

TSHIVENĎA HOME LANGUAGE
GRADE 5 – BOOK 1
TERMS 1 & 2
ISBN 978-1-920458-69-0
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.
13th Edition

ISBN 978-1-920458-69-0

9 781920 458690

TSHIVENĎA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 5 Bugu I

ISBN 978-1-920458-69-0

Yo vusuludzwa,
i tevhedza CAPS

Dzina:

Kilasi:

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHIVENĎA LUAMBO LWA HAYANI

Bugu I
Themo 1 & 2

Vho Angie Motshekga
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Dr. Reginah Mhaule,
Muthusaminista wa
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dzi shumiswe nga vhagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhurangaphanda ha Minisiṱa wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Dr. Reginah Mhaule.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dzi vhumba tshipiḽa tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vhagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshinwe tsha zwithu zwa nṱhesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwo ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzoṱhe dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha ḽo vhona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha ḽuvha liṱwe na liṱwe vha dovha vha ita uri vhagudi vha kone u khunyeledza kharikhuḽamu yoṱhe. Ro lingedza nga nḽila dzoṱhe u sumbedza vhagudisi kha nyito inwe na inwe nga u dzhenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vhagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo loṱhe ḽa uri vhagudi vha ḽo ḽiphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha ḽo vha na mukovhe kha dakalo iḽi.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

VHUDIFHINDULELI HA VHASWA VHA AFRIKA TSHIPEMBE

Ndingano

Farani muthu
muṱwe na muṱwe
nga u linganana
na u fana.
Ni songo ṱalula.

Tshirunzi tsha muthu

Ṭhonifhani
muthu muṱwe na
muṱwe.
Ni vhe na
vhuhwavho na u
vhavhalela.

Vhutshilo

Hulisani na u
ṱhonifha
vhabeḽi vhaṅu.
Funanani na u
fulufhedzea
muṱani wa
haṅu. Vhutshilo
hoṱhe ndi mpho.
Vhu ṱhonifheni.

Hayani

Thusani kha
mishumo ya
hayani.

Pfunzo

Dzhenani
tshikolo,
ni gude ni
shumese.
Tevhedzani
milayo ya
tshikolo.

U shuma

Vhana vha songo
kombetshedzwa
u ṱoḽa mishumo.

Mbofholowo na tsireledzo

Ni songo vhaṱsa, u
shengedza kana u
shushedza vhaṱwe,
nahone ni songo tenda
vhaṱwe vha tshi zwi ita.
Tandululani phambano
nga mulalo.

Ndaka

Ṭhonifhani ndaka ya
vhaṱwe vhathu.
Ni songo tshinyadza
ndaka nahone ni
songo tswa.

Vhurereli, lutendo na mihumbulo

Ṭhonifhani lutendo
na mihumbulo ya
vhaṱwe
vhathu.

Tsireledzo

Vhavhalelani liḽhasi. Ni
songo tambisa maḽi
na muḽagasi.
Tsireledzani zwipuka
na zwimela.
Kunakisani miḽi ya
haṅu na zwitshavha
zwa haṅu.

Vhudzulapo

Ivhani mudzulapo
wa Afrika
Tshipembe wa
vhukuma na u
fulufhedzea.
Tevhedzani milayo,
ni vhe na vhuṱanzi
uri na vhaṱwe vha
ita ngauralo.

Mbofholowo ya u amba

Ni songo ṱuṱuwedza mazwiḽi na
vengo. Ivhanani na vhuṱanzi uri
vhaṱwe vhathu
vha songo
nyadziwa kana
u vhaṱswa.

Gireidi
ya

5

L u a m b o
I w a h a y a n i

NGA TSHIVENḌA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENḌA

Bugu ya

—

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiñwe zwiko zwi re hone. Kha vha ñole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo Iwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya Vhuimo ha Vhukati ha ngudo ya Luambo Iwa Hayani i a vha ñanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo Iwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda pfunzoni ri tshi buḁa na kharikhulamu. Ri na fulufhelo la uri vha ḁo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzanywa hu tshi tevhedzwa sekele ya vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḁo ñangana na migaganyo ya zwine zwa ḁo funzwa kha sekele inwe na inwe ya vhege idzi mbili kha masiaṱari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Sekele inwe na inwe ya vhege mbili yo vhekanywa uri i katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

1 U thetshesela na U amba (Oraḁa) – awara 2 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri ambe

Vhagudi vha tea u newa zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshesela na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo iyi i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshesela dzine vhona vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuṱanzi uri vhagudi vha wana zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u ita ṅdowendowe dza u tou amba.

2 U vhala na U ñalela – awara 5 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri vhale

CAPS i ṱoḁa uri vhagudi vha vhale na u ñalela zwibveledzwa zwa mañwalwa magede na tshaka dza mañwalwa ngedede kha sekele inwe na inwe ya vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiṱori zwipfufhi), foḁokuḁoo (ngano), nganetshelomune, mañwalo, imeḁiḁi, zwiñwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannḁa, atikili dza magazini, inthaviyu dza radio, vhurendi, mañwalwa a u ṱuṱuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i ṱoḁa uri vhagudi vha vhale mañwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuḁu, nyolo, mepe wa mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiṱara, ṅdivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḁo wana hu na zwibveledzwa zwa mañwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala.

3 U ṅwala na U ṅekedza – awara 4 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri ṅwale

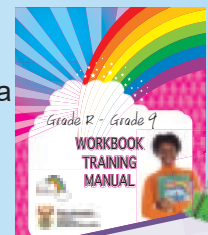
CAPS i ṱoḁa vhagudi vha tshi ita ṅdowendowe dza u ṅwala tshifhinga tshoṱhe dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ṅwala ngadzo khathihi na nzudzanyo dzi no ḁo ḁuḁumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ṅwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi.

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – awara 1 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri ṅwale

CAPS i vha ṅea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwiteñwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi inwe na inwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na ṅdowedzo ngedede dza sekele inwe na inwe ya vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela u dzhiela nzhele dza u ñalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ṱoḁa tsivhudzo inwe kha vha ñole Workbook Training Manual.

LUAMBO

Z

W

i

r

e

n

g

o

m

u

Thero ya 1: U anetshela ngano

Zwi ori

Themo ya 1: Vhege dza 1 - 2

1 Pele - bola ya milenzhe i a mu tanganya thoho 2

U vhala mañwalwa a no amba nga Pele
U fhindula mbudzi dze dza disendeka nga mañwalwa aya.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.

2 Zwinzhi nga Pele 4

U rera nga mbudzi zwigwadani.
U fhindula mbudzi dze dza no kwama mvumbo, fhethu na muhumbulo muhulwane wa tshitori.
U pulana manweledzo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U ñwala manweledzo.

3 Portia u sedzulusa tshitori tsha bola ya milenzhe 6

U vhala tsenguluso ya bugu.
U fhindula mbudzi dze dza no kwama tsenguluso.
U topola muñwali, dzina la bugu na zwi re ngomu ha tsenguluso.
U bula zwiitisi zwaure ndi nga mini vhana vha tshi nga diphina nga tshitori itshi.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsha zwino.

4 U ñwala tsenguluso 8

U dubekanya mafhungo.
U shumisa lubuvhi kha u pulana tsenguluso.
U ñwala tsenguluso nga fhasi ha thohwana dze dza newa.
U ola tshifanyiso tshi no khou sumbedza uri bugu i amba nga mini.

5 U shandula kuhumbulele 10

Therisano nga tshifanyiso.
U vhala tshitori tshi no amba nga mutukana we a guda u diphina nga mitambo.
U fhindula mbudzi dze dza no kwama tshitori.
U ñwala phara.
U ñea tshitori thoho.
U topola madzina vhukuma na madzinazwao.

6 Huiwe u ñwala hafhu 12

U shumisa puloto ye ya newa kha u pulana tshitori.
U ñea tshitori thoho.
U ñwala marangaphanda a tshitori.
U talutshedza fhethuvhupo hu re tshitorini.
U topola vhaanewa vha re tshitorini.
U topola puloto ya tshitori.
U swikisa tshitori mathakheni.

U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.

U shumisa mitshila kha u vhumba maipfi maswa.

U ñwalula mafhungo hu tshi shumiswa dzikhoma nga ngila yone.

7 Metshe wa u khunyeledza wa Pele 14

U vha tshipitshi tshi re na thoho i no ri: 'Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.'

U asesa tshipitshi tshe tsha itwa nga tshigwada.

U vhala phara i no amba nga metshe wa u khunyeledza wa Pele.

U fhindula mbudzi dze dza no kwama phara.

U topola pfanywa mafhungoni.

8 Zwi a tangana 16

U ñwala litambwa li no amba nga Pele.
U tanela kilasi litambwa.

U ñwala tsenguluso ya litambwa hu tshi topolwa uri litambwa li amba nga mini, vhabvumbwedza ndi vhone, lushaka lwa luambo lwe lwa shumiswa, ndi nga mini litambwa li tshi tea u talelwa kana li songo tea.

U shumisa zwi ga zwa u awela, majederandzi, khoma, zigambudzi na zwi devhe pharani ye ya newa.

U ita mtevhe a tshi shumisa tshifhinga tsha zwino tsha a.

U ñwala mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho.

Mañwalwa a

mafhungomatsivhudzi

Themo ya 1: Vhege dza 3 - 4

9 Muvhuda wa tshipentshela 18

U topola phambano dza zwi fanyiso zwi vhihi.

U vhala mañwalwa a no amba nga Thulo dza Milamboni

U fhindula mbudzi dze dza no kwama mañwalwa aya.

10 Mañwe hafhu nga thulo dza milamboni 20

U topola fhungothoho na fhungolitikedzi.

U fhedzisa mepe wa buvhi u no kwama Thulo dza Milamboni.

Thulo dza Milamboni

11 Nomboro dzi anetshela mafhungo a sa takadzi 22

U vhala girafu i no amba nga thulo dza milamboni.

U pfesesa na u ñwala nga girafu i no amba nga thulo dza milamboni

U topola zwine maipfi a amba.

U talukanya pfanywa.

U ñwala maipfi kha dikishinari.

U tuma maipfi hu tshi shumiswa matanganyi nahone, fhedzi, ngauri, arali, zwino na musi

12 Zwiñwe hafhu nga thulo dza milamboni 24

U ñwala mafhungo a tshi tevhekana nga ngona hu u itela u ita phara i no pfala.

U topola fhungothoho la phara.

U shumisa zwi tanganyi kha u tuma mafhungo:

tsha u thoma, tshi no tovhele, tsha u fhedzisela, nga murahu, zwenezwoha.

U ñwala phara i no pfala nahone yo dzudzanywa nga ngona.

13 Zwiñwe hafhu nga mivhuda 26

U vhala mañwalwa a no amba nga mivhudahaya na mivhuda daka
U fhindula mbudzi dze dza no kwama mañwalwa aya.

U ñwala thohwana ya mañwalwa.

U thabuleitha phambano dze re vhekati ha mivhudahaya na mivhuda daka.

U topola mbumo.

U shumisa inifinitivi.

14 Kha ri lavhelese mivhudahaya na mivhuda daka 28

U ñwala phara a tshi bula uri muvhuda daka u lela vhana vhawo nga ngila ifhio.

U lulamisa mafhungo a tshi shumisa maipfanisi a re kha vthuthi na vhezhi.

U topola maitimafukeli na inifinitivi mafhungoni.

U ñwala manweledzo a mañwala a no khou amba nga Tshaka dzo fhambanaho dza Mivhuda.

15 Ri tala figara dza muambo 30

U vhala mañwalwa a no amba nga tshikokovhi tsha khumbulelwa.

U topola maambe kha mañwalwa.

U livhanya maidioma na zwine a amba.

U topola maiidioma mafhungoni.

U talukanya maedzavhathu.

U livhanya maipfi a luambo lwa musanda na zwine a amba.

16 U sedza kuñwalele hafhu 32

U nekana mihumbulo ya maanea a tshipuka.

U pulana maanea a tshipuka hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.

U ñwala maanea a no bula uri tshipuka tshi na tshivhumbeode, saizi yatsho, tshi tshila tshifhinga tshingafhani na uri tshi khomboni ya u thothela naa.

Kha ri ambe Ambani nga tshifanyiso itshi.

Bola ya milenzhe ndi muḽwe wa mitambo yo ḽoweleswaho ḽifhasini. Ni a u funa? Ndi nnyi mutambi wa bola ya milenzhe ane na mu funesa? Ndi ngani ni tshi mu funesa? Ni guda mini khæ? Ndi ngani?

Kha ri vhale

“Musi ndi tshi pfa luimbo lwa lushaka lwa *Brazil*, ndi pfa u nga ndi khou lora. Ndi a linedza uri muhumbulo wanga u tou

fombe kha uri ndi ḽo tamba hani fhedzi ndi dzulela u humbula uri: Zwi konadzea hani uri ndi vhe fhano, kha thimu ya *Brazil*, *Sweden*, hune nda ḽo bva ndi tshi tambela shango ḽashu hu si kale? Kha u kundwe u muloro!”

Uyu ndi Pele e na miḽwaha ya 17, u khou tamba mutambo wawe wa u thoma wa makhaulatshele wa Tshiphuga tsha Bola tsha ḽifhasi. Ndi nnyi uyu mutukana? O swikisa hani **mutaḽisanoni** wa Tshiphuga tsha Bola tsha ḽifhasi? U ḽipfa hani nga bola ya milenzhe, mutambo we wa mu ita muḽivhalea?

Pele u bva kuḽoroboni kuḽuku kwa ngei *Brazil*. Muḽa wa hawe wo vha u na vhushai vhuhulu. Pele ndi mutukana we a vha a tshi tamba bola ya milenzhe nḽhani ha u vha e tshikoloni. O vha na mashudu nge khotso awe na vhone vho vha vhe mutambi wa bola. Vho mu funza uri u daha na u nwa a zwo ngo luga.

Pele uri, “Vhathu vha *Brazil* vha a tangana thoho nga bola ya milenzhe. Vha thoma u raha bola zwenezwi vha tshi tou kona u ima. U tshimbila hu ḽa nga murahu.”

O thoma kiḽabu yawe ya bola ya milenzhe, *The Shoeless Ones*, e na miḽwaha ya 10. O vha a tshi kona nga maanḽa. E na miḽwaha ya 14 o tambela kiḽabu ya atletiki ya heneḽho ha hawe.

Nga hetshi tshifhinga o vha a sa khou shuma zwavhuḽi tshikoloni. O vha o **sedzesa** zwa u tamba bola. O feila ḽwaha muthihi. A litsha tshikolo e na miḽwaha ya 14 a thoma u shuma ḽimagani ḽa zwienda. Musi o no aluwa a pfa mbilu yawe i tshi vhavha nge a shavha tshikolo. A vhuḽelela tshikoloni a ya na yunivesithi o no mala o no ḽi vha na ḽwana.

Musi e na miḽwaha ya 15, o ya u tamba bola ya milenzhe kha thimu i ḽivheaho ya *Santos*.

Nga murahu ha miḽwaha mivhili a tambela *Brazil* kha mutaḽisano wa Tshiphuga tsha ḽifhasi wa 1958 ngei *Sweden*. A kora zwikoro zwa fumi kha **mutambo wa vhugwenḽa**, *Brazil* ya wina. Nga murahu ha izwo o tamba kha mitambo minzhi a kora zwikoro zwi no fhira 1300.

Ndi ngani Pele o vha a **tshi kona**? Hu na zwiitisi zwinzhi. Tsha u thoma, o vha a tshi funa bola ya milenzhe. Tsha vhuvhili, o vha o thanya kha kutambe kwawe kwa mutambo uyu. Tsha u fhedzisela, o vha a sa tambeli ene muḽe fhedzi, a tshi tambela thimu.

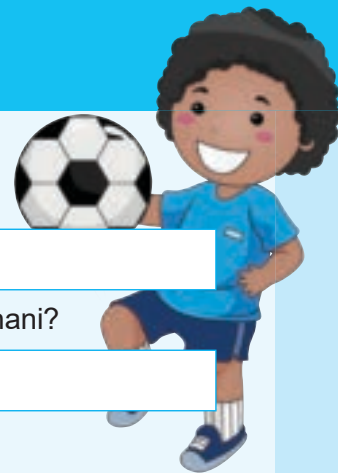
Pele o vha a si mutambimakone wa bola fhedzi, o vha a tshi shumesa na kha zwa pfanelo dza vhatambi vha bola. O vha ene we a kombetshedza uri musi vha tshi lwala kana vho huvhala vha badeleliwe.

Duvha:

Kha ri ñwale

Pele o ñipfa hani musi a tshi tamba mutambo wa u thoma o imela shango ʼa hawe?

Pele o vha a tshi tenda kha u ita uri muvhili wawe u dzule wo takala. Ni zwi ñivha hani?

Pele o vhuelela tshikoloni o no mala. Ni vhona u nga zwo mu lelutshela kana u mu kondela? Ndi ngani ni tshi ralo?

Ndi ngani ni tshi vhona u nga Pele o vha e mutambimakone wa bola?

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?

Ni vhona u nga Pele o vha a tshi ñihudza nga u tambela *Brazil*?

Vhana kanzhi vha a kokovha vha sa athu tshimbila. Pele uri vhana vha ita mini *Brazil*?

Ho vhudziswa mbudziso tharu kha phara ya vhuvhili ya tshiṭori. Dzi ñwaleni.

Ni ñwale na phindulo dza mbudziso idzo tharu.

Mbudziso 1	
Phindulo	
Mbudziso 2	
Phindulo	
Mbudziso 3	
Phindulo	

Kha ri ñwale

Livhanyani maipfi na zwine a amba.
Talani mutalo u tshi bva kha ipfi ʼiñwe
na ʼiñwe kha tsha monde u tshi ya kha
zwine ʼa amba zwi re kha tsha u ʼa.

wina
muṭaṭisanoni
u vha na dzangalelo
vhugwenṁa
u bvela phanda

u kona
u takalela
makhaulatshele
u kunda
u ṭaṭisana mitamboni

Kha ri ñwale

Thomani nga u rera nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Ni kone u ñwala phindulo dzadzo.

Muanewa muhulwane tshiṭorini itshi ndi nnyi?

Ndi nga mini ni tshi vhona e ene muanewa muhulwane?

Nga maipfi aṅu, ñwalani uri tshiṭori itshi tshi khou bvelela ngafhi.

Shumisani maipfi aṅu musi ni tshi ñwala zwine na vhona u nga ndi wone muhumbulo muhulwane wa tshiṭori itshi.

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala manweledzo a tshiṭori tshi no amba nga Pele. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulana manweledzo aṅu. Ñwalani muhumbulo muhulwane kana fhungoṭhoho kha tshibuḽoko tshiñwe na tshiñwe. Shumisani mihumbulo iyi na mañwe mafhungomatsivhudzi a no bva kha siṭari ḽo fhiraho kha u sika mihumbulo yaṅu mihulwane.

mutambo we a vha a
tshi u funesa

muṭa wa hawe

he Pele a vha a
tshi dzula hone

kiḽabu ye a i thoma

u dzhena tshikolo hawe

zwiitisi zwa u bvela
phanda hawe

mitambo ya Oḽimpiki

thimu ye a tambela yone u thoma

Duvha:

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u n'wala
- N'walani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu ● Dovhololani maṅwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino n'walani maṅwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Kha ri n'wale

Rerani nga manweledzo aṅu ni na vha tshigwada tshaṅu. Zwino n'walani manweledzo aṅu.

Kha ri vhale

Vhalani tsenguluso iyi ya bugu ya tshiṭori yo ṅwalwaho nga muzwala wa Pele, Sam.

Sam wa Bola ya Milenzhe Nga Portia Nchabeleng

Mathomoni a tshiṭori Sam u ya u ṭangana na muzwala wawe Pele a no khou tou bva u swika a tshi bva *Brazil*. Tshikoloni Pele ha ṭalukanyi kutambelwe kwa khirikhethe, ragabii kana thenisi. U dovha hafhu a si pfane nga maanda na u dzhena tshikolo. U funesa mutambo muthihi fhedzi. Bola ya milenzhe! Pele u gudisa khonani dzawe dza gireidi ya vhuṇa u tamba bola ya milenzhe. Vhalani bugu iyi ni vhone arali vha tshi nga kunda vha gireidi ya vhuṭanu.

Ndi takalela bugu iyi ngauri ndi pfana na bola ya milenzhe. Zwifanyiso zwo olwa zwavhuḡi nahone zwi na mivhalavhala. Vhatambi vha nga vha khou tamba bola ya milenzhe zwavhukuma. Ndi takadzwa nga kuṅwalele kwa muṅwali ngauri u ita uri bola i tshile.

Ndi vhona u nga vhafuni vha bola vha tea u vhala bugu iyi sa izwi ndi tshi vhona u nga yo ṅwalwa zwavhuḡi nahone tshiṭori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri ṅwale

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho dzi no kwama tsenguluso ya bugu.

Dzina ḽa bugu ndi ḽifhio?

Ndi nnyi o ṅwalaho tsenguluso ya bugu?

Bugu i amba nga mini?

Ndi ngani Portia a tshi takalela itshi tshiṭori?

U vhona u nga vhaṅwe vhana vha ḡo i takalela? Ndi ngani ni tshi ralo?

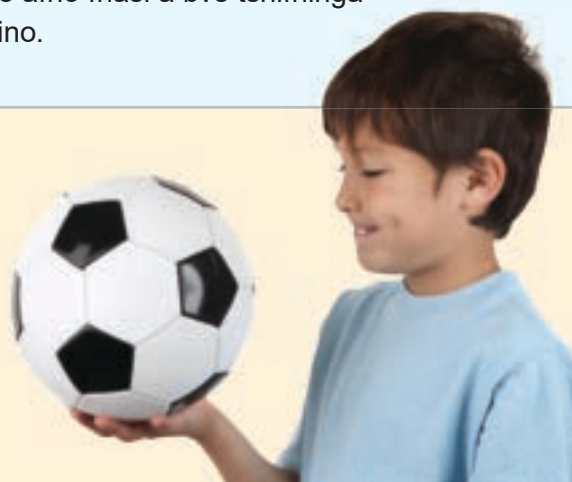
Kha ri ñwale

Shandulani mafhungo a re afho fhasi a bve tshifhinga tsho fhelaho a ðe kha zwino.

Tsumbo

Pele o dzula kuðoroboni kuṭuku kwa Brazil.

Pele u dzula kuðoroboni kuṭuku kwa Brazil.

Ndi nga mini Pele o bvela phanda?

O thoma kilabu yawe ya bola ya milenzhe.

O litsha tshikolo nga nṭhani ha bola ya milenzhe.

O thusa vhatambi vhanzhi vha bola ya milenzhe.

Pele o vha e mutambimakone wa bola.

Kha ri űwale

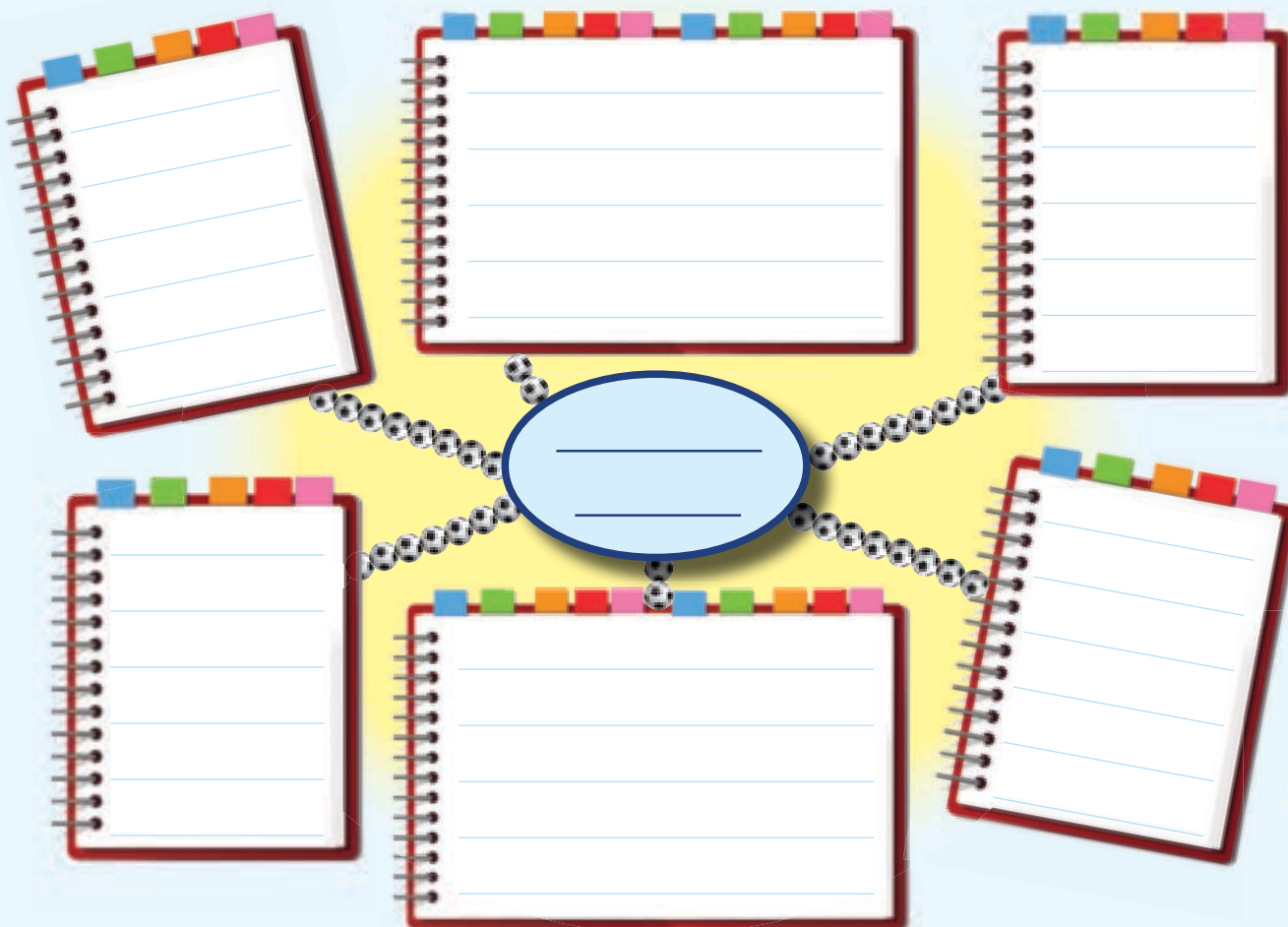
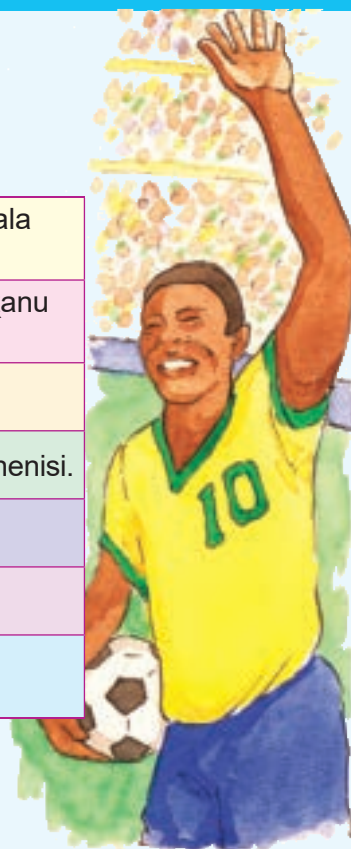
Mafhungo aya ha tevhekani nga ngona.
A vheeni nga ngona yone ni a nombore.

	Ndi vhona u nga vhana vha no takalela bola ya milenzhe vha tea u vhala bugu iyi.
	Vhalani bugu iyi ni wane uri vhagudi vha nga kunda vha gireidi ya vhuṭanu naa.
	U takalela mutambo muthihi fhedzi: bola ya milenzhe!
	Tshikoloni Pele ha ṭalukanyi kutambelwe kwa khirikhethe, ragabii kana thenisi.
	Heyi bugu ndi a i takalela ngauri ndi funesa bola ya milenzhe.
	Ndi takadzwa nga kuűwalele kwa muűwali ngauri u ita uri bola i tshile.
	Ndi vhona u nga yo űwalwa zwavhuḍi nahone tshiṭori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri űwale

Ni khou ya u űwala tsenguluso ya tshiṭori tsha Pele. Tsha u thoma, pulanani tsenguluso yaṅu. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela tsenguluso yaṅu.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Zwino n̄walani tsenguluso yaṅu.

N̄walani mafhungo maṅa nga fhasi ha ṭhoho
iṅwe na iṅwe.

Tshiṭori tshi amba nga

Pele ndi tsumbo yavhuḍi kha vhaswa nga uri

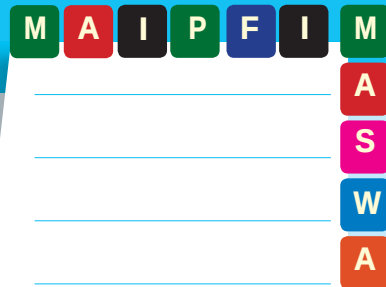
Ndo takadzwa/a tho ngo takadzwa nga tshiṭori itshi nga uri

Ni vhale/ni songo vhala tshiṭori itshi nga uri

U ḡiphiṅa

Zwino olani tshifanyiso tshi no sumbedza uri tshiṭori itshi tshi amba nga
mini. Neani tshifanyiso tshaṅu ṭhoho.

Kha ri ambe

Ambani nga tshifanyiso itshi ni kha tshigwada tsha vhoiwe.

Ni vhone u nga mutukana u takalela zwifhio?

Ni vhone u nga u a pfana na u tamba mitambo?

Ni zwi divha hani?

Arali no vha ni khonani yawe, no vha ni tshi nga mu kombetshedza uri a ite mini? Tsalutshedzani khonani dzaṅu dzi re tshigwadani tshaṅu.

Kha ri vhale

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe. Hu si uri ndi vhone i sa takadzi lini,

tshiitisi ndi uri hoyu mutambo a thi u pfesesi.

U vhone u mutambo wa vhone arali ri

tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha

mambule muhuluhulu. Kha minete ya futhanu (90) ine vha i fhedza

vhe kha zwenezwi, nṅe ndi nga vha ndo no vhalala bugu i no takadza nda i fhedza!

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanala bola yo ṅwalwaho dzina ṽa Pele musi wa u fhululedza divha ṽanga ṽa mabebo. Yo vha i tshi vhone i sa kungi maṽo. Yo vha yo putelwa nga bammbiri ṽa u putela mpho yo nambatedzwa na khadi i no ri:

Divha ṽa mabebo ṽavhudi Xolisa, nga lufuno luhulu lwa Mma na Baba". Nda dzhia ṽa bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea ṽṽa ha desike yanga ya u vhalala – uri ndi sokou tou i sedzavho.

Liṽwe divha, khonani yanga muswa a ḡa u dala. "Naa inwi a ni vhuvi na bvavho na ya u tamba?" ndi ene a tshi vhudzisa. "Hai!" nda mu fhindula nga u ṽavhanya. A dzungudza ṽohoho a mbo lavhelesa ṽa bola i re ṽṽa ha ṽafula. "Ndi ya nnyi?" ndi ene a tshi vhudzisa a songo takala zwone."Ndi yanga," ndi tshi mu fhindula. A mbo i hovhelela. A putulula ṽa bammbiri a thoma u bammbisa bola a tshi mona na kamara. "Idani ri ṽuwe. Ri ḡo vha ri tshi khou tamba nṽḡa ngayo!" Nda tenda nga ṽohoho. Ngauri yo vha i bola yanga, nda mbo ḡi mu tevhela! Nda sia ṽa bugu ṽṽa ha mmbete.

Ndo vha ndi sa divhi uri ndi fanela u ita mini ndo sokou phongoo vhukati ha mudavhi. Nda sokou ima ndo lavhelesa iyi khonani yanga ntswa a tshi khou tamba bola o ḡitakalela. A rahela bola kha nṅe. Nda si divhe uri ndi ite mini. Nda i doba nda gidima ndo i fara. "I raheleni ngeno, mani!" ndi ene a tshi vhidzelela e ngei kule. Nda mbo ḡi vhea ṽa bola fhasi milenzheni nda i bvuvhula u ya nga hune nda nga kona. Ndo vha ndi songo i raha zwavhudi, lwe ya mbo ḡi khona ya ya rwa muṽwe musidzana we a vha o ima phanda hanga. Nda pfa ndo shona! Zwo thusa uri a yo ngo mu huvhadza!

Hu si kale, vhaṽwe vhana vha ḡa u tamba na riṅe. Ra mbo ḡi ita thimu mbili. Nga hetsho tshifhinga nṅe milayo ya bola ya milenzhe ndo vha ndi sa i divhi, fhedzi nda guda nge nda edzisela vhaṽwe na u sokou vha ndi tshi khou gidima nayo ndi sa divhi uri ndi khou ita mini. A tho ngo kora, fhedzi zwi si vhe na mushumo hezwo.

Nda pfa ndo mangala ngauri ndo fhedza ndo ḡiphiṽa nga zwe zwa bvelela – naho ndo vha ndo ṽukala nga biko na u khakhaṽhela matope. Nga murahu, nda enda ndi tshi ḡirivhula bola na ṽḡila yoṽṽe ndi tshi humela hayani. Musi mme anga vha tshi tou mmbona, vha fhelelwa nga mare. Fhedzi vha ṽwethuwa vha ri, "Zwienda kha zwi sale nṽḡa, mukalaha. A thi ṽoḡi thophe ṽḡuni yanga!" Ndo dzhena ṽḡuni nga u tou ṽhobila u vhuya u swika bafurumu.

U bva ṽeneḡo divha, u tamba bola ya milenzhe ḡo vha dzanga ṽanga, tshiṽwe tshifhinga ndi tshi i raha na kamarani yanga!

Musi ni sa athu vhalala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṽohoho ni lingedze u humbulela uri maṽwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṽo (u sikima) kha siaṽari ni wane uri ni ḡo vha ni tshi khou vhalala nga mini.

Duvha:

Kha ri n̄wale Fhindulani mbudziso idzi.

Ni vhona u nga ndi nga mini Xolisa o kula khotsi awe nungo?

O vha a tshi d̄ifhelwa nga u tamba mitambo? Ambani uri ngani.

O vha a tshi pfana na u ita mini?

N̄walani phara nga maipfi ānu ni tshi amba uri ho bvelela mini musi we khonani yawe a mu dalela.

Mme awe vho d̄ipfa hani musi a tshi vhuya hayani na milenzhe yo khakhāthela matope?

N̄neani tshītori itshi t̄hoho.

Kha ri n̄wale

Vhalani phara iyi ye ya t̄umbulwa tshītorini. Talelani nga fhasi madzinazwao ōthe a re hone nga muvhala mutswuku ni tangeledze madzina vhukuma nga muvhala wa lutombo.

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe. Hu si ngauri ndi vhona i sa takadzi, tshiitisi ndi uri hoyu mutambo a thi u pfesesi. U vhonala u mutambo wa vuhana arali ri tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha mambule khulukhulu. Kha minete ya fūthanu (90) ine vha i fhedza vhe kha zwenezwi, n̄ne ndi nga vha ndo no vhala bugu i no takadza nda i fhedza!

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanela bola yo n̄walwaho dzina la Pele musi wa u fhululedza d̄uvha lānga la mabebo. Yo vha i tshi vhonala i sa kungi māto. Yo vha yo putelwa nga bammbiri la u putela mpho yo nambatedzwa na khadi i no ri: D̄uvha la mabebo lāvhūdi Xolisa, nga lufuno luhulu lwa Mma na Baba". Nda dzhia ila bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea n̄tha ha desike yanga ya u vholela – uri ndi sokou tou i sedzavho.

Kha ri n'wale

Shumani ni kha zwigwada.

Shumisani puloto kha u pulana tshiṭori tshaṅu.

Hu na musidzana kana mutukuna ane a bva vhashaini; muthu uyu ndi mugidimimakone; u swika hune a wina mbambe ya mashango a lifhasi nahone u vho fhedza o pfuma na u divhea.

Neani tshiṭori itshi tṭhoho.

N'walani marangaphanda a no takadza mathomoni.

Fhethuvhupo ndi hufhio? Tshiṭori tshi bvelela ngafhi nahone lini?

Vhaanewa kha tshiṭori itshi ndi vhonnyi?

Tshiṭori tshi fhela nga ndilade?

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u n'wala
- N'walani mvetomveto ● Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetomveto yaṅu ● Dovhololani maṅwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino n'walani maṅwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Puloto ndi mudzedze wa zwine zwa bvelela tshiṭorini.

Kha ri n̄wale

Thangi dzo d̄owelwaho khedzi na t̄halutshedzo dzadzo.

THANGI

Ri t̄uma thangi kha mudzi wa ipfi kana kha tsinde ̄a ipfi ri tshi vhumba ipfi ̄iswa.

ku-	tshiṭuku
ka-	tshivhalo
̄i-	tshihuluhulu

ḡi-	nyito i tea kha muṇe wayo
ra-	mudzia/muṇe wa (wa tshinnani)
nya-	mudzia/muṇe wa/mme a (wa tshifumakadzini)

Zwino n̄walani thangi yone tsini na mudzi kana tsinde ̄iṇwe na ̄iṇwe ̄a ipfi.

	tukana	mutukana muṭuku
	nṇḡu	nṇḡu khulukhulu
	fhisā	u ita nyito ya u fhisā kha ene muṇe
	mulayo	muthu a no shuma na milayo
	luvhani	mme a Luvhani
	raru	u ita zwithu luraru

Kha ri n̄wale

Mitshila yo d̄owelwaho kheyi.

-fulu

-lume

-ela

-ana

-kadzi

MITSHILA

Ri t̄uma mitshila magumoni a mudzi wa ipfi kana kha tsinde ̄a ipfi ri tshi vhumba ipfi ̄iswa.

Shumisani muṇwe na muṇwe wa mitshila i re afho n̄ṭha u vhumba maipfi ane a vha na t̄halutshedzo dzi tevhelaho:

ndi khaladzi a mme anga

ndo itela muṇwe muthu nyito ya u n̄wala

ndi mbudzi t̄hukhu

ndi n̄ḡou ya nduna

Kha ri n̄wale

N̄walululani mafhungo.

Dzhenisani khoma fhethu ho teaho.

Khoma dzi shuma kha u fhandekanya zwithu zwi re kha mutevhe, nga n̄ḡa ha musi ipfi ̄i no tevhela ̄i “na”.

N̄ḡe na khotsi anga ri pfana na u ya u rea khovhe u bambela na u gonya thavha mafheleloni a vhege.

Ndi pfana na u vhone baisikopo u vhalā bugu na u ḡigudisa.

Mulanga ha ḡivhesi zwinzhi nga khirikhethe bola ya milenzhe na ragibii.

Kha ri ambe

Vhalani phara dzi no amba nga Pele hafhu, ni kone u rera nga vhuhulu ha mitambo musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Itelani tshigwada tsha vhoiwe tshipitshi tshi no amba nga uri **Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.**

Lingani tshipitshi tsha muñwe na muñwe wañu ni tshi shumisa thebulu i re afho fhasi: 5 ndi u kona vhukuma; 4 ndi u kona; ngeno 3 hu u toda khwiniso.

	5	4	3
Mulaedza wo fhelela nahone u khagala.			
U shumisa zwidombedzwa zwi no pfala zwa u tikedza.			
U amba ipfi li tshi pfala nahone o sedza vhathetshesesi.			
U amba nga ipfi la nga misi line la vha nthu lune la kona u pfala.			
U amba a tshi elela nahone ha anzeli u amba uri “um,” “uh,” kana “ende”			
Mulaedza wawe u a tevhelea nahone u kunga dzangaelo la muthetshesesi.			
Tshipitshi tshawe tshi na mathomo, mutumbu na magumo a sa lepalepi.			
U shumisa maipfi o fhambanaho a takadzaho.			
Mafhungo awe ha ngo khakhea nahone ha kondi u pfesesa.			

Kha ri vhale

Vha tshi amba vha ri tshi sa fheli tshi a tula vhunga zwo vhone na uri ndi ngoho nga 1977 musi gondo la mutambimakone a divheaho wa bola ya milenzhe li tshi khunyelela. Ndi musi we ngwenya ya mutambo uyu ya *Brazil*, Pele, a tamba mutambo wawe wa u khunyeledza ngei *Giants Stadium, New York*.

Muphuresidennde wa Amerika, Vho Jimmy Carter, vho ita tshipitshi vha tshi amba nga Pele nahone na Vho Muhammad Ali vho vha na zwe vha amba he vha ri, “A thi na vhuṭanzi uri avha ndi mutambimakone, fhedzi a zwi vhudzisi uri ndi a vha fhira nga lunako.” Nga murahu Vho Ali ho swika he vha zwi tangandza uri “namusi hu na vhatambi vhavhili vhane vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma”, ndi musi vha tshi khou ombedzela vhuhulu ha vhone vhaṇe na Pele sa vhone vhatambimakone vha no divheswa kha pulanete yothe.

Pele o kora tshikoro tshawe tsha u fhedza nge a raha furiikhikhi e vhukule ha mithara dza fumbilisumbe ngeno vhaṭaleli vha tshi khou vhidzelela uri, “Thovhele Vho Pele!”

Tshifhinga tsha u awela tshi tshi swika, tshikhipha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi ya pfi tsho awedzwa ha dovha ha itwa zwipitshi zwiñwe hafhu khathihi na u leledzwa ha dzifulaga musi mutambo u tshi fhela hu u itela u khunyeledza vhuṭambo ha duvha ilo.

Tsho dinaho ho vha uri musi mutambo u tshi vho fhela, ho vhuya mvula khulu, fhedzi inwe ya guranṇa dza *Brazil* ya ṭalutshedza uri ndi ngauri “na makole o vha a tshi khou lila.”

Duvha:

Kha ri n̄wale

PFANYWA

Pfanywa ndi maipfi a no amba zwi no fana, kana zwi no yelana, na zwa mañwe maipfi.

Ndi nga mini n̄waha wa 1977 wo vha wa tshipentshela kha Pele?

Vho Mohammad Ali vho vha vhe ramavili. Ni vhona u nga ndi nga mini vho divhidza uri “vho naka”?

Vho Ali vho amba uri vhone na Pele ndi vhone vhatambi vhavhili vhane vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma kha pulanete yothe. Vho vha vha tshi khou amba pulanete ifhio?

Ndi nga mini “makole o vha a tshi khou lila?”

Kha ri n̄wale

Nangani maipfi a no amba zwi no yelana na zwa maipfi a re na muvhala mutswuku. A n̄waleni tsini na fhungo lone.

tshipopola

na

munyanya

vhewa

khunyeleli

Vha tshi amba vha ri tshi sa fheli tshi a tula.

Tshikhipha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi tsha pfi tsho awedzwa.

Ha dovha ha itwa zwipitshi zwiñwe hafhu khathihi na u lelediswa ha dzifulaga musi mutambo u tshi fhela hu u itela u khunyeledza vhuṭambo ha duvha ilo.

Ho vhuya mvula khulu.

Tsho dinaho ho vha uri musi mutambo u tshi vho fhela ...

U diphina

Kha ri ite țitambwa

Kuvhanganani ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Itani țitambwa ți no amba nga Pele. Ni vhe na vhabvumbedzwa vha no swika vhaņa kha țitambwa ța vhoiwe.

Musi no no ita ndowendowe ya țitambwa ța vhoiwe, ți țaneleni kilasi.

Kha ri řwale

Zwino řwalani tsenguluso ya țitambwa ți. Shumisani mudzedze uyu kha u řwala tsenguluso yaņu.

țitambwa ți amba nga mini:

Vhatambi: Vha a tendisea? Vho vha vha tshi amba vha tshi pfala nahone maipfi e nřha? Kutshimbizelwe kwa mirađo ya muvhili kwo vha ku na zwine kwa ni vhudza nga ha vhabvumbedzwa?

Ndi nnyi we a vha a tshi kona nahone ngani?

Luambo: Tshiřori tsho vha tshi khagala? No kona u pfa zwe vhabvumbedzwa vha vha vha tshi khou amba? Luambo lwe lwa shumiswa lwo vha lu tshi takadza? No pfa ni na lutamo lwa u thetshesela vhatambi?

Ndi nga mini no tea/ni songo tea u ya u țalela țitambwa ți:

• Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u řwala
• řwalani mvetomveto • Humbelani khonani yaņu a dzudzanye mvetomveto yaņu • Dovhololani mařwalwa aņu ni ite ndulamiso dzo teaho • Zwino řwalani mařwalwa aya buguni yaņu nga vhudele.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Dzhenisani zwiga zwa u awela, maḽederedanzi, khoma, zwivhudzisi na zwiḽevhe.

Shumisani zwiḽevhe zwi tshi rangela na u tevhela maipfi a muambi kana muḽwali o tou ralo.

Tsumbo: Mudededzi vho ri, “No ita tshuḽwahaya yaḽu?” “Ndi a zwi ḽivha uri ni ḽo fhindula zwifhio,” ndi vhone vha tshi ralo.

musi ndi tshi tamba bola ya milenzhe ndi pfa hu si na ane a nga nkunda ndi pfa ndo takala nahone zwitumbambiluni zwoṽhe zwi a fhela ndi dovha hafhu nda takalela u n̄wala ngauri ndi na mihumbulo minzhi ndi pfa ndi na vhuḽipfi ho fhambanaho nahone ndi anzela u n̄wala zwine ndi si kone u vhudza vhaḽwe vhatu nda ita zwiṽtori ngazwo ndi na fulufhelo ḽa uri ḽiḽwe ḽuvha muḽwe muthu u ḽo ṽangana na ḽitambwa ḽanga kana zwiḽwe zwa zwiṽtori zwanga a pfa zwi tshi mu takadza ndi anzela u vhudza mme anga nda ri zwine nda khou ita zwi a ntakadza

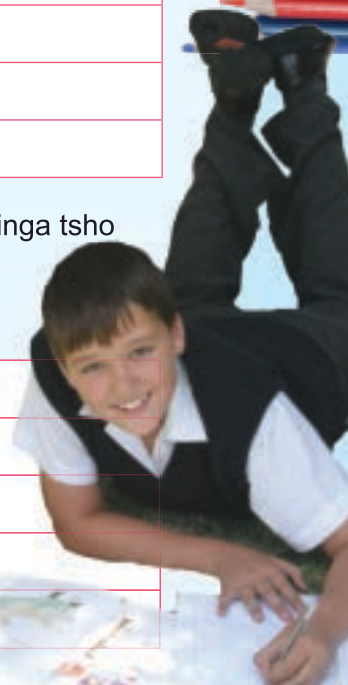

Kha ri n̄wale

Itani mutevhe wa zwine na ita ḽuvha ḽiḽwe na ḽiḽwe. Shumisani tshifhinga tsha zwino tsha a. Tsumbo: Ndi a vuwa. Ndi a ya tshikoloni.

Ri shumisa tshifhinga tsha zwino tsha a kha u sumbedza nyito yo ḽowelwaho. “Ndi a namela bisi/Ndi anzela u namela bisi.” Ri dovha hafhu ra shumisa tshifhinga itshi kha u bula zwithu zwine zwa vha ngoho.

N̄walani zwa na ita musi ni tshi khou lugisela ḽitambwa. N̄walani mafhungo e kha tshifhinga tsho fhiraho. Tsumbo: Ndo ita ngowengowe ya mufhindulano. Ndo amba ndi tshi pfala nahone ipfi ḽi n̄ṽha.

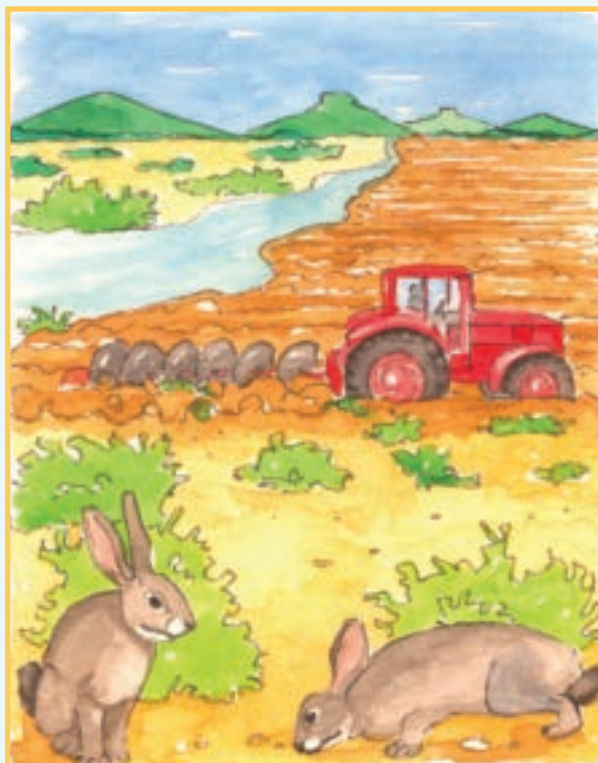
Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso.

Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha monde. Ni vhona mini? Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha u la. Ni vhona mini? Zwifanyiso izwi zwo fhambana? Phambano i ngafhi?

Kha ri vhale

Thulo dza milamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha dzi re khomboni vhukuma**. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshothe**.

Thulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo zwi tshi leluwa. Thulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhane vha vha vhe vhaṭukuṭuku musi vha tshi bebwa – vha tshi tou fhira nyana bogisi la metshisi. Vha pfi vhuṭhulwana.

Vhaṅwe vhorabulasi vha lima masimu tsini na milambo. Zwenezwo maṭaka na zwiṭaka zwine zwa ṭoḽiwa nga thulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi thulo dza nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

Dzangano la Phukha dza ḽaka la Afrika Tshipembe li khou lingedza u phulusa thulo dza mulamboni. Vhaṅwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza thulo bulasini dzavho. Hu na mbekanyamushumo ya u fuwa thulo ngei *De Wildt Nature Reserve*.

Ndi heneḽa hune vha fuwa thulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha ḽo kona u vhuedzedza thulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

Duvha:

Kha ri pfesese

Vhalani hafhu phara i no amba nga tshulo dza milamboni.

Mañwalwa aya a ri fha mafhungomatsivhudzi. Ndi mafhungomatsivhudzi afhio?

Tshulo dza milamboni dzi fana na miñwe mivhuda?

Ndi ngani dzi tshi vhidzwa u pfi ndi tshulo dza milamboni?

Tshulo dza milamboni dzi khomboni? Ambani uri ndi ngani ni tshi ralo.

Ni vhona u nga ri nga ita mini uri ri phuluse tshulo dza milamboni? Ñwalani mafhungo mavhili.

Tshulo dza mulamboni dzi wanala ngafhi?

Vhana vha tshulo vha vha vhe vha ngafhani musi vha tshi bebwa?

Ndi ngani hu na tshulo dza milamboni dzi si gathi dzo salaho. Ñwalani mafhungo mavhili.

Vhorabulasi vha khou ita mini kha u phulusa tshulo dza milamboni? Ñwalani zwivhili.

Ndivho ya mbekanyamushumo ya u fuwa tshulo ndi ifhio?

Kha ri ñwale

Tangezalani fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane) wa phara iñwe na iñwe nga muvhala wa lutombo; ni talele mafhungomatikedzi nga muvhala mutswuku.

Fhungoṭhoho li nweledza muhumbulo muhulwane u kha fhungo liṭhihi fhedzi.

T̥hulo dza mulamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha dzi re khomboni vhukuma**. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshoṭhe**.

T̥hulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo zwi tshi leluwa. T̥hulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhane vha vha vhe vhaṭukutuku musi vha tshi bebwa – vha tshi tou fhira nyana bogisi la metshisi. Vha pfi vhuṭhulwana.

Vhañwe vhorabulasi vha lima masimu tsini na milambo. Zwenezwo maṭaka na zwiṭaka zwine zwa ṭodiwa nga t̥hulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi t̥hulo dza nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

Dzangano la Phukha dza ḍaka la Afrika Tshipembe li khou lingedza u phulusa t̥hulo dza mulamboni. Vhañwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza t̥hulo bulasini dzavho. Hu na mbekanyamushumo ya u fuwa t̥hulo ngei *De Wildt Nature Reserve*. Ndi heneḥa hune vha fuwa t̥hulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha ḍo kona u vhuedzedza t̥hulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

Kha ri ñwale

Mafhungo a sumbe a re afho fhasi a amba nga t̥hulo dza milamboni. Maṭanu ao a amba nga t̥hoho nthihi ngeno mavhili a sa yelani nao, a amba nga zwiñwevho. Ndi mafhungo afhio a sa yelani na aya? A taleleni.

T̥hulo dza milamboni dzi dzula khunzikhunzini dza milambo ya Karoo.

Mavu a Karoo o tea kha u ita zwilalo.

Dzi la zwimela zwine zwa mela tsini na milambo.

Ñwana wa hone u lingana na bogisi la metshisi.

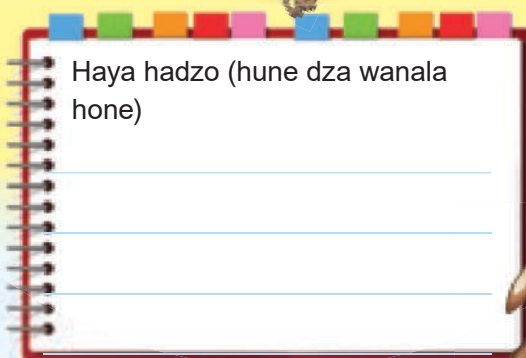
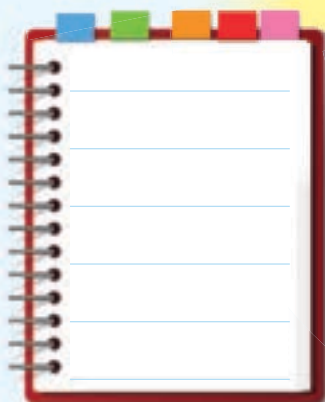
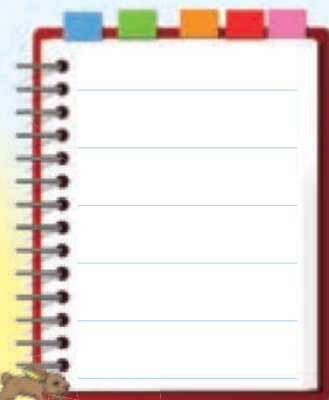
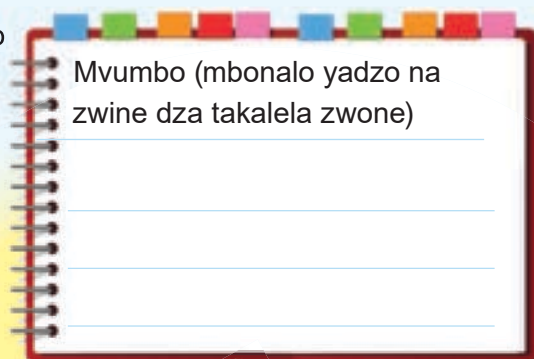
Dzi khomboni ya u ngalangala.

Vhorabulasi vha no lima tsini na milambo vha tshinyadza zwilalo zwadzo.

Vhana vha hone ndi vhaṭukutuku.

Zwino fhedzisani mepe wa mihumbulo u no amba nga tshulo dza milamboni.

Kha ri n'wale

Shumisani mafhungo tshoho e na a tangedzela kha phara ya u thoma kha u n'wala manweledzo a zwine phara iyo ya amba nga tshulo dza milamboni.

Vhusevhegi ha u n'wala manweledzo:

Vhalani ma n'walwa nga u tshanya u itela u wana mihumbulo mihulwane (u doba maipfi). Ni vhe na vhu tshanzi uri no kona u wana mihumbulo mihulwane yo tsho (u tshimbidza ma tsho).

Talelani maipfi ane a vha na ndeme. Nwalani maipfi mahulwane. Shumisani maipfi mahulwane mafhungoni zwao.

Tshanyani mafhungozwao nga u shumisa ma tshanyani.

Vhambadzani zwe na nweledza na zwa u thomani.

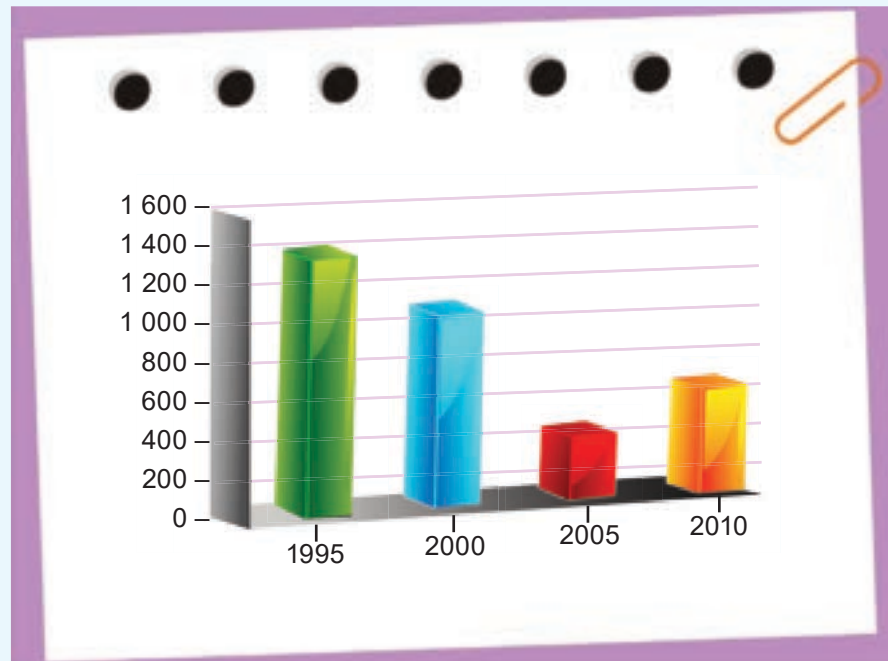
Kha ri vhale

Lavhelesani girafu. Vhalani nomboro dzi re kha tsha monde na miṁwaha i re nga fhasi.

Ka ri pfesese

Wanani uri girafu iyi i ri vhudza mini ni kone u fhindula mbudziso.

Girafu i sumbedza mini?

Ho vha hu na ṭhulo nngana dza milamboni nga 1995?

Ndi nga ṁwaha ufhiio he ha vha hu na ṭhulo ṭhukhusa?

Tshivhalo tsha ṭhulo dza milamboni tsho gonya vhukati ha 2005 na 2010? Ndi ngani?

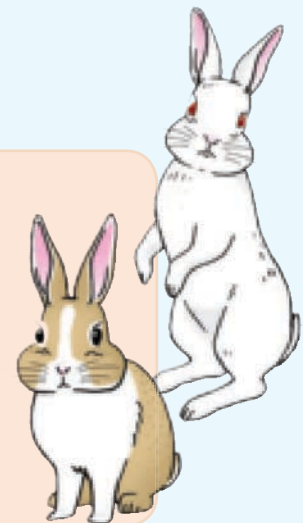
ṭhulo ndi lushaka lwa zwipuka zwi re khomboni? Zwi amba mini?

Nangani phindulo nthihi kha tharu.

1. Dzi khomboni ya u ngalangala lwa tshoṭhe.

2. Dzi khou pfuluswa dza iswa kha tshinwe tshipiḁa tsha shango ḽa Afrika Tshipembe.

3. Dzi khou iswa bulasini dzi re nḽa ha Karoo.

Duvha:

M A I P F I M
A
S
W
A

Kha ri n̄wale

Kha rou in̄we na in̄we, livhanyani ipfi la u thoma, lo swifhadzaho, na pfanywa ya lo i re kha rou yeneyo nthihi. Mañwe a maipfi a re kha rou in̄we na in̄we a amba zwi no fana. Nangani ipfi la khwiñesa.

N̄walani ipfi ili na thalutshedzo ya lo kha dikishinari yañu.

khomboni	fhela	sinyuwa	shushedzwa	nyofho
zwimamisi	zwiñoni	ñotshi	zwamañdamu	zwiñdula
ngalangala	zwiñuku	thoñhela	engedzea	vhuya
zwilalo	thanele	milindi	migodi	miri
tshinyadzwa	shushedzwa	vhaiswa	lañelwa	phusukanywa

Kha ri n̄wale

Tanganyani phere dza mafhungo uri a vhumbe fhungo l̄thihi. Shumisani mañwe a haya maipfi kha u tanganya:

musi

ngauri

arali

fhedzi

nañone

zwino

Tsumbo:

T̄hulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala.

Dzangano la phukha dza ñaka li khou lingedza u dzi phulusa.

T̄hulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala zwino dzangano la phukha dza ñaka li khou lingedza u dzi phulusa.

T̄hulo dza milamboni dzi khou lingedza u fukula zwilalo khunzikhunzini dza milambo. Vhorabulasi vha khou lima masimu a re tsini na milambo.

Hu na Mbekanyamushumo ya u fuwa t̄hulo. Mushumo wa hone u khou pfumba.

Vha na fulufhelo la uri vha ño vhuyedzedza t̄hulo milamboni. T̄hulo dzo dzula dzo luga.

T̄hulo dza milamboni a dzi nga thoñheli. Mbekanyamushumo iyi ya nga pfumba.

Kha ri ṁwale

Vhekanyani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona u itela uri phara yaṁu i pfale.

Musi vho no vhala bugu iyi, vhavhali a vha nga ḍivhi fhedzi uri tḥulo dzi tshila nga ṁḍilade, vha ḍo ḍivha na uri ndi ngani dzi tshi tshila ngauralo.

Dzi na mirole, mivhala na mikumba yo fhambananaho.

Bugu iyi ya u tsivhudza vhathu i funza vhavhali uri vha vhavhalele mivhuḍa, hu sa sedzwi lushaka lwayo.

Hu na tshaka dza mivhuḍa dzi no fhira dza fuiṇa lifhasini.

Hu na tsivhudzo dza kukanzwele kwa mivhuḍa kwa ḍuvha liṁwe na liṁwe, khathihi na mafhungomatsivhudzi a kuṭanzwele na a nyonyoloso.

Blank lined area for writing.

ṁwalani fhungoṭhoho ḷa phara yaṁu.

Blank lined area for writing.

Kha ri n̄wale

Shumisani zwiṭumi (ṭhumo) kha u ṭuma mafhungo a re afho fhasi ni kone u n̄wala phara i no pfala.

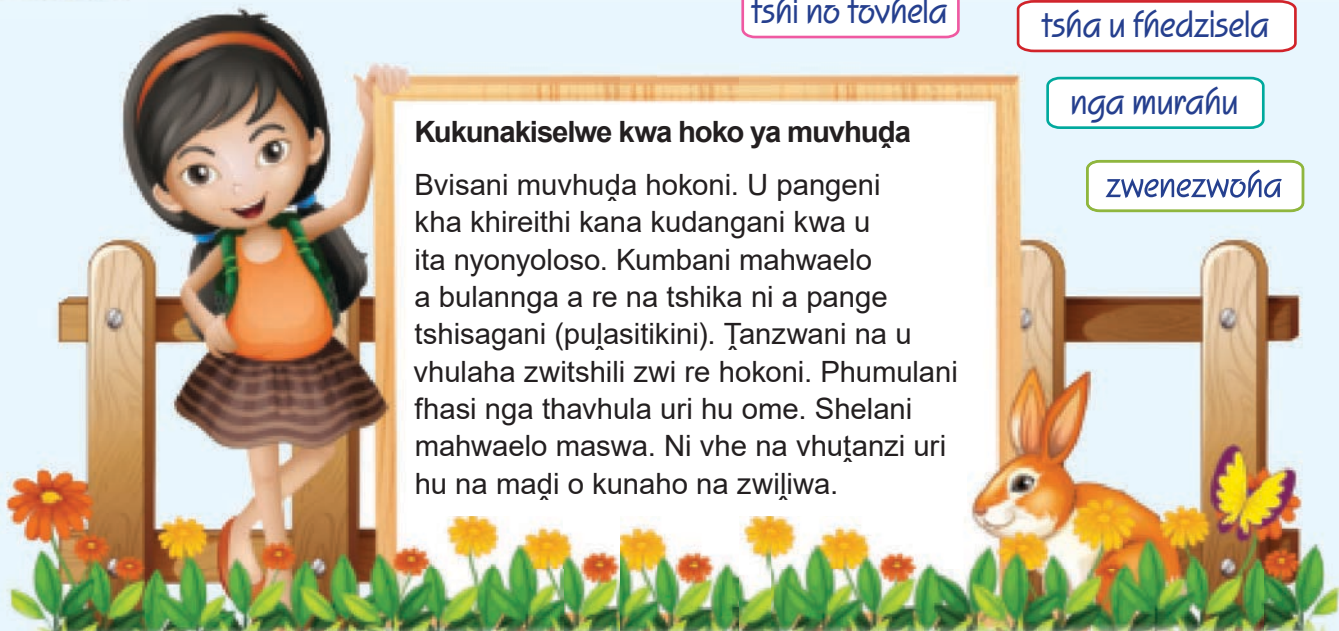
tsḥa u ṭhoma

tsḥi no tovḥela

tsḥa u fhedzisela

nga muraḥu

zwenezwoḥa

Kukunakiselwe kwa hoko ya muvhuḁa

Bvisani muvhuḁa hokoni. U pangen i kha khireithi kana kudangani kwa u ita nyonyoloso. Kumbani mahwaelo a bulannga a re na tshika ni a pange tshisagani (puḥasitikini). Ṭanzwani na u vhulaha zwitshili zwi re hokoni. Phumulani fhasi nga thavhula uri hu ome. Shelani mahwaelo maswa. Ni vhe na vhuṭanzi uri hu na maḁi o kunaho na zwiliwa.

Kha ri n̄wale

N̄walani phara i no amba nga u fhungudzea ha ṭhulo dza milamboni vhukatini ha miḥwaha ya 1995 na 2010. Phara yaṇu i songo paḁa mitaladzi ya malo. Girafu i re kha bammbiri ḽa u shumela ḽa 11 i na mafhungomatsivhudzi ane a ḁo ni thusa u n̄wala phara yaṇu.

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhala**
- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani maño (u sikima) kha siañari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Hu na mivhudaḁaka ha vha na mivhudaḁaya. Mivhudaḁaya i a kona u vha zwifuwohaya zwi sa dini nahone zwi re na lufuno. Mivhudaḁaka i dzula madzhangoni oṱhe nga nḁa ha Anthakitika. Mivhudaḁaya yoṱhe ndi vhana vha mivhuda ya Yuropa, ine ya dovha ya vhidzwa u pfi ndi mivhuda yo ḁowelwaho.

Hu na mivhuda miṱuku na mihulwane. Miñwe mivhuda i na thoho tsekene dzo itaho vhuṱoswi ngeno miñwe i na thoho dzo aṱamaho nahone dzi mabande. Mivhuda yo fhambananaho i na vhukuse vhu no yela kha buraweni, fhedzi mivhudaḁaya yone i na vhukuse vhuṱufufhi na muvhala mutshena, mutswu kana museṱha. Vhukuse uhu ndi hone hu no ita uri i dudelwe.

Mivhuda i na milenzhe ya murahu i re na maṁḁa ine ya i shumisa kha u thamuya. I a kona u gidima nga luvhilo lu no swika khiḁomitha dza fumbiliraru nga awara, nahone vhunzhi ha mivhuda hu a kona u fhufha tshikhala tshi no fhira mithara ṱhanu.

Muvhuda u thuswa nga ṁdevhe dzayo dzi no kona u pfa zwithu zwi re matungo oṱhe. Maño a muvhuda a nga matungo a thoho. Nga ṁṱhani ha zwenezwi, u a kona u vhona zwithu zwi re nga matungo, na nga phanda na nga nga murahu. Mivhuda i a kona u vhona zwavhuḁi swiswini.

Muvhuda u dovha wa kona u pfa nga munukho.

Mivhuda i ḁa zwimela zwi re na maṱari malapfu. Maño ayo ha imi u aluwa lune u ṱukhula zwithu na u shenga zwi thusa kha uri maño a si lapfese. Vhuria mivhuda i tshila nga makwati, zwitanda na mitshelo yo no vhaho ya kale ya zwiṱaka na miri.

Mivhuda i tshila vhusiku. I ḁa na u tamba vhusiku u bva nga lufhimavhaeni u swika maḁautsha. Masiari i ṱwa yo awela kana yo eḁela.

Muvhuda wa tshifuwohaya une wa fariwa zwavhuḁi u a kona u aluwa u swika kha miñwaha ya malo kana ya fumimbili. Mivhudaḁaka yone i a tshila u swika miñwaha miṱanu.

Hu na mivhuda ya tshinna na ya tshisadzi ngeno vhana vhayo vha tshi pfi mivhudaḁana. Vha bebwa vha sa vhoni nahone vha si na vhukuse.

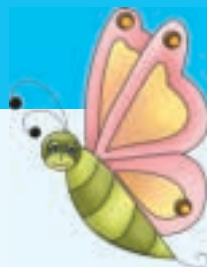
Uri vhana avha vha dudelwe tshilaloni, mme avho u vha thithiedza nga hatsi na vhukuse hawe he a tou ṱuvhula. Zwiḁalo zwi tou fukulwa mavuni. Musi vhana avha vhe na vhege nthihi, vha mbo ḁi bonyolowa na vhukuse ha vha ho no mela. Musi vhe na vhege mbili, vha a ṱuwa tshilaloni. Mme avho u vha lela vhegeni dzi si gathi dza u thoma vhuṱshiloni havho. U bva afho vha thoma u ḁitshelela zwiḁiwa nga vhone vhaṁe. Musi vhe na miñwedzi ya rathi vha thoma u alusavho vhana vhavho.

Duvha:

Kha ri n̄wale

M A I P F I M
A
S
W
A

Mañwalwa aya ndi a lushaka lufhio?

N̄eani mañwalwa aya t̄hoho.

Kha thebuḽu i re afho fhasi n̄walani phambano t̄hanu dzi re hone vhukati ha mivhuḽahaya na mivhuḽaḽaka.

Mivhuḽahaya	Mivhuḽaḽaka

N̄walani mbuno t̄hanu dzi no bva kha mañwalwa aya.

Fhedzisani mafhungo ni tshi shumisa inifinithivi (maitidzina) i no vhumbwa nga maiti a re zwitangeni.

Ni khou t̄odou nthusu (swiela) hoko ya muvhuḽa?

A no ngo tea (tuwa) ngauri a ḽi a thu kovhela.

Ni songo hangwa (tshetshela) muvhuḽa waṅu maṭari na hatsi.

Ndi khou ya (vhona) mivhuḽa ya khonani yanga nga Swondaha.

Ni vhona u nga vho lindela (vhona) mivhuḽa.

Maiti oṭhe a na tshivhumbeo tsha inifinithivi (maitidzina). A vhone nga "u" na mudzi wa ḽiti. Tshiṅwe tshifhinga a a shuma sa vhonefhungo mafhungoni:
 U ḽa hu a takadza zwo fhambana na O ḽela u ḽa.
 Lushaka ulu lwa maiti lu wanala kha zwifhinga zwo fhambananaho.

Kha ri ñwale

Lavhelesani mañwalwa aļa a no amba nga mivhudahaya na mivhudadaka.

Ñwalani phara i no amba ngauri mme wa muvhudadaka u alusa vhana vhawe nga ndila ifhio.

Kha ri ñwale

Ñwalululani mafhungo a re afho fhasi ni tshi shumisa maiti o teaho.

Ṱhulo dza milamboni dzi/tshi fukula zwilalo mavuni.

Hu na vhuṭulwana vhunzhi vhu no bebwa kha ñwaha.

Vhorabulasi vha/u tshinyadza haya ha Ṱhulo.

Maṭereṭere avho a/zwi tshinyadza vhupo.

Kha ri n'wale

Talelani maiti a inifinithivi na maitimapfukeli mafhungoni aya.

Ndi a tama u fuwa muvhuḁa sa tshifuwohaya.

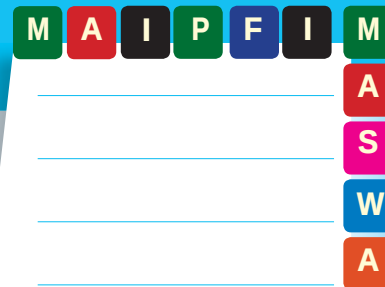
Ndi funa nga maanda mivhuḁa, fhedzi ndi tea u vhulunga tshelede nda kona u renga.

A thi koni u vhulunga tshelede ngauri ndi a rengesa zwithu.

Ndi a bvafha u ya mavhengeleni ngauri ndi a rengesa zwithu.

Arali nda wana tshelede ndi ḁo i shumisa kha u renga bugu.

Mme anga vho ri ndi vha fhe tshelede ya u renga zwifhiwa, fhedzi nda amba uri a thi koni u vhulunga tshelede.

Kha ri n'wale

Vhalulani phara ya *Tshaka dzo fhambananaho dza mivhuḁa*. Zwino n'walani manweledzo a phara iyo.

Ni vhe na vhuṭanzi uri i ita zwi tevhelaho:

● Fhungudzani phara iyo ya kale i vhe tshararu.	● Bulani mihumbulo mihulwane fhedzi.
● Ṭumani zwitatamennde zwo lumbamaho zwithu zwigede ni vhumbe zwitatamennde zwa u tou angaredza.	● Shandulani maambiwa kana maambelwa a vhe zwitatamennde.

Kha ri vhale Vhalani phara iyi ni kone u fhindula mbudziso.

Li tshi swika lo pfala nga mitsindo i no dzinginyisa fhasi. Milenzhe yo pandalala, li tshi tshimbila nga maga mahulu. La tharamudza zwanda zwa tsinga dza tsimbi. Marumbi alo e midali yo kukumuwoho sa misipha ya mudziammbi. Khana yalo i thavha ya miri yo songanaho. I tshi kukumuwa ya phovhela i tshi edza u fema halo. La ima lo ralo lo lapfa sa mphogoli, li tshi sia miri i tshi vho fana na zwitaka.

A yelana na a Ray Bradbury

Kha ri nwale

Ni vhona u nga ndi bukaḽe ili?

Ndi lifurase lifhio li no ri vhudza uri buka ili lo vha li lihulu?

Muḽwali u vhambedza vhulapfu halo na ha mini?

Ndi figara ifhio ya muambo ine a i shumisa kha u ita mbambedzo iyi?

Muḽwali uri khana ya ili buka yo vha i thavha. Ndi figara ifhio ya muambo iyi?

Kha ri nwale

Livhanyani maidioma a re kha kholumu i re kha tshanda tsha monde na zwine a amba zwi re kha kholumu i re kha tshanda tsha u la.

Ijidioma

u bika nga khulu

u fhufha vhavhili vha sera

nngwe yo dzhena muḽini

u khada zwisusu

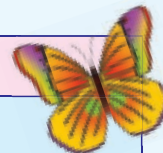
thalutshedzo

u takalesa

u penga

hu na lufu

hu na ndala

Kha ri n̄wale

Talelani liidioma li re kha liñwe na liñwe la mafhungo a re afho fhasi. Ni bule uri liñwe na liñwe li amba mini.

Mme anga vho ntsevhedza nama thukhu kha ya maduvha. Ndi tshi vhilaela vha mmbudza uri nngwe yo dzhena mudini.

Ro vha ro ya u tolela makhulu Tshimboni fhedzi ri tshi swika ra wana hu tshi pala khwali.

Kurathu kwanga ku tou vha goñoño.

Ri shumisa maedzamuthu kha u fha tshithu tshi si muthu mvumbo dza vhatu dzi no nga u pfa, u phuphuledza kana u amba. Vhañwali vha shumisa maedzamuthu kha u ita uri zwithu zwi bevele khagala.

Kha ri n̄wale

Talelani zwithu zwi si vhatu ni tangedzele mvumbo ya vhatu mafhungoni a tevhelaho.

Vhuria ha mbo swika, ha ambadza vhatu vha *Cape Town* phepho khulu.

Watshi ya alamu ya tzhema i tshi ri humbudza tshifhinga tsha u vuwa.

Vhulwadze ha makhulu wanga ho vha tzimbeledza vhukuma.

Duvha li ita li tshi poidzapoidza li makoleni.

Thetshelesani liivhathavha li tshi imba nyimbo dza u difha.

Mbevha dza fhanu dzi luma dzi tshi fhodzisa!

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi a luambo lwa musanda na thalutshedzo dzao. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi u tshi ya thalutshedzo.

Ipfi la luambo lwa musanda
Matavha.
Tsumbavhulo.
Tshamudane

Thalutshedzo
Tshiṱanga tsha musanda.
Halwa hu no iswa musanda sa musumo.
Muṱo wa musanda wa madzhoru.

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala maanea nga tshipuka, fhedzi ni tea u thoma nga u pulanela maanea aṅu. Maanea aṅu a tea u vha o lapfa nga phara ṅṅa.

Ṽekanani mihumbulo ya maanea aya. Ṽwalani zwithu zwine zwa ḡa muhumbuloni zwi zwinzhi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ñwala.
- Ṽwalani mvetamveto. • Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu. • Dovhololani mañwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho. • Zwino ñwalani mañwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Mbonalo (zwipuka izwi zwi
vhonala nga ṅḡilade)

Haya hazwo (fhethu hune zwa
wanala hone)

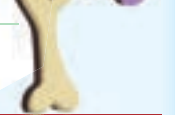
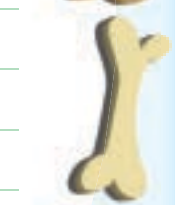
Duvha:

Kha ri h̄wale

Zwino h̄walani maanea aṇu.

- Phara ya u thoma i tea u amba ngauri tshipuka itshi tshi dzula ngafhi na uri tshi dzula tshi tshoṭhe na kana kha tshigwada.
- Kha phara ya vhuvhili ṭalutshedzani tshipuka itshi: ndi tshi ngafhani na uri tshi vhonala nga ṇḍilade.
- Kha mapa waṇu wa muhumbulo ṭalutshedzani uri itshi tshipuka tshi davhidzana hani na zwiṇwe: miungo ine tsha ita.
- Tsha u fhedzisela, bulani uri tshipuka tshaṇu tshi tshila tshifhinga tshingafhani na uri tshi khomboni ya u ṭhoṭhela naa.

Ndi a kona	😊	☹️
u vhala mañwalwa		
u fhindula mbudziso dzi no bva mañwalwani		
u vhambedza maipfi na zwine a amba		
u pulana na u ñwala manweledzo		
u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho		
u shandula mafhungo a tshi bva kha tshifhinga tsho fhiraho a tshi ya kha tshifhinga tsha zwino		
u vhekanya mafhungo		
u shumisa lubuvhi		
u ñwala tsenguluso		
u ita nyolo dzi no yelana na bugu		
u amba nga tshifanyiso		
u ñwala phara		
u topola madzina vhukuma na madzinazwao		
u shumisa thangi na mitshila kha u vhumba maipfi maswa		
u longa zwiga kha phara		
u ita tshipitshi		
u ñwala na u țana țitambwa		
u ita mutevhe		
u topola phambano vhukati ha zwifanyiso zwivhili		
u vhala mañwalwa		
u fhindula mbudziso dzi no bva mañwalwani		
u topola fhungoțhoho na fhungoțitikedzi		
u țhaphudza mepe wa buvhi		
u ñwala manweledzo		
u vhala girafu		
u topola zwine maipfi a amba		
u țalukanya pfanywa		
u shumisa mațanganyi		
u ñwala phara		
u thabuleitha phambano		
u topola mbuno		
u shumisa inifinithivi (dzinațiti)		

Z**w****i****r****e****n****g****o****m****u**

Thero ya 2: Atikili dza gurannḡa

**Vhafumakadzi vha re
milomoni ya vhatu**

Themo ya 1: Vhege dza 5 – 6

17 Nothembi – nyamuzika a sa fani na vhaḡwe 36

U vhala atikili ya gurannḡa i no amba nga Nothembi
U fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurannḡa.
U topola zwine maipfi a amba.
U shumisa tshifhinga tsho fhiraho kha u ḡwala mafhungo.
U shumisa thangeladzina kha u fhedzisa mafhungo.

18 Maḡwe hafhu nga Nothembi 38

U shumisa maḡangany kha u fhedzisa mafhungo na u vhumba mafhungo au iwe muḡe.
U ḡwala mafhungo a u ḡalutshedza.
U amba nga tshifanyiso.
U dubekanya maipfi a re kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhelaho.

19 Maḡwe hafhuhafhu nga Nothembi 40

U vhala mafhungomatsivhudzi maḡwe hafhu a Nothembi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maḡwalwa.
U bula muhumbulo wau.
U topola mafhambanyi a re kha maḡwalwa.
U ḡwala mafhungo e kha tshifhinga tshidaho.

20 Mafhungomaitei (nyusi) a Nothembi 42

U topola ḡhoho ya mafhungo, muḡwali, mbuno khulwane na vhaambi kha atikili.
U ḡalutshedza tshinepe na khephusheni zwa atikili.
U ḡwala atikili.
U ola tshifanyiso wa ḡwala khephusheni.

21 U a lavhuwa muyani 44

U shuma tshigwadani.
U rera nga tshifanyiso.
U vhala atikili ya muthu wa dzhiminasitiki.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maḡwalwa.
U rera nga ḡhoho ya mafhungo a re kha maḡwalwa.
U topola lushaka lwa maḡwalwa

22 Maḡwe hafhu a Edith 46

U ḡwala phara nga Edith Moeketsi
U livhanya ḡhoho ya mafhungo na mutambo.

U ḡwala fhungoḡhoho (muhumbulo muhulwane) zwa dziatikili.
U topola maiti a re ḡhohoni dza mafhungo.
U ḡwalulula ḡhoho dza mafhungo a tshi shumisa maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

23 Ivhani muvhigi 48

U amba nga tshaka dzo fhambananaho dza dziatikili dzi re kha gurannḡa dzapo.
U vhala atikili i no amba nga Edith.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maḡwalwa.
U topola fhungoḡhoho (muhumbulo muhulwane).
U ḡalutshedza zwine atikili ya amba.
U shumisa maipfi a mbudziso mafhungoni.

24 U ḡwala 50

U pulana atikili ya gurannḡa ya tshikolo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U rera na u ḡwala atikili iyi hu na vhuḡanzi uri atikili i na ḡhoho, phara ya marangaphanḡa na phara ya u pendela hu tshi katelwa mathomo,
U shandula zwiḡatamennde zwa vha mbudziso.

**Nganovhubvo na
nganomafhungo
Themo ya 1: Vhege dza 7 – 8**

25 Lusunzi na liivha 52

U rera nga zwiḡaluli zwa lungano.
U vhala lungano.
U fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.
U wana phambano vhuḡati ha zwiḡori zwa vhuḡuma na zwiḡorikhumbulelwa.
U bula mihumbulo yau.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

26 U elekanya nga lusunzi na liivha 54

U ḡwala mafhungo mararu a ḡalutshedzo.
U fhedzisa mafhungo.
U topola na u fhedzisa zwiḡaluli zwa lungano: ḡhoho, fhethuvhupo, vhaanewa, khudano, thasululo na pfunzo.
U livhanya zwipuka na mvumbo dzazwo.
U topola pfunzo dza lungano dzine dza nga wanala.

27 Tsunzi mushumoni 56

U shuma zwigwadani.
U rera nga mbudziso dzi no kwama vhusunzi.
U vhala maḡwalwa a no amba nga vhusunzi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maḡwalwa.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U shumisa masala mafhungoni.
U ḡwala mafhungo ndi tshi shumisa maḡaluli na maḡadzisi.

28 Nzudzanyo ya zwiḡori 58

U ḡwala ḡalutshedzo ya muthu hu tshi shumiswa mvumbo dza zwipuka.
U rera nga vhuḡi ha u eletshedza vhaḡwe.
U shumisa maḡangany zwino, fhedzi na ngauri.
U dubekanya mafhungomatsivhudzi hu tshi vhumbiwa phara i no amba.

29 Nḡau na mbevha 60

U rera nga mbudziso zwigwadani.
U vhala maḡwalwa a lungano lwa Nḡau na mbevha.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maḡwalwa.
U rera nga zwine mirero ya amba.

30 U elelwa zwa mbevha na ndau 62

U ḡuma mafhungo.
U doba maipfi maḡwalwani.
U pulanela lungano hu tshi shumiswa tshati.

31 Megan u sengulusa lungano 64

U vhala na u sengulusa lungano lwa Nḡau na Mbevha.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso iyi.
U ola tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso iyi.
U shumisa mirero.
U nanga nyito zwi tshi langwa nga ḡefhungo wa fhungo.

32 Lungano lu sa fhirwi 66

U ḡwala mafhungomatsivhudzi e kha maambiwa.
U ḡwala lungano lwa mbevha ye ya thusa ndau hu tshi shumiswa ḡhoho dza mafhungo.

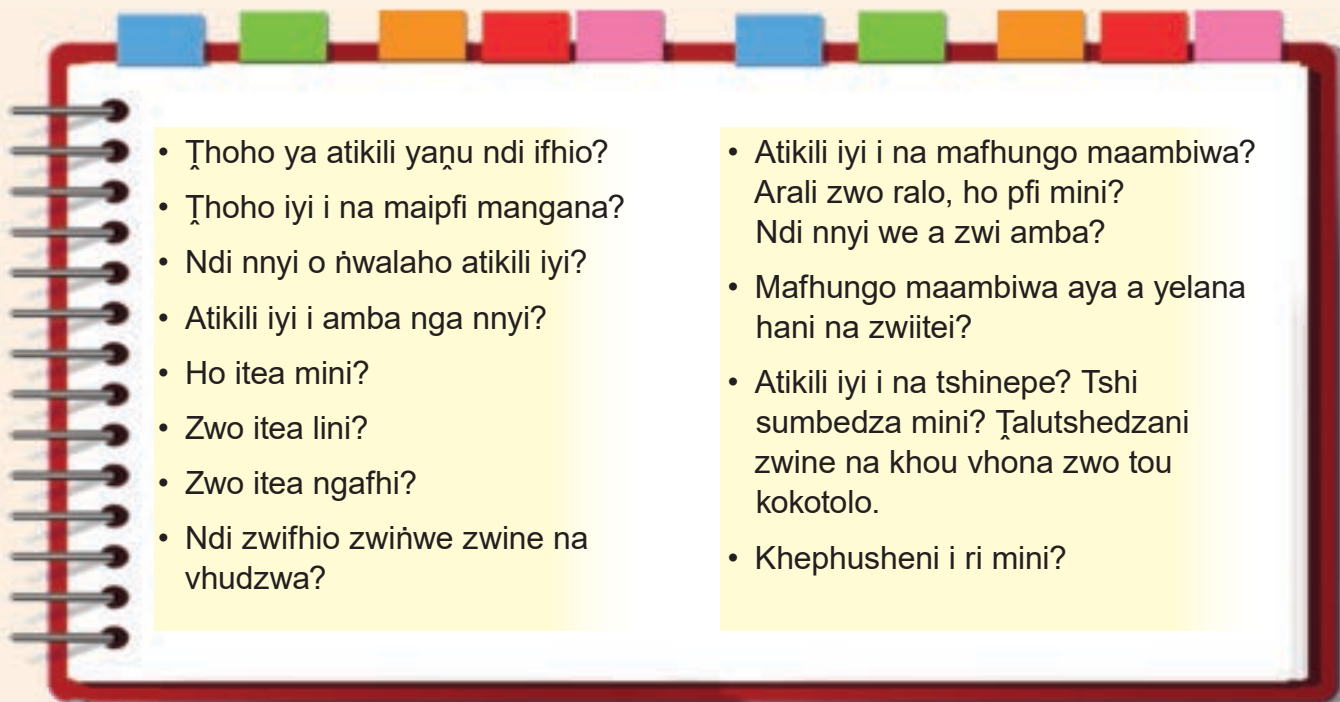

Kha ri ambe

Idani tshikoloni na atikili ya gurannda. Zwitshavhani zwa haṅu hu na gurannda dza mahala. Ivhani na vhuṭanzi uri atikili ine na do ḍa nayo i amba nga zwithu zwine zwa ni takadza.

Vhalani atikili iyi ni rere nga mbudziso dzi tevhelaho ni kha tshigwada tshaṅu.

- Tḥoho ya atikili yaṅu ndi ifhio?
- Tḥoho iyi i na maipfi mangana?
- Ndi nnyi o ḥwalaho atikili iyi?
- Atikili iyi i amba nga nnyi?
- Ho itea mini?
- Zwo itea lini?
- Zwo itea ngafhi?
- Ndi zwifhio zwiṅwe zwine na vhudzwa?

- Atikili iyi i na mafhungo maambiwa? Arali zwo ralo, ho pfi mini? Ndi nnyi we a zwi amba?
- Mafhungo maambiwa aya a yelana hani na zwiitei?
- Atikili iyi i na tshinepe? Tshi sumbedza mini? Tḥalutshedzani zwine na khou vhona zwo tou kokotolo.
- Khephusheni i ri mini?

Kha ri vhale

Vhalani tshipiḍa tsha u thoma tsha atikili ni kone u fhindula mbudziso.

MME A NO TAMBA KAṬARA

Ho swika he nda pfa nga ha mufumakadzi a no lidza tshilidzo kilabuni ya Kippies nga Duvha la Mbofholowo, ngei Johannesburg. U vha o ambara zwiambaro zwa sialala ya Tshindebele, a tshi tamba kaṭara ya muḍagasi. “Zwi nga si itee”, ndi nṅe a no ralo. Nda pfa ndi tshi ṭoda u divhesesa. Nda ṭoda u mu vhona nga anga maṭo. Nda mbo takuwa nda ya kilabuni iyi, he nda wana hone Nothembi. Ndo tou pfa u nga ndi muloro musi Nothembi a tshi gonya tshiteidzhi. O vha a tshi vhone e muhuluhulu. Mabengele a mivhalavhala o pomba zwanda na milenzhe. O vha o fuka nguvho ya malungu ya mivhala ngeno ṭhohoni o ambara muḥadzi muhulu wa sialala.

Nothembi a imisa zwanda a lumelisa gogo la vhaṭaleli. A mbo doba kaṭara yawe ya muḍagasi. Kaṭaraḍe iwe vhathu! Yo vha yo khavhiswa nga makolo a Tshindebele ya dovha ya penndiwa nga mivhala yoṭhe ya musengavhadzimu.

Nothembi a mbo thoma u lidza kaṭara yawe. A ita uri kaṭara iyi i ambe, i imbe, i ḥuṅune, i lile khathihi na u zhamba.

Mufumakadzi wa nambi ya nyimbo dza Tshindevhele

Kha ri nwale

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?
Ni vhona u nga ndi Nothembi kana ndi muñwali? Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga “Ndo tou pfa u nga ndi muloro” zwi amba mini?

Nothembi o shumisa mivhala ifhio kha u tama kaṭara yawe?

Muñwali o shumisa maedzamuthu musi a tshi
ṭalutshedza ndila ine Nothembi a lidza ngayo kaṭara.
U ri kaṭara iyi i a amba, ya imba, ya nuñuna, ya lila
khathihi na u zhamba. Hezwi ndi zwiito zwa vhathu.
U dovha hafhu a shumisa tshifhinga tsha zwino.

Liedzamuthu ndi lushaka lwa
maambele hune khalo zwiito zwa
vhathu zwa badekanywa na tshithu
tshine tshi si vhe muthu.

Lavhelesani phara hafhu. Talelani madzina a vhathu nga muvhala mutswuku, maṭaluli nga
wa lutombo ni tangedzele madzina a fhethu nga mudala.

Shumisani maiti mararu a no bva kha atikili ni nwale mafhungo a inwi muṅe e kha
tshifhinga tsho fhiraho.

Kha ri nwale

Shumisani thangeladzina idzi
kha u fhedzisa mafhungo a re
afho fhasi.

ya

nga

ha

Nothembi u imba kilaḅuni Kippies ine ya vha Johannesburg.

Musi a sa athu ḁa u dzula malume awe Mamelodi,

O vha a tshi ya mushumoni bisi.

U enda a tshi mvumvusa vhathu nyimbo dzawe dzi no takadza.

Kha ri ṅwale

Kha ri thome u ita zwa u ṅwala ri tshi shumisa maṅanganyi kha u ṅanganya zwipiḁa zwivhili zwa mafhungo aya.

Shumisani maṅanganyi aya kha u fhedzisa mafhungo.

fhedzi

fhedziṅa

ngauri

uri

zwenezwo

Ndo vha ndi tshi khou tama uri ri ṅangane matshelo Nothembi, ri ye baisikoponi roṭhe.

Nṅe zwiliwa ndi a zwi funa Nothembi ene ha pfani nazwo.

Musi Nothembi a tshi kha ḁi dzhena tshikolo o vha a tshi ḁidina vhukuma o vha a tshi ṭoḁou phasa.

Nothembi ha ngo kona u vha na mu dzhenisi wa tshikolo a ya a shuma muḁini.

A tho ngo kona u ya u ṭalela Nothembi a tshi imba mulovha ndi ḁo ya nda mu vhona liṅwe ḁuvha.

Kha ri ṅwale

Shumisani maṅanganyi a tevhelaho kha u vhumba mafhungo aṅu inwi muṅe.

Maṅanganyi (maipfi a no ṭuma)
a ṭuma mafhungo khathihi na mihumbulo. Arali na nga a shumisa zwavhuḁi, kuṅwalele kwanu ku ḁo leluwa u pfesesa.

ngauri

samusi

naḁo

Duvha:

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo mararu a no ʔalutshedza Nothembi. Ni nga kha ʔi a n̄walulula a tshi bva tshiʔorini kana na tou n̄wala mafhungo aṇu inwi muṇe.

Lavhelesani tshifanyiso. N̄walani nga zwiambaro zwa Nothembi na malungu awe. Bulani uri zwi vhonala nga n̄ḽiḽe, mivhala yazwo na uri ni a tama u ambara ngauralo naa?

Kha ri n̄wale

Lavhelesani maipfi a tevhelaho a no bva kha phara ya u fhedza ya atikili i no amba nga Nothembi, i re kha siaʔari ʔi tevhelaho.

N̄walani aya maipfi ni ambe nga zwithu zwe zwa bvelela zwiḽa kale na zwi no khou bvelela zwino kha khoḽumu dzone.

ndo vha ndi tshi shuma

ndi na mashudu

ndo ʔundela vhana

ndi shuma u lidza

KALE	ZWINO

Kha ri vhale

Vhalani tshipiḡa tsha u fhedza tsha atikili i no amba nga Nothembi.

MME A NO TAMBA KAṬARA

Nothembi na u imba u a imba. Nyimbo dzawe dzi amba nga mafhungo a vhupo ha mahayani, milambo na vhutshilo ha bulasini vhune a vhu humbula ha musu a tshee ṅwana. “Musu ri tshi aluwa muzika wo vha u tshi pfala hoṱhehoṱhe. Malume anga vho mpfunza u lidza kaṱara ndi tshee muṱuku,” ndi Nothembi a no ralo. “Ndo vha ndi tshi imba dzimbulungoni na minyanyani. Nga 1983 nda thoma bennde yanga ngei Mamelodi. A si vhafumakadzi vhanzhi vhe vha vha vha tshi lidza kaṱara ya muḡagasi zwiḽa kale. Musu vhathu vha tshi mmbona vha pfa vho

mangala vhukuma. Fhedzi ṅṅe ndo vha ndi sa ḡivhoni ndi tshi mangadza. Ndi tou funa fhedzi muzika na u lidza kaṱara. Ndi pfa hu na phambano musu ndi tshi khou lidza muzika. Ndi pfa ndi na maanda”.

U ri u na mashudu zwino. “Ndi shuma u lidza muzika. Nga vho1980 ndo vha ndi tshi shuma muḡini uri ndi kone u ṱundela vhana vhanga vhavhili.”

Kha ri ṅwale

Nothembi o thoma lini bennde yawe?

Nothembi uri vhathu vho vha vha tshi mangala vha tshi vhona a tshi khou lidza kaṱara ya muḡagasi ngauri u mufumakadzi. Hu na zwiṅwe zwithu zwine vhathu vha vhona zwi tshi mangadza musu zwi tshi khou itwa nga vhafumakadzi? Ṇwalani zwivhili zwine na kona u zwi elekanya.

Nothembi u amba uri u pfa e na maanda musu a tshi khou tamba kaṱara. Ni vhona u nga ndi nga mini a tshi ḡipfa ngaurali.

Arali a tshi ḡipfa e na maanda musu a tshi khou tamba kaṱara, ni vhona u nga u ḡipfa hani musu a si khou tamba? Bulani uri ngani.

Vhutshilo hawe hu kha ḡi fana na ha miṅwahani ya 1980? Bulani uri ngani.

Duvha:

Kha ri n̄wale

N̄walani
mafambanyi a
maipfi aya a no bva
kha phara.

Ḳifhambanyi ndi ipfi Ḳine Ḳa vha na ṱhalutshedzo
i no fhambana na ya Ḳin̄we. (tsumbo, naka na
vhifha).

mahayani	
mutuku	
vhuṱukuni	
fhambana	
kale	

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo aya e kha tshifhinga tshi ḡaho.
Ni elelwe uri ni tea u shumisa ḡo khathihi na Ḳiti Ḳanu.

Nothembi u imba Kippies.

Nothembi u imba nyimbo dza musi a tshee mutuku.

Vhamuzika vha tshila nga Nothembi.

Muḡwali wa atikili iyi u a thetshelesa muzika wa Nothembi.

Nothembi u ambara zwiambaro zwa u naka.

Kha ri n̄wale

Vhalani zwi tevhelaho ni fhindule mbudziso. Phindulo ni ɔo dzi wana nge na lavhelesa hafhu atikili yothe i no amba nga Nothembi.

T̄hoho ya mafhungo ya gurann̄a i anzela u vha na maipfi maṅa kana maṅanu. I lingedza u kunga dzangalelo ɔa vhavhali nge ya vha vhudza uri tshiṭori tshi amba nga mini, nga u tou pfufhifhadza na hone zwi tshi nyanyula.

T̄hoho ya mafhungo a atikili iyi ndi ifhio?

Hu na maipfi mangana kha t̄hoho iyi ya mafhungo?

Nɔdivhadzamuṅwali i ni vhudza uri ndi nnyi o n̄walaho atikili.

Ndi nnyi o n̄walaho atikili iyi?

Marangaphan̄a a fhaṭa nzulele ya zwithu khathihi na u nweledza mbuno khulwane dza atikili nga u fhindula mbudziso dza nnyi, mini, lini, ngafhi.

Ndi vhonei vha re kha atikili iyi?

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Zwo bvelela ngafhi?

Mutumbu wa atikili u fhindula mbudziso dzi no ri hani na ngani.

Ndi zwifhio zwiṅwe zwine na zwi ɔivha nga Nothembi?

Tshiṅwe tshifhinga atikili dzi dzhenisa na zwe muṅwe muthu (sa t̄hanzi kana muṁdivhi) a amba. Maipfi aya a vha e kha zwiṁdevhe.

Atikili iyi i na maambiwa? Arali zwo ralo,

Ho ambiwa mini?

Ndi nnyi we a zwi amba?

Atikili i na tshinepe kana khephusheni.

T̄alutshedzani tshifanyiso ni n̄wale zwine khephusheni ya amba.

Duvha:

Kha ri h̄wale

Didzhieni no funzwa u lidza kaṭara nga Nothembi lune nga murahu ha miṅwaha i re na tshivhalo na vho fhedza ni khonani dza mbiluni. No humbelwa uri ni h̄wale atikili i no amba nga Nothembi ya guranṅa ya tshikolo.

- Neani atikili yaṅu ṭhoho.
- Kha phara ya u thoma ni vhe na vhuṭanzi uri ni a fhindula mbudziso ṅṅa dza nnyi, mini, lini na ngafhi.
- Kha phara ya vhuvhili na ya vhuraru dzhenisani maṅwe mafhungomatsivhudzi a no amba nga Nothembi. Phara idzi dzi tea u fhindula mbudziso dza hani na ngani.
- Ni songo hangwa u shumisa maambiwa uri zwi takadze.
- Tsha u fhedza, olani tshifanyiso tsha Nothembi ni tshi itele khephusheni.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Lavhelesani zwifanyiso. Ni vhona u nga atikili iyi i do amba nga mini?

Ni vhona u nga ndi mafhungo mahulwane u tikedza vhaswa vhane vha kona mitambo?

Arali no vha ni muvhigi, no vha ni tshi do hwala nga mitambo ifhio?

Musi ni sa athu vhalo

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maño (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhalo nga mini.

Edith Moetsi – wa dzhiminasitiki na u thambuļa

Nga Dani Moeng

Mimethe yo adziwa mugumoni wa dzhiminasiamu ngei Sentharani ya zwa Sialala ya Polokwane. Magumoni fhasi hu na baa i re nthantha. Sipirinnigibodo na tshitende tshi no edza bere, tsha u fhufha khatsho, zwi kha luja lurumbu. Nthantha muyani, hu na musidzana a no khou bidigama muyani. Dzina jawe ndi Edith Moetsi.

Dzhimu iyi yo di vha tshipida tsha vhutshilo ha Edith u bva nga 2001. O shanduka u bva kha musidzanyana wa miñwaha ya 11 a re na miloro ngeno a si na mugudisi a vho vha mudziadzhiminasitiki a no bidigama muyani, nahone ndi muthu a no tamba mitatisanoni ya mashangodavha.

“Ndo thoma u thireina nga murahu ha vhege dzi si gathi ho vula dzhimu ya Polokwane,” ndi Edith a no ralo. “Ndo vha ndi tshi khou toda u ita zwa dzhimu ngauri ndo vha ndo neta nga u sokou monamona hu si na zwine nda khou ita.”

Mugudisi wa Edith o thoma nga u mu gudisa nga khathiwi na u thamuka e kha thirampholoni. Hu si kale a thoma u samasolotha na u ita filikifuleke (tshifindinkodo).

Edith ha ngo vhuya a fhidza (lova) u ita ndowendowe nga nnda ha musu we a vha a tshi khou vhalo mulingo.

Namusi Edith u a tamba kha mitatisanoni ya lifhasi lothe - ngei Hungary, New Zealand na Holland.

Edith o ita na u swika kha tshiimo tsha u vha Muhatuli wa National Tumbling khathihi na u vha Muhatuli wa Dzhiminasitiki ya Vhafumakadzi ya vundu la Limpopo. O phasa matiriki nga 2008 nahone u na muhumbulo wa u gudela zwa u dizaina zwifhafo (atshithakitsha) yunivesithi. “Fhedzi ndi na vhumatshelo havhufo kha u thambuļa lune nda tea u thoma nda lindela nyana ndi sa athu ya yunivesithi,” u ralo a tshi amba.

Edith u dovha a vha mutsila na nyamuzika ane a nga bvelaphanda. O wina pfufho kha zwa u ola a dovha hafhu a tamba kha bennde ya tshikolo tsha sekondari ya ntho. “U kona u ita zwine nda zwi takalela zwi ita uri ndi pfe ndo fushea,” ndi ene a no ralo. “A tho ngo vhuya nda humbula uri ndi do swika hune nda vha hone namusi. Ndo thoma dzhiminasitiki hu u itela u diphina. Fhedzi u bvelaphanda hanga ho itiswa nga u shumisa hanga.”

Duvha:

Kha ri ñwale

Vhutshilo ha Edith ho shanduka nga ndilade u bva tshee a thoma dzhimu?

Ndi ngani o thoma dzhimu?

Nga nnda ha u vha mudziadzhiminasitiki a konaho, ndi mpho dzifhio dziñwe dzine a vha nadzo?

Ndi zwifhio zwine a vhona zwi zwone zwiitisi zwi hulwane zwa u bvelaphanda hawe?

Ndi nga mini thoho ya mafhungo yo ñwalwa nga maledere mahulwane, matswu?

Ndivho ya muñwalo mutswu u re nga fhasi nyana ha thoho ndi ifhio?

Ni vhona u nga ndi nga mini dzina la Edith lo ñwalwa mugumoni wa phara ya u thoma, hu si mathomoni ayo?

Ndi nnyi o ñwalaho atikili iyi?

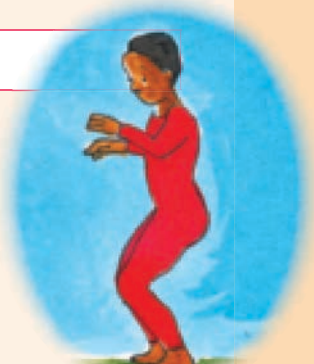
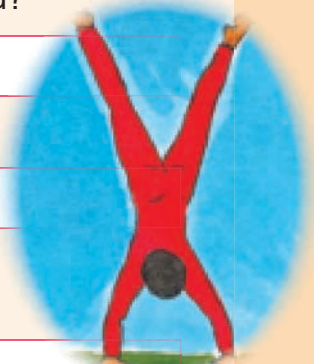
Ni vhona u nga atikili yo raliho ni nga i wana ngafhi?

1. Kha gurannnda
2. Buguni ya tshitori
3. Buguni ya zwirendo

Ndi nga mini ni tshi ralo? Humelani murahu kha atikili ya Edith Moetsi. Talelani madzina nga muvhala mutswuku, mataluli nga wa lutombo na madzina a fhethu nga mudala.

M A I P F I

M
A
S
W
A

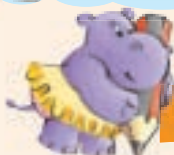

Kha ri ñwale Lavhelesani tshiṭori tsha Edith hafhu.

Ñwalani phara i no ṭalutshedza uri Edith o ḡibveledza nga ṇḡila ifhio u bva a tshi thoma ngei dzhiminasiamu u swika a tshi vha muhaṭuli. Ñwalani mafhungo mararu.

Handwriting practice area with a large blue cloud-like border containing several horizontal lines for writing.

Kha ri ñwale Lavhelesani ṭhoho idzi ni ite zwi tevhelaho:

ṛḡirirḡhetḡe

bola ya milenzḡe

ragibii

u bambela

- Livhanyani mutambo na ṭhoho ya mafhungo a gurannḡa. Shumisani mitambo i re kha tsha u ḡa.
- Ḋidzhieni ni tshi khou tea u ñwala atikili ya gurannḡa ni tshi shumisa iñwe na iñwe ya ṭhoho idzi. Fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane) ḡi ni vhudza uri atikili i khou amba nga mini. Ḳi bula mbuno khulwane.

Tsumbo

ṭhoho ya mafhungo: **MTHEMBU U VUNḡA REKHODO YA LUVHILO**

Mutambo: **Ateḡetiki**

Fhungoṭhoho: Ngweḡa ya mugidimo wa luvhilo Speedy Mthembu u vunḡa rekhodo ya Afrika Tshipembe ya 100 m musi wa muṭaṭisano wa Vhugweḡa ha Afrika Tshipembe ngei Port Elizabeth madekwe.

Duvha:

WIKHETHE DZI
MBUMBUREA NGA
DUVHA LA U THOMA

Mutambo:

Fhungothoho:

RACHEL U RWA VHA
TSHI WA U SWIKA KHA
SEMIFAINALA WIMBLEDON

Mutambo:

Fhungothoho:

MUSIDZANA U VUNDA
REKHODO YA U VEKELA
PHANSA BAMBELONI

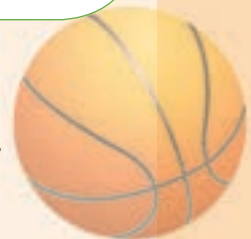
Mutambo:

Fhungothoho:

Kha ri ñwale

Talelani maiti a re kha thoho dza mafhungo dzi re afho ntha.
Zwino ñwalani mafhungo o imaho nga othe ni tshi shumisa
nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.

Kha ri ambe

Kha ri vhale

Tshikoloni tsha hanu hu na gurannḡa? Arali i hone, ndi atikili dza lushaka lufhio dzine dza ḡwalwa khayoy? Arali i siho, ni vhona u nga ndi mafhungo mahulwane uri i vhe hone? Rerani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

EDITH U BIDIGAMA MATONI A VHANZHI

JJ Menge

Mudzhiminasitiki Edith Moetsi, we a vha a sa ḡivhei musi a sa athu wina mendele mitamboni ya Commonwealth Games ḡwedzi wo fhelaho, u khou lavhelelwa u vha ene mukungavhathu musi wa muḡaḡisano wa *ANNUAL Bumbo Gymnastics Cup* ya Afrika Tshipembe. Hoyu ndi wone muḡaḡisano muhulwane wa dzhiminasitiki Afrika Tshipembe ḡwaha muḡwe na muḡwe.

Muḡaḡisano uyu u ḡo vha hone u rangani ha ḡwedzi u ḡaho nahone Moeketsi u ḡo vha a tshi khou ḡaḡisana na vhadzhiminasitiki vha maḡhakheni vha mashangoḡavha.

Moeketsi, wa miḡwaha ya 20, a no bva Polokwane ngei Limpopo, o tou kundwa kaḡukuḡuku kha makhaulatshele u thambuḡa ngei kha Commonwealth Games. Naho zwo ralo, kutambele kwawe miḡaḡisanoni iyi kwo ita uri a ḡivhee mitamboni fhano Afrika Tshipembe.

Moeketsi o ḡelwa nga muhumbulo wa u tamba mitambo ya dzhiminasitiki musi e na miḡwaha ya 11 musi o ḡalela mitambo ya Sydney Olympics ya 2000 kha TV. Mugudisi wawe Marie Slabbert vho kona u vhona mpho yawe musi wa ngudo dza ḡḡowḡḡowe e tshikoloni. Vha mbo mu dzhia vha thoma u mu gudisa lune na ḡamusi vha kha ḡi vha mugudisi wawe.

Moeketsi o vha ngweḡa ya lushaka ya dzhiminasitiki ya u sumbedza vhutsila nga 2011 nahone a sedzesa fhedzi zwa u thambuḡa, ndi heneḡha hune a vha kha vhuimo ha vhurathi liḡhasini loḡhe.

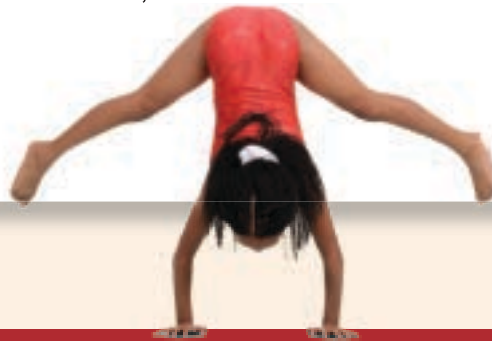
U dzula na mme awe, makhulu, mmame, vhazwala vhavhili na vhaḡomana vhavhili heneḡei Polokwane.

“Makhulu wanga na mmame anga ndi vhone vhaedziselwa vhanga. Ndi vhone vhe vha nthusa uri ndi vhe zwine nda vha zwone ḡamusi,” u ralo a tshi amba.

U pfana na u ya baisikoponi e na khonani dzawe, fhedzi uri o sedzesa buḡo ḡe a ḡinangela ḡa dzhiminasitiki, hune a ita ḡḡowḡḡowe awara nnzhinnzhi kha ḡuvha.

Naho a tshi ḡo vha a tshi khou ḡaḡisana na vhaḡwe miḡaḡisanoni ya liḡhasi, ndivho yawe khulwane zwa zwino ndi u tamba miḡaḡisanoni ya mitambo ya Olympic.

“Ndi khou shuma nga ḡḡila dzoḡhe uri ndi ye hafho fhethu,” o ralo a tshi amba.”

Duvha:

Kha ri n̄wale

Edith o shuma zwavhuḍi kha dzhiminasitiki? Bulani uri ngani.

O tou kundwa kaṭukuṭuku kha makhaulatshele. U dzhia vhuimo ha vhungana nahone o wana mendele ifhio?

Fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane) ḷa phara ya u thoma ndi ḷifhio. ḷi n̄waleni.

Ṭalutshedzani nga maipfi aṇu zwine ṭhoho ya atikili ya amba zwone.

Ndi nnyi we a n̄wala atikili iyi?

Muedziselwa ndi mini. Vhaedziselwa vhawe ndi vhoneṇyi?

Muedziselwa waṇu ndi nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri n̄wale

Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mbudziso.

Edith o bebwa ?

ufhio

ngafhi

U tamba mutambo ?

lini

U ita ṇdowenḍowe ḍuvha ḷiṇwe na ḷiṇwe?

vhoneṇyi

U dzula na vhathu ha hawe?

vhangana

Vhaedziselwa vhawe ndi ?

Kha ri n̄wale

Shumani ni kha zwigwada.
Itani mepe wa mihumbulo
wa u pulanela atikili ya
gurann̄a ine na ɔ̄o i n̄wala
ya gurann̄a ya tshikolo i tshi
mba nga Edith Moetsi.

Kha ri n̄wale

Ambani nga atikili
iyi ni kha zwigwada
zwa vhoiwe.

N̄neani atikili yaṅu t̄hoho.
Kha phara ya u thoma ivhani na
vhuṭanzi uri ni fhindula
mbudziso vhuṅa hadzo dzi no amba
nga nnyi, lini, ngafhi, hani.

Kha phara ya vhuvhili na ya vhuraru dzhenisani
mafhungomatsivhudzi a no kwama Edith.
Fhindulani mbudziso dzi no amba nga hani
na nnyi. Ni songo hangwa u shumisa maipfi
maambiwa u itela u t̄uṭula dzangelelo.

Kha phara ya u fhedza, pendelani atikili yaṅu.

Ni nga kha ɔ̄i ola tshifanyiso tsha Edith
arali ni tshi funa khathihi na u ita
khephusheni.

EDITH

Kha ri n̄wale

Kha ri ite ndowendowe ya luambo. Shumisani maipfi a re zwitangeni kha u shandula zwitatamennde zwi vhe mbudziso.

Edith u bva Limpopo. (ngafhi)

U dimvumvusa nga u t̄alela baisikopo.(mini)

U ita ndowendowe duvha liñwe na liñwe. (lini)

Kha ri n̄wale

Fhedzisani mafhungo nga u shumisa kha, nga kana ha.

Maipfi a kha, nga kana ha a shumiswa kha u sumbedza fhethu hune zwithu zwa khou itea hone. Maipfi aya a shuma sa thangeladzina dzi no shuma na madzina.

Polokwane i wanala vundu la Limpopo.

Nothembi u dzula fhasi ha bada i no bva Moloto.

O vhea bugu n̄tha t̄afula.

Kha ri n̄wale

Fhedzisani mafhungo nga u shumisa mipfi a re afho fhasi.

vhañwe

a hu na

vhoṭhe

haho

muñwe

Vhana vha khou lidza tshilidzo.

vha vhana vha khou lidza kaṭara.

Kha vhana a no khou tamba phiyano.

ane a khou lidza porompita.

Zwino tevhedzelani khebuḽu ni tshi livhanya kaṭara na tshipikara.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Ni vhona u nga phukha dzi a thusana? Hani?
Phukha thukhu i nga thusa phukha khulwane? Hani?
Muthu mutuku a nga thusa muthu muhulwane? Hani?
Ni vhona u nga phukha dzi a amba dzothe? Bulani
mbuno dza u tikedza phindulo yaṅu.

Kha ri vhale

Lusunzi na Iivha

Ndi khou
nwela kothel!

Liṅwe ḍuvha hu tshi khou fhisa lusunzi lwo vha lwo dzula tsini
na mulambo. “U bambela zwi nga ḍifha hani”, lu ralo lu tshi
khou humbula. Lwa dzhenisa mulenzhe muthihi maḍini, lwa
tevhedza nga muṅwe, lwa dovha muṅwe. Hu si kale lwa mbo ḍi
wela nga ngomu. Lutsinga lwa maḍi lwo vha lu na maanda lwe
lusunzi lwa vho balelwa u bva maḍini.

“Thusani”, lu a vhidzelela. “Ndi khou nwela kothel!” A hu na we a
lu pfa lu tshi khou vhidzelela. Musi lusunzi lu tshi vho pfa uri ngoho
lu khou nwela kothel, ha fhira Iivha Ii tshi fhufha. La vhona uri
lusunzi lu khomboni la wisa tari la wela ngomu maḍini. Lo vha Ii
tshi tou nga tshikwekwete tshine lusunzi lwa nga namela.

“Ndi a livhuha Iivha. Liṅwe ḍuvha ndi ḍo u thusa.”

Liivha la sea.

Ndo livhuha!

“U mutukusa kha u nga nthusu, iwe kusunzi kutukutuku.” la
mbo fhufha la tuwa.

Ha fhela miṅwedzi i re na tshivhalo. Liṅwe ḍuvha, lusunzi lwa
vhona Iivha lo dzula murini.

Musi Ii sa athu na u ri “Ndaa” ha ḍa muṅwe mutukana e na
vhura na musevhe. O vha a tshi khou toḍou u pfula Iivha.
Nga u tsvhanya, lusunzi lwa nambatela kha mulenzhe wa
uyu mutukana lwa mu luma. “Eish!” ndi uḽa mutukana a tshi
tzhema, a laṽa vhuḽa vhura na musevhe fhasi.

“Ndo livhuha,” ndi Iivha Ii tshi vhidzelela la mbo ḍi shavha.

“U mutuku fhedzi wo mphulusa.”

Eish!
Eish!

Lungano ndi nganea pfufhi i no gudisa
vhathu pfunzo. Vhaanewa vhalwo vha
vha vhe zwipuka. Tshitori tsha hone
ndi tshipfufhi. Iṅwe ya phuka idzi i vha i
tshi ḍihudza kana u ḍikukumusa ngeno
iṅwe i tshi fhedza yo sumbedza iyi ya u
thoma uri kutshilele kwayo a si kwavhuḍi
nahone a ku tangedzei.

Musi ni sa athu vhalu

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u
humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṽo (u sikima) kha siaṽari ni wane
uri ni ḍo vha ni tshi khou vhalu nga ha mini.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Ndi ngani lusunzi lwo pfa lu tshi tama u bambela?

Ho bvelela mini khalwo?

Liivha lo lu phulusa hani?

Lusunzi lwo phulusa hani liivha?

Ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi amba nga zwithu zwe zwa bvelela zwa vhukuma?
Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga mafhungo aya o bvelela nga khalaṅwaha ifhio?

Nangani nthihi ni i tangedzele.

tshimedzi

tshifhefho

tshilomo

vhuria

Ndi ngani ni tshi ralo?

Tshiṭori itshi ndi lungano? Lungano ndi mini? Nangani phindulo nthihi:

1. Tshiṭori tshine khatsho phukha dza vha vhatambi vha no funza vhatu pfunzo.
2. Tshiṭori tshi re na vhadzimu na vhakundi.
3. Vhurifhi (luṅwalo)vhupfufhi

Ni vhona u nga lungano ulu lu ri funza mini?

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha u la.

lutsinga lwa maḍi lu na maanda
kuṭukuṭuku
mphulusa
minzhi
fhufhela

kurole
i re na tshivhalo
ntshidza
nambatela
maḍi a elela nga nungo

Kha ri ñwale Nangani maipfi mararu a no talutshedza lusunzi ni a tangedzele.

muhalu

musilingi

a lu pfi

lu a dikukumusa

muvhavhaleli

goswi

Shumisani ayo maipfi mararu kha u ñwala mafhungo mararu.

lu a difunga

Kha ri ñwale

Vhalululani lungano lwa lusunzi na liivha ni ñwale zwi tevhelaho.

Thoho ya lungano ulu

Fhethuvhupo ha lungano ulu

Vhaanewa vha lungano ulu

Khufano i re lunganoni ulu

Thasululo

Pfunzo

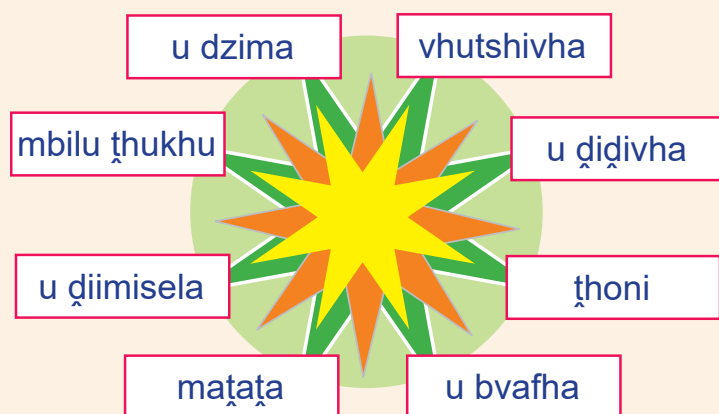

Duvha:

Kha ri ñwale

Zwino ni khou ya u ñwala lungano lwa inwi muñe. Kha vhili la u thoma nangani tshipuka, kha vhili la vhuvhili nangani mvumbo dzatsho (zwine tsha takalela) ngeno kha vhili la vhuraru ni tshi nanga pfunzo ya tshitori.

Tshiñwe tshifhinga ndi khwiñe u ñifhumutshela.

Zwanda zwi a ñanzwana

U si na tshau u vha wa vhutshivha.

Mukudzathevhe ha funiwi.

U nga si takadze vhathu vhoñhe.

I hwala nga luñwe mbevha, mulindi wa vhuya wa ñala.

Muthu u la tsha biko lawe.

Wa ñikukumusa wa kundwa u a bvulwa mañda.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

Vhusunzi hu shuma hu hothe kana hu tshigwada?

Ni vhona u nga u shuma nga tshigwada zwi vhuedza mini?

Mudini wa hanu hu na vhusunzi? Vhu vha vhu tshi khou toda mini?

Hu itea mini musu ni tshi lingedza u thivhela vhusunzi ndila ya u ya zwiliwani?

Kha ri vhale

Tsunzi dzi kha muduba

Masunzi a davhidzana hani? Ha koni u amba fhedzi a tea u vhudzana zwine zwa khou bvelela. A zwi ita nga ndilade? A sisima fedha la tshipentshela.

Ni khou la sangwetshi. Hu wela matshakatshaka a vhurotho fhasi. Hai, a zwi dini. Fhano ha hashu a hu na vhusunzi. Fhedzi idanu ima nyana. Lusunzi luthihi kana vhuvhili vhu no khou tshela matshakatshaka, khovhula! Hai, izwi a zwi vhuyi zwa vha thaidzo na zwitukutuku. Vhusunzi vhu sa dadzi tshanda a vhu dini muthu. Fhedzi sedzesani nga vhuronwane. Yowee, zwikhokhonono zwitukutuku khezwi zwi tshi khou tharamudza zwiphuphuledzi zwazwo muyani sa mananga.

Khathihi fhedzi, luthihi lwa mbo ngalangala. Ndi tholi yo wana zwiliwa zwino i khou gidimela u ramba shango lothe. Fhedzi lu tea u elelwa ndila ya u vhuya zwiliwani. Ngauri vhusunzi a vhu na nayo dza u sia vhuṭala, lwa mbo sia vhuṭala ha fedha.

Musi tholi i tshi swika tshitahani i vhudza manwe masunzi, i tshi shumisa fedha, uri yo wana zwiliwa. Ha mbo vha na dakalofulu. Hu si kale ha vha ho bva, hu khou gidima nga murahu ha tholitsevhi hu tshi tevhela fedha le tholitsevhi ya sia. Hu si kale ho no mbo vha na muduba mulapfulapfu wa vhusunzi heneffho fhasi. Matshakatshaka a khou tuwa o livha tshitahani.

Kha ri n̄wale Vhusunzi vhu “amba” nga n̄dilaḁe?

Vhu wana hani n̄dila ya u humela tshiṭahani?

Ni vhona u nga vhusunzi ndi zwivhumbwa zwi re na tshika kana zwo kunaho? Tikedzani phindulo yaṅu.

Phara iyi i no amba nga vhusunzi i fhambana hani na lungano lwe na vhala.

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha uḁa.

davhidzana
tshiphuphuledzi
tshiṭaha tsha vhusunzi
ṭholi

lusunzi lwo rumelwaho u ṭolela zwithu.
mutshotshonono wa vhusunzi vhu no dzula hoṭhe.
amba
tshithu tshi no nga luṅanga kha ṭhoho ya lusunzi

Kha ri n̄wale

Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mafhungo.

Masala a nga shumiswa vhuimoni ha dzina kana a shuma na dzina.

Zwone

Hone

hoṭhe

Vhusunzi a vhu ambi hoṭhe. hu tou davhidzana nga zwiphuphuledzi.

Musi ni tshi wisa matshakatshaka, vhusunzi vhu a a doba.

inwi

ene

a zwi na mushumo, arali na wisa matshakatshaka a zwiliwa, vhusunzi vhu ḁo

ḁa matshakatshaka ayo. Ndi zwone! Mukoma wa vhusunzi u dzula tshiṭahani

tsha vhusunzi. Vhusunzi vhu a mu shumela.

Kha ri n̄wale

Maṭaluli aya na maḁadzisi zwi bva kha lungano lwa lusunzi na liivha. Talelani maḁadzisi nga muvhala mutswuku ni tangedzele maṭaluli nga muvhala wa lutombo. Zwino a shumiseni mafhungoni aṅu inwi muṅe.

mutukusa	
mutukutuku	
fhasi	
mulamboni	
maḁini	

Kha ri ṛwale

Ngano dzi shumisa zwipuka na vhaanewa vha zwipuka kha u ṭana vhathu na mvumbo dzavho.

Lavhelesani vhili ḷa zwipuka ḷi re kha bammbiri ḷa u shumela ḷa 26. Nangani tshipuka tshithihi tshine na vhona u nga tshi na mvumbo i no fana na yaṅu ni ṛwale ṭhalutshedzo ya mvumbo yaṅu i no nga ya itshi tshipuka. Tsumbo, arali ni tshi vhona u nga ni fana na lusunzi, ni nga amba ngauri ni mushumi wa biko nauri ni kona u shuma na vhaṛwe vhathu nga ṇḍilade.

Kha ri ṛwale

Ndivho ya lungano ndi u kaidza kana u funza pfunzo. Ambani nga ndivho iyi ni kha tshigwada tshaṅu. Ni ambe uri u eletshedzana zwi amba mini. Ambani nga mbudziso dzi tevhelaho ni ṛwale phindulo.

Ndi lini hune na ṭoda nyeletshedzo kha muṛwe muthu?

Ndi lini hune na si ṭode nyeletshedzo kha muṛwe muthu?

Ni nga ita mini musi ni tshi khou ṭodou eletshedza muṛwe muthu ngeno a sa ṭodi nyeletshedzo yaṅu?

Anetshelani khonani dzaṅu tshiṭori tshine na tshi ḍivha tshi re na pfunzo kana nyeletshedzo.

Ni kone u ṛwala muṭodo mupfufhi wa tshiṭori itshi.

Duvha:

Kha ri n'wale

Tanganyani mafhungo. Shumisani maṭanganyi a re afho fhasi.

Tsumbo

ngauri

fhedzi

zwino

Liivha la posa tari maḍini. Lo vha li tshi tama u thusa lusunzi.

Liivha la posa tari maḍini **ngauri** lo vha li tshi tama u thusa lusunzi.

Lusunzi lwo vha lu tshi khou pfa mufhiso. Lwa tama u ya u bambela.

Mutukana o vha a tshi khou ṭoda musevhe na vhura. Lusunzi lwa mu luma.

Liivha la sea. Lo vha li sa humbuli uri lusunzi lu nga li thusa.

Mutukana o vha a tshi ḍo vha o pfula liivha. Lusunzi lwa mu luma.

Kha ri n'wale

Dubekanyani mafhungo a tevhelaho nga ngona uri ni vhumbe phara.

Hu si kale lusunzi lwa pfa u nga lu ḍo nwela
khothe lwa huwelela lu tshi ṭoda thuso.

Musi we ḍuvha la vha li tshi khou fhisa
vhukuma, lusunzi lu humbula u ya u ḍiambusa
mulamboni.

“U songo vhilahela,” hu vhidzelela liivha.

“Ndi ḍo u thusa.”

Mashudumavhi, lwa ḍuḍumelesa lwa vho wela
ngomu maḍini.

“Ndi a livhuha liivha. Linwe ḍuvha ndi ḍo u thusa.”

La posa tari maḍini.

Lusunzi lwa shumisa tari sa tshikwekwete.

Kha ri ambe

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tshaṅu.

- Ni vhona u nga tshipuka tshituku tshi nga thusa tshihulwane? Hani?
- Ni a divha tshitori tshe khatsho muthu mutuku a kunda muthu muhulwane?
- Ni vhona u nga saizi i di dzula i tshone tshithu tshihulwane? Tikedzani phindulo yaṅu.
- No no vhuya na thusa muṅwe muthu kana tshipuka?
- Tlutshedzani kilasi uri ndi nnyi we na mu thusa na uri uyu muthu kana tshipuka no mu thusa nga ndilade.

- Musi ni sa athu vhala**
- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mahwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani maṱo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga ha mini.

Kha ri vhale

Liṅwe ḍuvha mbevha mbili thukhu tsetha (gireyi) dzo vha dzi tshi khou talela lidau lo shuvhama ḍuvhani. “Dadamalani nṱha ha ningo yawe”, ndi iṅwe i no ralo, “ri vhone arali a tshi do vuwa.”

Kubevha kwa dadamala nga nṱha ha ningo ya ndau, ha bvelela mini? Nazwino, ndau ya mbo di vukuluku ya bata kuḷa kubevha nga shimba lihulu layo.

Lidau la pfa lo dinalea nga maanda la vho toḍou zhota kuḷa kubevha kuseṱha kutukutuku. “Ndaa, ndi khou humbela u sa liwa,” ndi mbevha i tshi phuphuthedzela ngeno i tshi khou tetemela. “Liṅwe ḍuvha ndi do vha thusa!”

Ndau ya sea. “Iwe? Wo tukufhalesa lune u nga si thuse muthu, kubevha! U nga si vuwe wo nthusu!” Ngauri ndau yo vha i si na ndala ya litsha kubevha kwa tuwa.

Hu si kale, ndau ya vha i tshi khou gidima henefho sananga. Ya mbo tangana na mambule e vhathu vha rea a u fasha ntsa. Ho vha hu mambule mahulu. ndau yo vha yo fashiwa lwa u tou kwanyeledzwa. I sa koni u sutuka, fhedzi u vhomba i tshi kona.

“Thusani! Thusani!” i ralo i tshi vhomba. “Mphuluseni kha mambule aya.”

Ha mbo fhira ntsa. “Ndi nga si u thuse,” ndi ntsa i no ralo. “Vhege yo fhelaho wo la mukomana wanga.”

Ha fhira muvhuda. “Ndi nga si u thuse,” ndi muvhuda u no ralo. “Vhege yo fhelaho wo la mme anga.” Ha mbo fhira kubevha kuseṱha ku tshi gidima. “A wo ngo nndya vhege yo fhelaho,” ndi kubevha ku no ralo. “Ndi do u thusa.”

Duvha:

Zwenezwo kubevha kwa thoma u shenga aḷa mambule. Kwa shenga, kwa shenga, kwa shenga. Nga vhuya, ḷi tshi vho fhefha kwa vha kwo no phula buli ḷihulwane kha mambule ḷine ḷa nga tenda uri ndau i kone u bva.

“Ndo livhuha khonani yanga ṭhukhuṭhukhu. Zwino ndi vho zwi ḡvha uri na phukha ṭhukhu dzi a kona u thusa phukha khulwane” ndi ndau i no ralo.

Kha ri ṽwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwaṅu ni kone u ṽwala phindulo.

Ni vhona u nga tshiṭori itshi ndi ngoho? Tikedzani phindulo yaṅu.

Ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi na pfunzo ine tsha ni funza? Ndi ifhio pfunzo ya hone?

Ṭhoho ya tshiṭori itshi i nga vha ifhio?

Lungano lu a kaidza na u funza. Ni vhona u nga lungano lwa ndau na mbevha lu na pfunzo ine lwa ri funza? Ni vhona u nga ndi pfunzode?

Lavhelesani mirero iyi ni ambe uri ndi ufhio u no yelana na tshiṭori itshi. Itani thiki tsini nawo.

Tshi na phepho a tshi sumbedzwi mulilo.
U tshi dza muro wa muvhuda ranga u ya tshilaloni.

Ndi tshiṭaka tshe wa vhona ṽowa, u ḡi ri i tshee ngomu.
Zwanda zwi a ṭanzwana.

Ndi ngani mbevha yo dzindela ndau?

Ndi ngani ndau yo humbula u sa ḷa mbevha?

Kha ri ñwale

Tumani tshipiḽa tsha u thoma tsha fhungo na tsha vhuvhili.
Ni kone u ñwala mafhungo a re one (o teaho) kha tshikhala tshi
re afho fhasi.

Ndau khulukhulu yo vha yo	uri ku sa vhulawe.
Kubevha kwa luvhelela kwo luvhelela	ngauri yo vha i na maṅo a fhiraho.
Ndau yo dzhena mambuleni ngauri	shuvhama ḽuvhani yo ḽigeḽa.
Mbevha yo vha i na zwine ya kona	kha zwiito zwayo zwa u ḽihudza.
Ndau yo vha i tshi khou ṽoḽa u hambela pfarelo	yo vha i tshi gidima i sa londi.

Kha ri ñwale

Dobani maipfi kha lungano lwa lusunzi na ḽivha.
Ni kone u ita zwi tevhelaho.

- Talelani ipfi ḽi no amba u ḽa.
- Tangedzelani ipfi ḽi no amba u pfuka.
- Khaḽarani ḽi no amba u ṽafuna zwipiḽa nga zwipiḽa.
- Itani tshifhambano tsini na ipfi ḽi no amba fhethu hu re na zwiṽaka na miri.
- Itani thiki tsini na ipfi ḽi no amba u luvhelela tshoṽhe

Duvha:

Kha ri ñwale

Lavhelesani bammbiri ja u shumela ja 26 hafhu, ni shumise tshipuka, mvumbo yatsho na pfunzo i re khatsho, zwe na zwiñwala henengei.

Thoho ya lungano

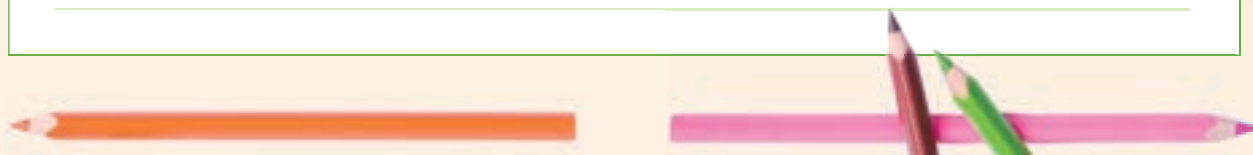
Mvumbo na zwiito

Fhethuvhupo

Zwiitei

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Pfunzo

Kha ri vhale

Ndau na mbevha

Nga Jerry Pinkney

Tsho senguluswa nga Megan Cox

Zwifanyiso zwa manakanaka zwi re kha lungano ulu lwa Aesop lwe lwa tou nwalululwa zwo ita uri Jerry Pinkney a wine Caldecott Medal wa 2009 wa bugu ya mathekheni ya zwifanyiso kha la Amerika lothe.

Lungano lwa *Ndau na Mbevha* lu anetshela nga huswa lungano lwa kale na kale lwa buka la vhulenda le la khathutshela mbevha, lwe nga murahu musu lo no fashwa nga mambule, mbevha ya vho fhedza yo li thusa nge ya shengekanya mambule lidau la kona u ponyoka. Bugu heyi ntswa i songo dalesaho maipfi i shumisa fhethuvhupo ha midavhi ya Serengeti. Sananga lo dalaho zwiñoni, zwipuka na zwikhokhono zwi no sumbedzwa nga zwifanyiso zwa u naka. Ndau ri i vhona sa nduna ya mashango i no tshimbila i tshi tou sunya i tshi tandula shango lo dalaho thudwa na ndou dzine dza si kundwe u rembuluwa dza i sedza. Fhedzi khombo i dzula i hone i kha tshivhumbeo tsha vhazwimi vho ambaraho zwiambaro zwa khakhe. Avha vhathu vho mbo rea gwekwe vha vhuvha vha tshi ingamela buka ili li tshi dzhena mambuleni. Musi mukosi wa u vhomba ha ndau u tshi swika ndevheni dza mbevha, mbevha i takuwa nga luvhilo ya ya u phulusa ndau nge ya tou shengekanya mapfundo a mambule ngeno mufashiwa o lavhelesa o hanganea.

Vhana vha miñwaha ya vhukati ha 6 na 11 vha do takadzwa ngauri Vho Pinkney vha shumisa nzulele dzi no wanala mitani yashu. Ri wana uri Vho Ndau na Vho Mbevha na vhone vha na mita yavho ine ya kha di vha miswa. Masiatari a u khunyeledza a sumbedza nduna iyi i tshi khou ralo u sunya i na tsadzi yayo na vhana, ngeno mutanani ho tenyama mbevha na vhana vhayo.

Kha ri ambe

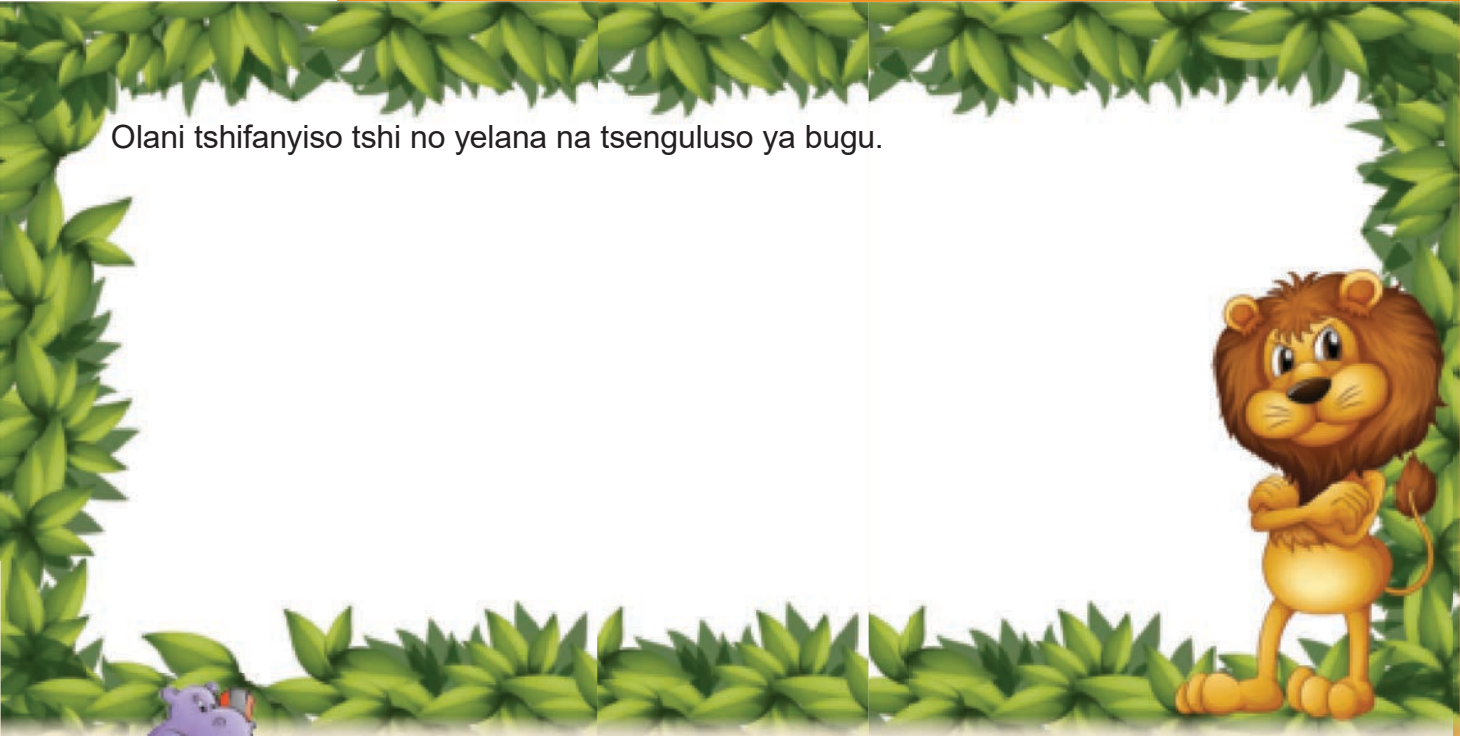

- Ndi nnyi we a nwalala bugu iyi a dovha a ola zwifanyiso?
- Ndi nga mini bugu iyi yo wina mendele?
- Iyi bugu yo nwalalwa vhavhali vha miñwaha (mirole) ifhio?
- Fhethuvhupo ha tshitori itshi ndi ha ngafhi?
- Phukha dzi vha dzo livhana na khombo ifhio?
- Lungano ulu lwa Ndau na Mbevha lu fhambana ngafhi na lula luñwe lungano lwe na vhala?
- Ndi lufhio lune lwa ni takadzesa. Bulani uri ngani.

Duvha:

Olani tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso ya bugu.

Kha ri ñwale

Talani mutalo u tshi livhanya tshipida tsha u thoma tsha murero na tsha u fhedza.

Kha ri ñwale Zwino ñwalani mirero mivhili ye na tou disikela.

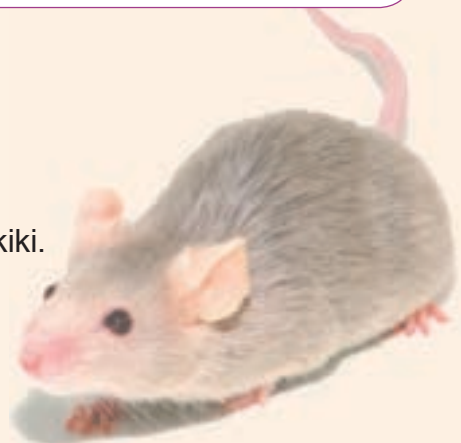
U tshi dza muro wa muvhuda
U si seme thavha
Funguvhu lo ri thi laiwi
Ri de ndi mbidi
A hu na pfe ñe li no
Tshe wa da iwe tshilavhi

la fhira muñi lo kovhela.
ro vhona mavhala.
fa li songo gonya luwa.
na murundo wa phofu u do nwa.
u tshee kule.
ranga u ya tshilaloni.

Kha ri ñwale Nangani nyito yone ni i talele.

Vhaendelamashango vha re bisini vha talela ndau nga maforokiki.
Kubevha Tongani tshi/ku khou ya phakhani ya ndau namusi.
Rothe nga kilasi ri khou ya u guda nga ndau namusi.

Kha ri n̄wale

Lavhelesani bammbiri ʔa u shumela ʔa 29. Lavhelesani tshifanyiso tsha musu mbevha i tshi fashulula ndau mambuleni.

N̄walani mapulo a maipfi a zwine na vhona u nga vhabvumbudzwa avha vha khou vhudzana.

Kha ri n̄wale

Shumisani tshati i re kha bammbiri ʔa u shumela ʔa 30 kha u ita pulane ya lungano lune na ʔo lu n̄wala, lwa musu mbevha i tshi thusa ndau. Dzhenisani ʔhoho dza mafhungo kha pulane ya ʔu tshikhalani tshi re afho fhasi.

ʔhoho

Mathomo, hune na thoma hone tshi ʔori.

Mutumbu, hune na anetshela hone tshi ʔori (Ni vhe na vhu ʔanzi uri ndau na mbevha zwi aamba zwo ʔhe.)

Magumo, hune na tandulula hone thaidzo ya tshi ʔori.

[illegible]

Ndi a kona	😊	☹
u vhala atikili ya gurannga		
u fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurannga.		
u topola zwine maipfi a amba.		
u shumisa thangeladzina.		
u shumisa maṭanganyi.		
u ṅwala mafhungo a u ṭalutshedza.		
u amba nga tshifanyiso.		
u shuma na tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi ḡaho.		
u bula mihumbulo yanga.		
u topola mafhambanyi		
u topola fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane).		
u ṅwala atikili.		
u ṅwala phara.		
u pulanela atikili.		
u shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso.		
u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa kha, nga kana ha.		
u rera nga zwiṭaluli zwa lungano.		
u vhala lungano.		
u fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.		
u wana phambano vhukati ha zwiṭori zwa vhukuma na zwiṭorikhumbulelwa.		
u bula mihumbulo yanga.		
u livhanya maipfi na zwine a amba.		
u ṅwala ṭhalutshedzo.		
u topola zwiṭaluli zwa lungano.		
u shumisa masala.		
u ṅwala mafhungo ndi tshi shumisa maṭaluli na maḡadzisi.		
u shumisa maṭanganyi.		
u dubekanya mafhungomatsivhudzi.		
u shumisa mirero.		
u vhala tsenguluso.		
u doba maipfi maṅwalani.		
u pulanela na u ṅwala lungano.		
u shumisa nyito dzo teaho vhonefhungo.		
u shumisa maambiwa.		

Z**W****i****r****e****n****g****o****m****u**

Thero ya 3: Mafhungomatsivhudzi e mushumoni

U nea na u tevhela ndaela
Themo ya 2: Vhege dza 1 - 2

33 U vhala leibulu 70

U shuma nga tshigwada.
 U amba nga tshaka dzo fhambanaho dza leibulu.
 U rera nga vhuhulu ha u vhala ndaela nga vhuronwane.
 U vhala leibulu ya tshithusamutakalo.
 U fhindula mbudzi dzo no kwama leibulu.
 U vhambedza maipfi na zwine a amba.

34 Zwiinwe hafhu nga ndaela 72

U livhanya mafhungomatsivhudzi.
 U topola maiti a ndaela.
 U shumisa ndaela kha mafhungotswititi.
 U shumisa ndongazwiga dzo teaho.
 U shumisa maḡadzi a tshifhinga, a maitele, a fhethu na a digirii.

35 U ita tsha u vhuisa mare 74

U vhala risipi
 U tevhela ndaela dza u ita ḡirinkhi ya smoothie.
 U fhindula mbudzi dzo no kwama risipi.
 U ḡalutshedza maga a kuitele hu tshi shumiswa maipfi a u ḡanganya a no tsha u thoma, u bva afho, ha tevhela na tsha u fhedza.

U ḡanganya mafhungotswititi mavhili a vhumba mafhungotserekana hu tshi shumiswa ngauri, nga murahu, naho, vhunga na musu.

36 Maiwe hafhu nga zwiliwa 76

U nea ndaela hu tshi shumiswa maiti a ndaela: **iyani, wanani itani**
 U tevhela ndaela dzo re kha imeji dza u ita mabisikitsi a tshifhatuwo tshi no seisa.
 U rumela sms hu tshi shumiswa maipfi o pfufhifhazwaho.
 U ḡwala ḡhukhufhadzo dza maipfi hedzi: **l, ml, T, t, g, kg**

37 Swobo 78

U rera nga tshifanyiso.
 U vhala tshitori tshi no pfi Swobo ya Matombo.
 U fhindula mbudzi dzo no kwama tshitori.
 U bula zwiitisi.
 U topola maga e a shumiswa kha u ita swobo.
 U topola mvelelo.

38 Swobo, swobo ya u ḡifha 80

U nanga lushaka lwa swobo i no ḡiwa hayani.
 U ḡwala mutevhe wa thinganywa dze dza shumiswa kha swobo.
 U ḡwala ndaela hu tshi shumiswa maipfi a ndaela sa **ḡanganyisani, tshetshelani, vhaḡani, shelani**.
 U ḡwala mvetamveto ya thimbanywa na ndaela.
 U pfesesa ndivho ya u shumisa elipsis magumoni a fhungo.
 U ḡwala phara ya u penndela ya tshitori tsha Swobo ya Matombo.

U shuma kha zwigwada hu tshi ḡwalwa ngaganyalitambwa.

U ḡwala ngaganyalitambwa hu tshi shumiswa ḡhoho dza: ḡhoho, bono, vhabvumbwedza na puloto.

39 Ljedza la mivhala 82

U amba ri kha zwigwada nga musengavhadzimu (musengavhadzimu) na mivhala yawo.

U pima tshipitshi tse tsha itwa nga tshigwada.

U vhala ljedza la u ita mivhala.

U nanga ḡhoho ya ljedza ili.

U topola maiti a ndaela.

U fhedzisa fuloutshati

U livhanya maipfi na zwine a amba.

U ḡwala maipfi dikishinari.

U topola mabulafethu: kule, fhasi, tshikoloni, ḡtha na ngomu.

U dzhenisa maḡaluli a re one a tshi ḡalutshedza musengavhadzimu khatihi na u shumisa maḡaluli mafhungoni a re a au.

40 U vhekanya zwithu 84

U tevhedza ndaela.

U tevhedza ndaela dza u ola khosishumu.

Inthaviwu

Themo ya 2: Vhege dza 3 - 4

41 Heyi ndi fesheni 86

U rera nga mafhungomatsivhudzi tshigwadani.

U rera nga tshaka dza mbudzi dzine dza nga shumiswa kha inthaviyu.

U rera nga mafhungomatsivhudzo a u tou phaphelela ane muthu a nga tea u ḡoda musi a tshi ita ḡodisiso.

U vhala inthaviwu.

U fhindula mbudzi ngedede.

U wana ndivho ya inthaviyu.

U ḡwala mbudzi tharu.

U shumisa zwigambudzi.

U ḡwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa/mafhungo a u vhgela.

42 Maiwe hafhu a zwikhipha 88

U topola ḡhoho dza u ḡwala mafhungo ngadzo.

U wana uri hu tea u inthaviyuwiwa nnyi hu tshi itelwa u ḡwala atikili.

U ḡwala mbudzi ḡalutshedza na mbudzi othopolwa.

U vhala phara ye ya ḡisendeka nga mafhungomatsivhudzi.

U fhindula mbudzi dzo no kwama girafu: muhumbulo muhulwane na zwidodombwedza zwigede.

U saukanya na u sengulusa mafhungomatsivhudzi a re kha girafu.

U bula zwiitisi zwa data.

U nweledza mafhungomatsivhudzi e a wanala kha ḡodisiso.

43 U pfa nga zwa volibolo 90

U rera nga milayo ya u shumisa maambwaita.

U vhala ḡhoho dza maḡwala a volibolo.

U topola zwiko zwa maḡwalwa.

U tikedza phindulo.

U nea maḡwalwa ḡhoho

U vhambedza maipfi na zwine a amba.

U ḡwala maipfi kha dikishinari.

U vhea mafhungomatsivhudzi e kha

maambelwa/mafhungo a u

vhigela hu tshi shumiswa zwigevhe zwo teaho.

U shumisa maḡangany kha u ḡuma mafhungo a re kha phara khatihi na u shumisa masala one.

44 Zwiinwe hafhu nga mitambo 92

U ḡwalwa magumo.

U fhedzisa thebulu.

U shumisa tshifanyiso kha u fhedzisa thebulu.

U ita inthaviyu hu tshi shumiswa maipfi a mbudzi a tevhelaho: **nni, mini, ngafhi** na **lini**.

U nweledza mafhungomatsivhudzi.

U shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha **kha ḡi**.

U shumisa tshifhinga tshi ḡaho tsha **kha ḡi**.

45 Notshi i no tshina 94

U rera nga vhuhulu ha u shuma nga tshigwada.

U vhala maḡwalwa.

U fhindula mbudzi dza maḡwalwa.

U wana zwiko zwa maḡwalwa.

U topola zwine maipfi a amba.

U ḡwala maipfi kha dikishinari.

U ḡuma mafhungo.

U shumisa maambiwaita.

46 U elekanya nga notshi na mutoli 96

U dubekanya mafhungomatsivhudzi a tshi pfala.

U lebulu nyolo.

U ḡwala phara i no nea ndivho.

U ḡwala fhungo ḡhoho na mafhungo a no tikedza ḡhoho

U ḡwala muvhigo fhasi ha ḡhoho ngedede.

U topola maḡaluli a u ḡalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudzi.

47 Khangaru i no mangadza 98

U amba nga tshifanyiso.

U vhala maḡwalwa a no tsivhudza a no amba nga khangaru.

U fhindula mbudzi ngedede dzo no kwama maḡwalwa.

U vhambedza maipfi na zwine a amba.

U shandula zwiitamennde zwa vha mbudzi.

48 U elekanya nga khangaru 100

U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva maḡwalwani kha u ḡwala phara i re na ndivho ngomu.

U fhedzisa maḡwalwa hu tshi shumiswa maambiwa.

U ḡwala muvhigo wa muthu ene mune hu tshi shumiswa ḡhoho ngedede.

U shumisa zwigagarukela.

- Ambani nga tshaka dzo fhambanaho dza lebuḽu.
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u vhala ndaela dzi re kha lebuḽu?
- Ni vhona u nga hu nga bvelela mini arali ni tshi nga vhala fhedzi tshipida tsha ndaela dzi re kha lebuḽu?
- Arali ni na mishonga ine na khou nwa kana u mila, ni tea u i vhea ngafhi?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u vhala ndaela dzi re kha lebuḽu nga ndila yone?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u la mishonga hu na muthu muhulwane tsini?

Kha ri vhale

Tshifhungudzi

U engedza nungo na mafulufulu na u tutuwedza sisiteme ya u
lwa na zwitshili.

- Act-Yu-go ndi tshiinganṯha tshi no ḡifha.
- I ḡisa pfushi dzo nanguludzwaho nga vhuronwane dza u
engedza mafulufulu.
- Sele dza malofha dzi dzula dzo takala.

- Na tshi shumisa musi na musi ni do nyanyula mafulufulu.

Shelani phakhethe ngilasini yo dalaho $\frac{3}{4}$ nga maḍi.
Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.
Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira nthihi kha awara dza 24.

Shelani hafu ya phakhethe ngilasini yo dalaho $\frac{3}{4}$ nga maḡi.
Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.
Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira hafu kha awara dza 24.

Kha zwi vhewe fhethu hu si na murongwe hu re fhasi ha 25°C
hu sa swikeli vhana.
Phakhethe dzi re ngomu dzi a fhedza n'wedzi.

Zwishumiswazwitikedzi: Vitamani B1, B6, B12, C.
A hu na tshitatshi, likithousu, swigiri kana zwiingwantha.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwaṅu ni kone u n̄wala phindulo.

Mafhungomatsivhudzi a n̄xivho zwi amba mini?

Tshinwiwa tsha mafufufulu ndi mini?

Ni vhona u nga ndi ngani t̄hoho khulwane i re kha lebuḽu i ndenya kha t̄hoho dzi re kha mutumbu?

Hu na khethekanyo nngana kha lebuḽu?

Musi ro sedza maḽedere, ndi t̄hoho dza khethekanyo dzifhio dzi re na ndeme? Dzi n̄waleni.

Ndi t̄hoho dza khethekanyo dzifhio dzi si na ndeme? Dzi n̄waleni.

Ndi zwingafhani zwine vhana vha re na miṅwaha ya fhasi ha ya fumi vha tea u nwa?

Ndi nga mini ri tshi nwa Act-Yu-go?

Ni nga dipfa ngandḽade musu no nwa Act-Yu-go?

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi na zwine a amba. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi liṅwe na liṅwe li re kha tsha monde u tshi ya kha zwine ḽa amba zwi re kha tsha u ḽa.

tshihulwane
zwishumiswa
zwi re ngomu
zwiingwanṽṽa
pfushi
zwitopolwa

zwiengedzwa; zwiṅwevho
zwiṅwe; zwigede
zwiḽiwa; zwifushi
zwo shumiswaho
tshi shumaho; tshi thusaho
zwo shelwaho

Kha ri n̄wale

Lavhelesani ndaela idzi dza kunwelwe kwa tshinwiwa tsha mafufufu.

Livhanyani mafhungomatsivhudzi a re kha kholomo ya tsha u la na muhumbulo muhulwane u re kha tsha monde.

Vhalani ni tevhedze ndaela dzi re kha lebulu tshifhinga tshothe.

Ni tea u divha uri hu shumiswa mushonga mungafhani nahone lini.

Ni songo vuwa no diita dokotela.

Tevhedzani tsivhudzo dzi no kwama mipimo ya miwaha na tshileme tsha muthu.

Tevhedzani tsivhudzo ya “ZWI DZUMBIWE”

Ni anzele u sedza uri tshiputeli/ tshifaredzi kana tshinwiwa a tsho ngo vuliwa.

Ni songo renga kana na shumisa tshinwiwa tsha mafufufu tshine tshiputeli/tshifaredzi tshatsho tsha vhonala tsho kheruwa, tsho geriwa kana tsho tshetshekanywa.

Vheyani zwinwiwa zwothe zwa mafufufu kule na vhana vhatuku. Zwinwiwa izwi zwi anzela u difha nahone vhana vha nga nwa u fhira mpimo vha tshi ri ndi dirinkhi.

Arali lebulu i tshi ri ni songo fha vhana vha re fhasi ha miwaha kana tshileme tshigede, ni songo zwi ita.

Ni songo vuwa no fha muwhe kana na shumisa zwo kalulaho u fhira ndaela nge na humbula uri zwi do shumesa kana zwa tavhanya u shuma.

Vhalani ni tevhedze ndaela dza lebulu. Talukanyani pfufhifhadzo dza lebula khulwane kulebula kutuku (tsp.) na miligireme (mg).

Ni sedzese ndaela dzi no amba nga kushumiselwe kwa tshinwiwa tsha mafufufu.

Kha ri n̄wale

No zwi vhona uri ri shumisa maiti a no fana na **vhalani**, **talukanyani** na **tevhedzani** musi ri tshi nea ndaela? Maiti aya ndi a ndaela.

Zwino talelani maiti a ndaela (maiti a no ni vhudza uri ni ite mini) a re kha phara iyi.

Tshinwiwa tsha mafufufu tsha hayani

Sage Pomegranate Green Tea Cooler

Ndaela: Vhilisani tshisagana tsha tie dala lwa minete ya 1-3 khaphuni nthihi ya maqi a no fhisa. Nulani tshisagana tsha tie. Shelani mutoli wa u difhisa. Rithani sage ye na shela nga lebula nthihi. Litshani zwi vhile lwa minete i no swika fumiathanu. Shelani izwi zwothe khaphuni i re na aisi. Rithani u swika zwi tshi vho tou thwee ni diphine.

Duvha:

Kha ri ñwale

Maipfi a re afho fhasi ndi ndaela. Musi ni kha zwigwada zwa vhoiwe, rerani nga mafhungo ane na nga a vhumba ni tshi shumisa maipfi aya, ni a ñwale kha mitaladzi i si na tshithu afho fhasi. Shumisani mafhungotswititi nahone ni vhe na vhuṭanzi uri ipfi ḽa u thoma ḽi thoma nga ḽederedzanzi nahone fhungo ḽi fhela nga tshiga tsha u awela.

dzhiani

ṅeani

vhalani

valani

khiyani

Ri shumisa ndaela kha ndayo, tsivhudzo, khumbelo, nyeletshedzo, nzinginyo na kha u kombetshedza. Ri vhumba ndaela nga u shumisa mutshila “-ni” wo ṭumiwa kha mudzi wa ḽiiti. Ndaela dzi anzela u thoma mafhungo.

Inwani mushonga.

Dzulani fhasi!

Tḽanyani ni si we!

TSHIFHINGA (ḽIMUDI)
TSHA NDAELA

Kha ri ñwale

Shumani ni kha zwigwada. Lavhelesani murahu kha bammbiri ḽa u shumela ḽa mafhungomatsivhudzi a ndivho ḽi re kha siaḽari ḽa 70 ni talele ḽidadzisi ḽa tshifhinga ḽithihi, maḽadzisi a digirii mavhili, ḽidadzisi ḽa maitele ḽithihi na ḽidadzisi ḽa fhethu.

Maḽadzisi a tshifhinga a ri vhudza uri lini nauri kangana: zwino, ṅamusi, kanzhi.

Maḽadzisi a maitele a ri vhudza nga kuitelwe kwa zwithu: zwavhuḽi, nga u ṭavhanya, nga u ongolowa.

Maḽadzisi a fhethu a ri vhudza uri ngafhi: nṯha, fhasi, fhano, fhaḽa, ngomu.

Maḽadzisi a digirii a ri vhudza nga vhudzivha ha nyito: nga maanda, tshoṯhe, zwiṭukuṭuku.

MADADZISI
A ...

Kha ri ñwale

Ñwalani mafhungo aṅu inwi muṅe ni tshi shumisa maipfi a tevhelaho. Humbelani khonani yaṅu a ṭole mafhungo aṅu musu no no fhedza u ñwala.

ṅamusi

nṯha ha

nga maanda

nga u ṭavhanya

kanzhi

Kha ri vhale

Diteleni dirinki ya smoothies

Ndi nga Mugivhela nga masiari, li tou nzirrr. Thami o didzulela hayani nahone u kha di tou bva u fhedzisa tshuñwahaya yawe. Kukaladzi kwawe kutuku na kurathu vho ya mavhengeleni na vhabebi vhavho. U a zwi divha uri vha do vhuya vho li pfa duvha mikulo i sa pfiwi.

A nga vha thusa nga mini, ngoho? A mbo ya khishini he a wana risipi i no nga sa vhuṭolo ya u ita dirinkhi ya *smoothies* i no tou thwee!

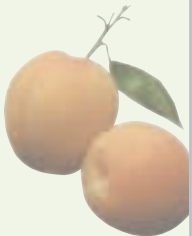
A mbo vhala ila risipi nga u tsvhanya a tshea la u tšanganedza kurathu kwawe na kukaladzi nga dirinkhi ya u difha musu vha tshi swika nga awara ya vhuṭanu nṭha ha ṭhoho.

Thimbanywa

- 1/2 ya khaphu ya maberegisi, tshienge, zwiṭiroberi, manngo kana mapulamu
- 3/4 ya khaphu ya yogathi
- khaphu nṭhihi (1) ya mafhi
- 1/2 ya khaphu ya muomva wo sukiwaho
- kulebula kutuku kuthihi (1) kwa swigiri

Kuitele

1. Swotolani mitshelo.
2. Tshetshelani mitshelo i bve zwipida.
3. Shelani thimbanywa dzoṭhe bodoni/panini.
4. Tšanganyisani thimbanywa dzi ite bwindi li sekene li si na mapundu.
5. Shelani ngilasini.
6. Zwi dzudzeni firidzhini zwi rothole.

Kha ri ṅwale

Thomani nga u amba nga phindulo dza mbudziso idzi ni tshigwadani tsha vhoiwe, ni kone u dzi ṅwala.

Ni tea u lugisa mitshelo nga ṅdilaḁe?

Ni do shumisa swigiri nnzhi u fhira mafhi?

Ndi miomva mingana ine na do i shumisa?

Duvha:

Kha ri n̄wale

Fhedzisani mafhungo ni tshi ɬalutshedza maga e Thami a tevhela one kha u ita ɬiriki ya *smoothies*.

Tsh̄a u t̄homa ni tea ...

U bva af̄ho ni ...

Ha tevh̄ela ...

Tsh̄a u fh̄edza ni tea ...

Thami u ɬo fha vhathu ɬirinkhi ya *smoothies* nga ndilade?

Ni vhona u nga kukaladzi kwawe na kurathu vho ɬipfa hani musi vha tshi swika hayani. Ngani?

Kha ri n̄wale

ɬanganyani mafhungotswititi aya mavhili ni vhumbe mafhungotserekana. Shumisani maipfi a re kha zwitange.

Thami o vhaɬa mitshelo. Thami u ɬoɬou ita ɬirinkhi ya *smoothies*. (ngauri)

Thami u shela swigiri. Thami u ɬanganyisa mitshelo. (nga murahu)

Thami o sala hayani uri a kone u fhedzisa tshuñwahaya yawe. O vha a tshi khou tama u ya mavhengeleni. (naho)

Thami o ita ɬirinkhi ya *smoothies*. Ho vha hu tshi khou fhisa. (vhunga)

Thami u bvisa ɬirinkhi ya *smoothies* firidzhini. I tshi vho rotholela. (musi)

Fhungotswititi ɬi na n̄efhungo na ɬiiti, nahone ɬi buletshedza muhumbulo wo fhelelaho.
Thami u ita ɬirinkhi ya *smoothies*.
Fhungotserekana ɬi na fhungodavhi ɬo imaho nga ɬothe ɬi no tevhelwa nga fhungodavhi ɬi sa imi nga ɬothe.
Ri shumisa maipfi a no nga sa ngauri, nga murahu, naho, musi, uri kha u tuma mafhungodavhi mavhili.
Thami o shela ngilasini zwe a ɬanganyisa musi o no fhedza.

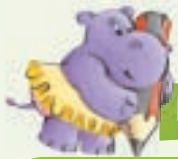

Kha ri ñwale

Didzhieni ni tshi khou fha Thami ndaela dza uri u tea u ita mini musi a sa athu ita ñirinkhi yawe ya smoothies. No dzula no itelwa ndaela ya u thoma.

Tsha u thoma **iyani** ... **ñhishini**.U bva afho **wanani** ...

Ha tevñela ...

Tsha u fhedza **itani** ...

Kha ri ñwale

Kalim a vha a tshi khou ñodou ita mabisikitsi a zwifhatuwo zwi no seisa. A ñwalela mudededzi wawe imeñi a tshi hambela ndaela dza u baka. Vhalani imeñi ye mudededzi wawe vha mu rumela ni kone u ola tshifhatuwo afho tshikhalani tshe na ñewa.

I ya ha: 'Thuli Ngoma' tn@lehobo.co.zaI bva kha: Kalim@newtownkzn.com

3 Thafamuhwe 2014

14:22

Mafhungo: Ndaela dza mabisikitsi a *icing*

Kalim wanga

Thimbanywa khedzi khathihi na maga, zwine na ño zwi shumisa kha u ita tshifhatuwo.

Itani ñdowendowe ya u tou ola tshifhatuwo ni sa athu ita mabesikitsi.

Thimbanywa

- Khaphu dza 2 dza swigiri ya *icing*
- Lebula ñhukhu dza 2 dza mañi
- Tshikhalazwiliwa tsha ña.
- Phakhethe nthihihi (1) ya mabisikitsi a Marie
- Kubogisi kutuku kwa Smarties
- Zwiñda zwa 2 zwa ñikhurisi
- Phakhethe ya dzidzhelibini
- Zwiñnedzi zwa tshokoleithi

Kuitele

1. Sefani swigiri ya *icing* ya lebula dza 10 ngomu baweleni; ni shele mañi o linganaho a u ita bwindi ñi no ñodzea.
2. Pwañelani marotha a si manzhi a zwikhalazwiliwa zwa ña, zwitswuku kana zwa lutombo uri ni khalare tshifhatuwo.
3. ñodzani swigiri ya *icing* ya kulebula kutuku kuthihi ñha ha besikitsi ni fhoredze nga lufhanga.
4. Shumisani *smatie* tsha buraunu na tsha lutombo kha u ita mañ.
5. Tsheani tshipa tsha ñikhurisi ni ite mulomo nga u tshi kothetshela ñha.
6. Dongolani *icing* dala ni vhumbe ningo ngayo.
7. Shumisani zwiñnedzi zwa tshokoleithi kha u ita mavhudzi, ndebvu na tsie dza ñha ha mañ.
8. Ni songo hangwa u thoma nga u tou ola na u khalara ni sa athu u tshi vhumba!

Ndi ni tamela mashudu!

Mrs Ngoma

U rumela

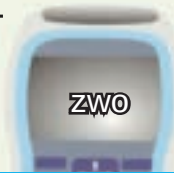

Duvha:

Kha ri n̄wale

Ḑidzhieni hu inwi Kalim, zwino no humbula u rumela mudededzi waṅu sms ya u vha livhuha kha zwe vha ni thusa. Shumisani maipfi aya kha sms yaṅu.

Kha ri n̄wale

Khonani yaṅu u ni rumela thimbanywa dza risipi. U shumisa pfufhifhadzo ya maipfi. N̄walululani pfufhifhadzo idzi u itela uri muzwala waṅu a re muṭuku a kone u dzi tevhela.

Thimbanywa dza makokisi a icing
¼ ℓ ya mafhi
2 ml dza maḡi
6 Leb dza swigiri
1 tsp ya zwickhalari
3 g ya zwiṅṅedzi zwa tshokoḷeithi
Risipi iyi i ita 1 kg ya mabisikitsi.

Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso ni kone u fhindula mbudziso.

- Ni vhona u nga ni nga ita swobo ya matombo?
- Ni vhona u nga muthetshelo wayo u nga vha ufho?
- Ndi zwifho zwine na zwi vhona tshifanyisoni zwine zwa ni nea lusevheḽi lwa u ita swobo?

Kha ri vhale

Vhalani phara iyi i no bva kha bugu i no pfi *Stone Soup* ni fhindule mbudziso.

Maswole mararu o vha a tshi khou vhuya hayani a tshi bva nndwani. Vho vha vha sa athu la tshithu maduvha mararu othe nahone vha tshi khou sika nga ndala. Vha mbo swika kudhanani kuḽwevho heneḽha ndilani fhedzi vhathu vha afho fhethu vha hana u vha nea zwiliwa. Vha dzumba nama, kherotsi, khavhishi, goroi na madabula.

Musi maswole aya a tshi lingedza u humbela zwiliwa vhathu vha zwifha vha ri a vha na zwiliwa. Aya maswole a tea uri a luke maano a u ita uri vhathu vha mudhanani uyu vha vha fhevho zwiliwa.

Ndi fhalaha swole la u thoma li tshi vhidzelela la ri, “Vhathu vha hashu!” Vhathu vha mbo sendela. “Ri maswole mararu a no khou sika nga ndala shangoni lisili. Ro ni humbela zwiliwa zwino vhoiwe a ni na zwiliwa. Arali zwo ralo, ri do tea u bika swobo ya matombo.

Swobo ya matombo? Ndi zwiswa hezwo.

“Tsha u thoma ndi tshauri ri wane bodo khulu ri i tadzie nga madi khathihi na u vhasa mulilo u no do dudedza madi aya,” ndi li la swole li no ralo.

“Zwiḽwe hafhu zwine ra toḽa ndi matombo mararu a khulungwa a no suvhelela.” A zwo ngo konḽa u wana matombo aya. Vhathu vha mudhanani uyu vha mangala zwihulu musi vha tshi vhona maswole vha tshi posa matombo aya bodoni.

“Swobo i difha nga muḽo na phiriphiri,” ndi maswole a no ralo, zwenezwi vha tshi khou rithelela. Vhana vha gidima vha tshi ya u dzhia muḽo na phiriphiri.

“Matombo o raliho a anzela u ita swobo ya nḽha. Fhedziha arali ra nga shela kherotsi, zwi nga difha hani ngoho.” Kutukana ku no pfi Francois (Furanshwa) kwa gidima kwa yo dzhia kherotsi dze dza vha dzo dzumbiwa nga nguvho.

“Swobo ya mathakheni ya matombo i difha nga khavhishi,” hu amba maswole zwenezwi vha tshi khou tshetshela kherotsi ngomu bodoni. “Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbela khavhishi vhunga i siho.” Marie kwa mbo gidima kwa ya kwa onolola khavhishi tharu fhasi ha mmbete.

Duvha:

Ilepisisi: Zwithoma zwiraru (...) zwi shumiswa kha u sumbedza uri hu na maipfi kana Mafhungomatsivhudzi e a siwa nnda.

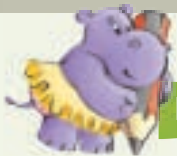
“Arali ro vha ri na kuṓama nyana na zwiḁabula nyana swobo iyi yo vha i tshi ḁo ḁifha ya vhuya ya kula na liṓo.” Vhathu vha muḁanani vha mbo elelwa he vha dzumba hone maḁabula na ṓama dze vha vhenga vha nembeledza. Vha mbo rwa gwilisha vha tshi ya u fhahulula.

Swobo i no ri u ḁifha ya vhuya ya kula na liṓo – yo bikwaho nga matombo. Zwi pfala zwi vhuṓolo hu no mangadza!

“Yoo,” ndi maswole a no ralo a tshi khou ralo u rithelela ṓama na maḁabula, “ngavhe ri vhe ri na goroi nyana na khaphu ya mafhi mani! Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbela zwithu zwi siho.”

Vhathu vha mbo vhuya vha tshi gagamisa goroi i no bva zwithaleni na mafhi a no bva dzikhameloni. Maswole a mbo rithelela goroi na mafhi vhathu vho ṓalela bodo i tshi xaxara.

Ho no vha fhaṓa, swobo ya mbo vhibva. “Thetshelani noṓhe ni pfe muḁifho,” ndi maswole a tshi amba. Li tshi tsha nga tshamatshelo maswole ṓa a mbo ṓuwa vha ...

Kha ri ṓwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada ni kone u ṓwala phindulo.

Ndi mini zwe zwa ita uri swobo iyi i ḁifhe ngaaurali? Ndi matombo?

Ni vhona u nga maswole vho zwi kona hani u fhura vhathu vha muḁanani uyu?

Ni vhona u nga maswole avha vha ḁo fhirela ngafhi?

Zwiitisi zwaauri maswole vha ri hu ḁiswe matombo na thimbanywa dziṓwevho ho vha mini?

Vho shumisa **thimbanywa** dzifhio?

Vho tevhela **maga** afhio?

Mvelelo yo vha ifhio?

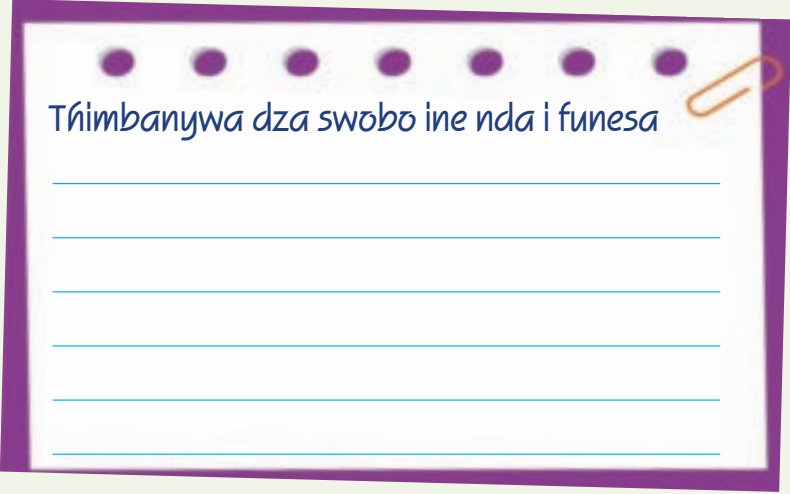
Kha ri ñwale

Nangani lushaka lwa swobo ine na i bika hayani.
Ñwalani mutevhe wa **thimbanywa**.
Ni vhe na vhuṭanzi uri a ni sii tshithu.

Ñwalani ndaela kha kupiḡa kwa bammbiri ni tshi shumisa ndaela sa **ṭanganyisani** thimbanywa zwavhuḡi, **tshetshelani** nyala, **shelani** thimbanywa dza tshiluḡi kha dzo dziaho. Ni vhe na vhuṭanzi uri ndaela dzaṇu a dzi ṭahedzi. Ni songo sia **liga** na **lithihi**.

Vhalelani tshigwada risipi yaṇu. Ni vhe na vhuṭanzi uri muṇwe na muṇwe u a pḡesesa maga ane na khou a tevhela a u ita swobo iyi.

Ñwalani mvetamveto ya u thoma ya thimbanywa na ndaela. Humbelani muṇwe kha tshigwada tshaṇu a sedzuluse mvetamveto iyi.

Tḡimbanywa dza swobo ine nda i funesa

Kha ri ñwale

Lavhelesani fhungo ḡa u fhedza ḡa tshiṭori tsha swobo. A ḡo ngo fhelela. Ni a kona u vhona zwithoma zwi re magumoni a mutaladzi? Zwithoma izwi zwi sumbedza uri tshiṭori a tshi ngo fhela. Ñwalani phara ya u penndela tshiṭori itshi.

Kha ri ñwale

Shumisani tshiṭori tsha swobo ya matombo kha u ita litambwa.

- Shumani ni zwigwadani zwa vhoiwe. Hu tea u vha na vhabvumbedzwa vha tevhelaho kha litambwa lanu: maswole mararu, vhatu vha mudanani vha rathi.
- Swole lithihi kha li vhe lone li no nea ndaela dza zwithu zwine zwa fanela u diswa kha maswole.
- Linwe swole kha li vhe la u nea ndaela dza kubikelwe kwa swobo.
- Swole la vhararu kha li vhe la u bika swobo nahone li tshi tevhela ndaela nga ndila yone.
- Ni vhe na vhuṭanzi uri muṭwe na muṭwe wa vhabvumbedzwa avha u na zwine a amba nahone vhothe vha a shela mulenzhe kha u bika iyi swobo.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u űwala
- Nwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yaűu a dzudzanye mvetamveto yaűu ● Vusuludzani maűwalwa aűu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino űwalani maűwalwa aya buguni yaűu nga vhudele.

Kha ri ñwale

Nwalani ngaganya litambwa ya litambwa lanu. Shumisani thoho hedzi.

Thoho

Bono

Bulani uri bono li khou bvelela ngafhi nahone lini.

Vhabvumbudzwa

Bulani uri ndi vhabvumbedzwa vhafhio vha re kha bono ja u thoma. Talutshedzani mvumbo dzavho. Hu nga hu miñwaha yavho, mishumo kana vhushaka havho na vhabvumbedzwa vhañwe.

Puloto

Kha ri ambe

- Musengavhadzimu (musengavhadzimu) ndi mini?
- Ndi lini hune na vhona musengavhadzimu
- Mivhala ya musengavhadzimu ndi ifhio?
- Musengavhadzimu i itwa nga mini?

Kha ri vhale

Vhalani phara ni rere ngayo ni kha tshigwada tshaṅu.

Ni nga zwi kholwa uri mivhala yoṭhe i re makoleni i bva kha zwisephenene zwa buse ḽi re mufheni? Buse ḽi humisela murahu na u kokodza tshedza tsha ḽuvha. Arali na nga ita ḽiedza ḽi sa konḽi ni ḽo kona u zwi vhona uri iyi ndi ngoho naa kana hai.

Zwithu zwa hone zwi a konḽa u vhone lune na tea u ita ḽiedza ḽi nṯha ha ṯafula lufherani lu re na swiswi ḽitswu.

Shelani maḽi ngilasini ndapfu i ḽale ni shele hafu ya kulebulakuṯuku kwa mafhi maḽini. Vhonetshelani nga thotshi tsinitsini na ngilasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambanaho ni vhone musi muvhala wa maḽi a re na mafhi u tshi shanduka zwiṯuku.

Shelani hafhu hafu ya kulebulakuṯuku kwa mafhi ni vhone uri hu bvelela mini.

Tsha u fhedza, shelani iṯwe hafu ya kulebula kuṯuku kwa mafhi. Tshimbidzani thotshi nṯha na fhasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambanaho ni vhone uri hu bvelela mini.

Kha ri ṽwale

Nangani ṯhoho ya phara iyi ni bule uri ndi nga mini ni tshi humbula uri ndi yoneyone.

Mivhalavhala makoleni

Liedza la mivhala

Linḽa

- Talelani maipfi oṯhe a ndaela (maiti a ndaela) nga muvhala mutswuku.
- ṽwalani maipfi kha fuḽoutshati i re afho fhasi, a tevhekane nga ngona.

Duvha:

Kha ri ñwale

Livhanyani maipfi a no bva kha phara a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha u la.

Ñwalani maipfi aya no a swifhadza dikishinarini yañu.

Maipfi
zwisephenene
humisa
kokodza
zwiṭuku
ita
tshaka

Thalutshedzo
mifuda
shuma
nyana
dzhenisa ngomu
bvisela nṅa
zwipiḍapiḍa

Kha ri ñwale

Tangedzelani mabulafhethu a re kha iḷa phara nga muvhala mutswuku. Zwino ñwalani mafhungo aṅu inwi muṅe ni tshi shumisa mabulafhethu aya.

kule

fhasi

tshikoloni

nṅha

ngomu

Kha ri ñwale

Khaḷarani musengavhadzimu. Ni kone u dzhenisa maṭaluli a mivhala o teaho afho kha musengavhadzimu.

meruni	lutombo	mutswuku	musina (koporo)	tshitopana
ṭaḍa	mudala	mutswu	burauni	lutombo lwo dombelaho
masitadi	indigo	vayoḷethe	mauve	phephuḷu

Zwino ñwalani mafhungo a inwi muṅe ni tshi shumisa maṭaluli a mivhala e ni si a shumise kha musengavhadzimu.

Kha ri n̄wale

Shumani ni na khonani yaṅu. Muthihi wa vhoiwe u fanela u fha ndaela muṅwe a dzi tevhele. Sedzani ni wane uri khonani yaṅu u tevhedza ndaela nga n̄dila yone naa. Shumisani kupiḁa kwa bammbiri ḽi re kha siṭari i tevhelaho.

- 1 N̄walani dzina ḽaṅu kha mutaladzi wa u thoma kha kubammbiri kha mukano wa tsha monde.
- 2 Kha mutaladzi wa u thoma kha kubammbiri n̄walani nomboro 1 u swika kha 9. Thomani kha tshanda tsha monde ni n̄wale nomboro ni tshi tou gandisa. Siani mavhaka vhukati ha nomboro in̄we na in̄we.
- 3 Tangedzelani nomboro 6.
- 4 Olani ṅaledzi khonani ya n̄ṭha ya tshanda tsha monde tsha siṭari.
- 5 Petani bammbiri nga vhukati ḽo lapfela matungo.
- 6 Putululani bammbiri, ni dovhe ni ḽi pete nga vhukati ḽi tshi tsa.
- 7 Shumisani ṭhodzi ya penisela kha u phula buli vhukati ha bammbiri ḽi (afho hune mipeto ya ṭangana hone)
- 8 Olani mbilu u mona na buli ḽe na ita kha bammbiri ḽaṅu.
- 9 N̄walani inishiaḽa ya u thoma ya dzina ḽaṅu khonani ya n̄ṭha ya tshanda tsha u ḽa tsha siṭari.
- 10 Kha mutaladzi wa u fhedza wa siṭari, n̄walani uri **zwo itwa** tsini na mukano.

Kha ri n̄wale

Ni khou tamba kha ḽitambwa ḽi no pfi *The Rainbow Creature*. Mme aṅu vha tea u ni rungela khosishumu. Tevhedzani ndaela dzi re kha siṭari ḽi tevhelaho ni tshi ola khosishumu iyi, i khaḽareni ni i ḽebule uri ni i fhe mme aṅu.

Duvha:

- hemmbe ya vhutswuku ho dombelaho
- thaithi ya vhudala ha *emerald*
- muṅadzi wa tshitopana wa rekithiengele u re na mithenga mivhili nga nṱha.
- zwienda zwa ṱhodzi zwa mukumba mutete zwi re na thambo dza lutombo.
- nḑevhe dzo imaho dza indigo
- bannda la violethe

Kha ri ambe

Kha ri vhale

No no vhuya na inthaviyu muñwe muthu? Arali no no vhuya na zwi ita, ŧalutshedzani tshigwada tshañu uri uyu muthu ndi nnyi na hone ngani. Arali ni sa athu, ŧalutshedzani tshigwada uri ndi nnyi ane na nga tama u mu inthaviyu nahone ngani. Ndi mbudziso dzifhio dzine na nga vhudzisa muthu we a vhuya a vha mudizaini wa fesheni? Nga nñda ha u shumisa inthaviyu, ndi nñila dzifhio dziñwe dzine na nga dzi shumisa kha u wana zwinzhi nga mudizaini wa fesheni?

Vhalani inthaviyu ye ya itwa nga Xoli Mtshali wa magazini wa *Seventeen* a tshi amba na Henry Holland, a re mudizaini a no dzula London ane a khou shuma na mavhengele a Mr Print.

Musi ni sa athu vhala
 • Lavhelesani zwifanyiso na ŧoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
 • Tshimbudzani maño (u sikima) kha siaŧari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

XM: Vho thoma u shuma na Mr Print nga nñilade?

HH: Hu na muthu we a nkwama musu ndi London. Ndo vha ndi sa athu vhuya nda pfa nga Mr Print fhedzi musu ndi tshi thoma u ita ŧhoḡisiso, nda wana uri vhunzhi ha vathu vha Afrika Tshipembe vha a takalela zwiamboro zwa hone, nda zwi vhona uri zwi nga nthusa u dzhena kha bindu ili.

XM: Ndi zwikhipha zwifhio zwa Mr Print zwine vha zwi funesa?

HH: Ndi funesa zwi re na zwifanyiso zwa zwipuka!

XM: Vha divheswa nga zwikhipha zwavho zwi no mangadza. Nyeletshedzo yavho malugana na uri muthu a ambare tshikhipha nga nñila i songo ḡowelwaho ndi ifhio?

HH: Hu na nñila nnzhi. Muthu kha ambare zwikhipha e na dzhuweḡari kana phendelo dza u ḡitongisa. Ndi vhona u nga zwi a naka u ambara tshikhipha na tshithu tshi songo ḡowelwaho sa tshikete tsha mithenga.

XM: Vha vhona tshitaela tsha Afrika Tshipembe tshi tshitaelade?

HH: Ndi takadzwa nga nñila ine vathu vha Afrika Tshipembe vha ŧanganedza ngayo mivhala na makolo. Zwi a takadza vhukuma. Hu na mashango manzhi ane vhadzulapo vhao vha tata u ambara mivhalavhala.

XM: Vha a takadzwa nga u vhala?

HH: Ndi endela mashango manzhi nahone ndi takadzwa nga u vhala magazini. Magazini dzi ñea vhavhali tshifanyiso tsha zwine zwa khou bvelela feshenini tshifhinga tshifhio na tshifhio.

XM: Vho thoma sa muvhigi wa gurannḡa vha vho dzhena kha zwa u dizaina zwikhipha. Zwino vha mudizaini wa fesheni wa bvumo. Vha nga eletshedza mini vhadizani vha re vhaswa?

HH: Ndi vhona u nga vhaswa vha tea u ita ŧhoḡisiso kha indasiḡiri ya fesheni vha sedze nñila dzo fhambanaho dza u shuma kha indasiḡirii iyi. Muthu a nga vha dizaina kana muḡanafesheni kana murengi!

Duvha:

Kha ri n̄wale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tsha vhoiwe ni n̄wale phindulo.

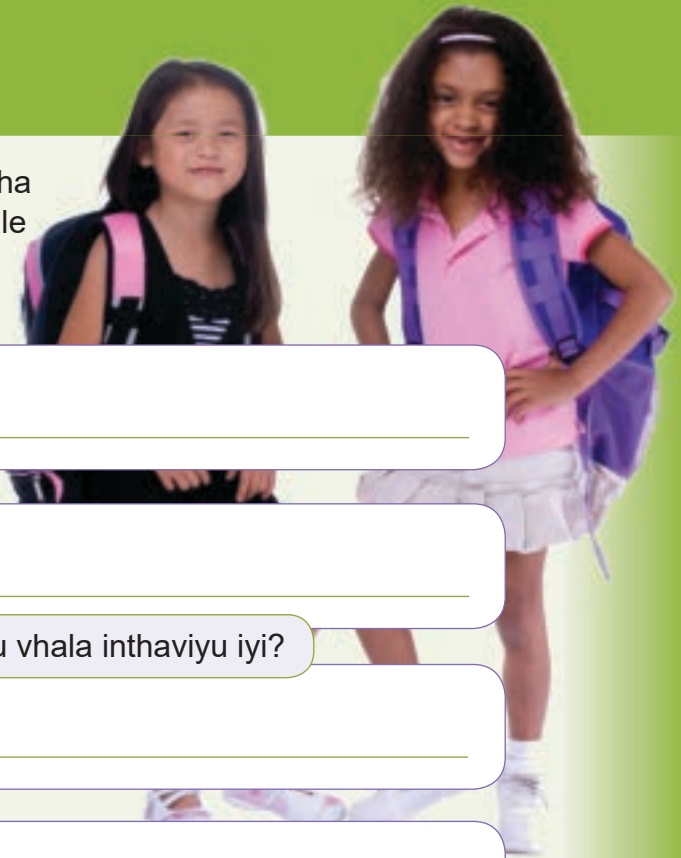
Xoli Mtshali u shuma ngafhi?

U khou inthaviyu nnyi?

Ni vhona u nga ndi vhoneyi vhane vha nga takalela u vhala inthaviyu iyi?

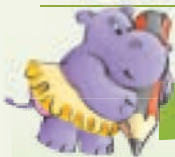
Ndivho ya inthaviyu iyi yo vha i ifhio?

Ndi zwiambaroḽe zwine vha khou amba ngazwo?

Kha ri n̄wale

Itani mbudziso tharu dzine na nga tama u vhudzisa Vho Henry Holland. Ni songo hangwa u thoma mbudziso dzaṅu nga leḽeredanzi na u fhedza nga tshigambudziso.

Kha ri n̄wale

Vho Henry Holland vha ri vha takadzwa nga u shuma na vhadizaini vha Afrika Tshipembe.

N̄walani mafhungo aya e kha maambelwa/ mafhungo a u vhigela.

Vho Henry Holland vha ri, “

Xoli Mtshali uri Vho Henry Holland vha mudizaini wa fesheni a re na bvumo.

Xoli Mtshali uri, “

Vho Henry Holland na vha Mr Print vho ṭanganelana kha u vanganya mpho ya vhutsila na ya bindu kha u sima lebuḽu ntswa ya zwikhipha. Zwikhipha izwi zwi khou rengiwa nga maanda. Tshiñwe tshe tsha ita uri zwi konadzee ho vha u shumisa havho vhadizaini vha no khou tou thoma, Flora na Tina vha Floral Designs. Vha Mr Print vha khou ṭoda vha tshi ñwala atikili i no amba nga fesheni ya vhaswa.

Kha ri ñwale

Ñwalani ṭohoho tharu dza fesheni dzine vha nga ñwala ngadzo dzo tea vhana vha miñwaha ya fumithihi na ya fumimbili.

Kha ri ñwale

No humbula u ñwala atikili i no pfi *U lebuḽa kana u sa lebuḽa*. Ni tea u ita inthaviyu na vhathu khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi kha zwe zwa tou ñwaliwa.

Ni vhona u nga ni nga inthaviyu nnyi? Ñwalani zwiko zwivhili zwo fhambanaho, sa vhana vhaṭuku, mavhengele kana vhadizaini. Bulani zwiitisi zwauri ni nange zwiko izwi.

Tshaka mbili dza mbudziso

mbudzisothopolwa: dzi ṭoda phindulo ya ee kana hai.

mbudzisoṭhalutshedzwa: phindulo i ṭoda uri muthu a thome a humbule nahone u a ṭahisa mihumbulo yawe na vhuḽipfi hawe.

Kha ri ñwale

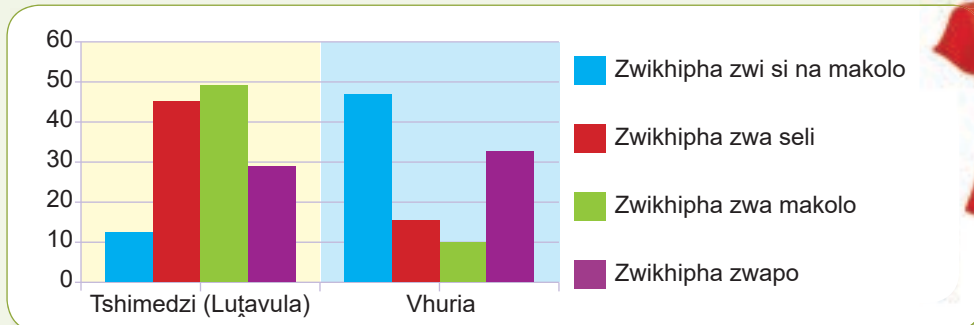
Ñwalani mbudziso dzañu hafha. Ñwalani mbudzisothopolwa mbili na mbudzisoṭhalutshedzwa mbili.

Ni ita inthaviyu na vhana vha murole wa miñwaha ya fumimbili (12) ngauri ni khou tama u ḽivha uri ndi zwithu zwifhio zwi re zwihulwane khavho musi vha tshi renga zwiambaro. Mutengo u na mushumo? Vhengele line vha renga khaḽo li na mushumo? Ndi zwifhio zwine zwa vha zwihulwane, u tshimbila na fesheni kana u ambara wa fanelwa? Tshihulwane ndi u renga zwiambaro zwi no ḽivhea? Vha takalela zwiambaro zwi sa ṭahali nga u ṭavhanya kana zwine zwa vha zwa tshifhinga tshenetsho fhedzi? Ndi nnyi a no vha nangela zwiambaro – ndi vhone vhañe kana vhomme avho?

Kha ri n'wale

Musi no no ita inthaviyu na vhana vha murole wa miṅwaha ya fumimbili, dzhiani zwe na wana kha ṭhoḍisiso yaṅu ni ole girafu ngazwo.

Ndi zwifhio zwine na kona u zwi vhona malugana na zwikhipha zwi si na makolo na zwa makolo zwi no rengiswa nga tshimedzi na vhuria?

Hu rengiswa zwikhipha zwingana zwa seli zwo ṭangana zwoṭhe? Hu rengiswa zwikhipha zwapo zwingana? Phambano ndi ifhio?

Ni vhona u nga ndi nga mini zwikhipha zwa seli zwi tshi funeswa nga Tshimedzi?

Ni vhona u nga vhana vha funesa zwikhipha zwi re na ṭebuḽu kana zwi re na mbonalo nngede? Tikedzani phindulo yaṅu.

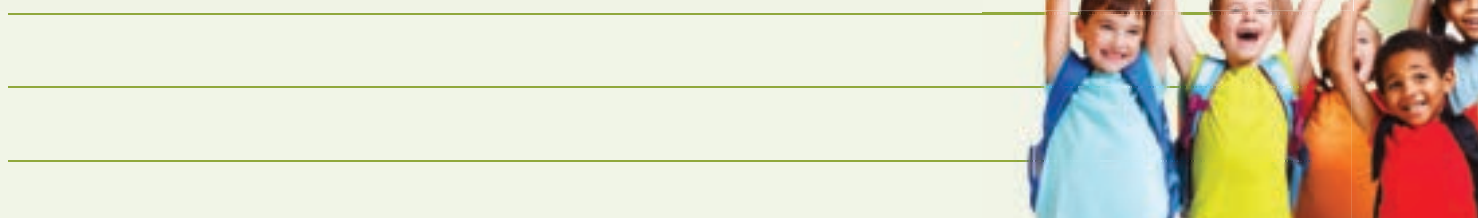
Ndi vhana vhangana vha no takalela zwikhipha zwa seli u fhira zwikhipha zwapo? _____

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo nga Tshimedzi? _____

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo vhuria? _____

Ndi nga mini zwo ralo? _____

Ṽwalani mitaladzi i si gathi ni tshi amba uri ndi zwifhio zwiṅwe zwe na zwi wana kha ṭhoḍisiso yaṅu.

Kha ri ambe

Vhudzani tshigwada tshanu uri ni tamba mutambo ufho. Zwino vha talutshedzeni milayo ya hone. Shumisani maambwaita.

Maambwaita: nefhungo wa fhungo ndi ene muiwa wa nyito i no khou buliwa nga liiti.

Tsumbo: Musidzani o rwa bola.

Kha ri vhale

Mudavhi wa volibolo wa Hout Bay wo dala nga vhasidzana na vhatukana vthane vha khou ita ndowendowe. Ndi mini tshi no vha kunga mutamboni uyu?

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mafo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Ndivhadzo gurannani

Miñwahani mivhili yo fhiraho mapholisa vho vha vha khou vhlahela nga gennge dza mavemu vhuponi uho nahone vho vha vhe na lutendo lwaauri arali vhaswa vha nga kungiwa nga mutambo uyu zwi do ita uri vha teledze u dzhoina dzigenge. Zwenezwoha, vha mbo ita ndivhadzo kha gurannani hu u itela uri muthu ane a nga takalela u gudisa vhaswa mitambo a vha kwame.

Vho Amanda Coetzee vha vhona ndivhadzo iyi vha mbo di founela “Nne ndi mukegulu wa mutshena we a vha a tshi tamba volibolo kale” vha ralo vha tshi vhudza mapholisa. “Zwo luga,” ndi mapholisa vha no ralo. “Kha ri thome.” Nangoho Vho Amanda vha mbo di thoma u gudisa vhana na zwenezwo.

U bva kha u shaya dzangalelo u ya kha volibolo.

Duvha ja u thoma holoni ya tshikolo vhatukana vhe vha dzhena vha tshi kokodza milenzhe vha vhone vha si na dzangalelo. Fhedzi nga murahu vhañwe vha thoma u vha na dzangalelo vha vhudza vhañwe uri vha de vha tambe. Vho Amanda vha thoma u kwama dzikhamphani uri dzi lambadze nga zwishumiswa. Ha fhedzisela hu na thimu mbili, vha thoma u tatisana na thimu dzi bvaho Muizenberg, Cape Flats na Khayelitsha.

Naledzi yo takuwa

Vho Amanda vha ri mutambimakone ane a khou vhonelesa ndi Thandi Nkomo. U na miñwaha ya fumithihi nahone o tambela thimu ya vunđu ya fhasi ha miñwaha ya fumiina. Thimu yo dovha ya vha kha makhaulatshele vunđu, fhedzi ya liwa nga thimu ya Algoa Bay.

I tamba nga luvhilo, ya takadza ya dovha ya difha.

Thandi o litsha hokhi a ya kha volibolo, uri “Volibolo i a tavhanya na u takadza. I a difha.”

Thimu dza Hout Bay dzi ita ndowendowe luvhili kana luraru nga vhege. Fhedzi Thandi u dzula e mudavhini e kha ndowendowe u swika li tshi kovhela. U itiswa ngauri u a zwi funa nahone u na zwihulwane zwe a diimisela zwone zwa matshelo.

Duvha:

Kha ri ñwale

Ndi ngani ho thoma volibolo Hout Bay? _____

Thimu dzo vha dzi tshi khou bvela phanda? Tikedzani phindulo dzañu. _____

Vha na tshifhinga tshingafhani vha tshi khou tamba volibolo? _____

Ni vhona u nga mañwalwa aya a bva ngafhi?

Nangani tshithihi tsha zwi tevhelaho ni tikedze phindulo yañu.

1. Tshiñorini 2. Litambwani 3. Gurannñani

Ñeani mañwalwa aya ðoho. _____

Kha ri ñwale

Vhalani zwine Vho Amanda vha amba malugana na volibolo na mitambo. Ñwalani zwe vha amba zwi kha maambelwa.

“Ndo tamba volibolo ndi tshee mutuku.”

Vho amba uri

“Ri tea u ita uri vhaswa vha takalele mitambo u itela uri vha vhe na mivhili yo khwañhaho vhe na mutakalo.”

Vho amba uri

Kha ri ñwale

Shumisani mañanganyi a re afho fhasi kha u tuma mafhungo aya. Ni vhe na vhuñanzi uri, arali zwo tea, ni shumise masala o teaho.

zwino

nañone

fñedzi

Thandi o ði imisela vhumatshelo havhuñi. Thandi u na lutamo lwa u phasa mañiriki zwavhuñi. Thandi ndi mutambimakone wa volibolo. Thandi u tama u khunyeledza a tshi khou tambela thimu ya volibolo ya Afrika Tshipembe. Thandi u ita ndowendowe nga mbilu yawe yoñhe. Thandi ha tami zwi tshi mu khakhisa pfunzoni dzawe. Thandi o lapfa. Vhañwe vhatambi vha thimu yawe vha anzela u fha ene bola uri a kore.

Kha ri ñwale

Fhedzisani phara ya u fhedza ya tshiṭori tsha Thandi, ni tshi amba uri u na pulanede. Nwalani mafhungo a no swika mararu.

Kha ri ñwale

Fhedzisani thebuḽu i re afho fhasi
Ñwalani nga mutambo. Ni nga nanga mutambo muñwe na muñwe une na u takalela.

Dzina ḽa mutambo	
Tshivhalo tsha vhatambi vhane vha ṭodea kha mutambo uyu	
Zwishumiswa zwi no ṭodea	
Tshikalo tsha u lemela: leluwa, lemela, lemelesa	
Mulayo muthihi wa mutambo uyu	

Kha ri ñwale

Ḑidzhieni ni tshi khou ita inthaviyu na Thandi ya magazini wa tshikolo. Fhedzisani inthaviyu. Shumisani maipfi a mbudziso a tevhelaho: nnyi, mini, ngafhi, lini.

Muvhigi

Ndo pfa u pfi ni muñwe wa vhatambimakone vha thimu ya volibolo. Ni zwi kona hani?

Thandi

Muvhigi

No ḡiimisela zwifhio zwa vhumatshelo haṅu?

Thandi

Muvhigi

Thandi

Kha ri n'wale

Vhalululani phara i no amba nga Thandi. Mafhungomatsivhudzi a hone o n'walwa fhasi ha t'hocho dzo fhambanaho, dze dza dubekanywa afho fhasi. Tsini na t'hocho in'we na in'we, n'walani manweledzo a sa fhiri fhungo l'ithihi a mafhungomatsivhudzi e na a wana fhasi ha t'hocho yeneyo.

NDIVHADZO GURANNANI

U BVA KHA U SHAYA
DZANGALELO U YA KHA
VOLIBOLO

NALEDZI YO TAKUWA

I TAMBIWA NGA LUVHILO, YA
TAKADZA YA DOVHA YA DIFHA

Kha ri n'wale

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha vhathu vhe na vha foda vhe phakhani. Nga matshelo musi ni tshikoloni, na tshi sumbedza khonani ya'u na mu t'atutshedza uri avho vhathu vho vha vha tshi khou ita mini. Ni shumise tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou. N'walani zwe na t'atutshedza khonanani ya'u.

Zwifhinga zwo fhiraho na zwi'daho zwa tshi khou

Ri vhumba tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou nga u shumisa mapfanisi a nefhungo a no fhela nga "-o" na mavhumbi "vha" na "tshi khou".

Ri vhumba tshifhinga tshi daho tsha tshi khou nga u shumisa mavhumbi "do", "vha" na "tshi khou".

Tsumbo Vhatukana vho vha vha tshi khou tamba.

Zwino humbulelani uri zwithu zwi re kha tshinepe itshi zwi do itea nga matshelo. N'walani mafhungo ayo e kha tshifhinga tshidaho tsha kha di.

Tsumbo Vha tukana vha do vha vha tshi khou tamba.

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni ambe ngazwo.

Notshi dzi shuma dzi dzothe kana na dziñwe notshi?

Ndi ngani ni tshi humbula ngauralo?

U shuma nothe zwi vhuedza nga mini?

Ni a takalela u shumisana na vhañwe kana ni pfana na u shuma ni nothe? Ngani?

Kha ri vhale

Notshi dzi no tshina

Humbulani nga ðuvha la tshilimo. No dzula nnda murunzini, ni khou swura nyamunaithi. Ho dzika ho tou hwii nga nnda ha muungo u no sokou ri ziii! Wa dovha wa ima. Na tharamudza tshanda na dzhia nyamunaithi yañu na kona u ku vhona; ndi kukhokhonono kutuku kwa buraweni kwa vhuveve ku no khou nanzwedzela lumeme lwa ngilasi yañu ya nyamunaithi. Ndi notshi! Ndi notshi ya thalazwiliwa ine mushumo wayo ha vha u todela dziñwe notshi dzi re phakhoni yayo zwiliwa.

Nga minete muthihi kana mivhili i mbo ði tuwa ya ya u sevha dziñwe notshi nga zwe ya wana. Tsha u thoma tshine ya ita i tshi vhuya phakhoni ndi u nyanyula idzi dziñwe notshi. I zwi ita nga u ita tshanzunguluwe.

Arali i tshi dzinginyisa muvhili nga u tsvhanya, zwi amba uri zwiliwa zwi kule vhukuma. Ya dzinginyea nga u ongolowa, zwi amba uri zwiliwa zwi tsini. Zwino notshi dzi vho ðivha uri dzi nga fhufha vhukule vhungafhani dzi tshi tevhelela nyamunaithi yañu.

Zwino tsvhanyani u khobisa nyamunaithi yañu ngauri ni vho ðo fhedza ni tshi vho nwisana nyamunaithi yañu na notshi dza madana o vhalaho dzi re na ndala!

Musi ni sa athu vhalo

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maño (u sikima) kha siatari ni wane uri ni ðo vha ni tshi khou vhalo nga mini.

Musi i tshi khou tshinatshina ngaurali, i nga kha ði ita na u dzinginyisa muvhili. Mutshino uyu u kunga idzi dziñwe notshi dza ða dza i tanga. Idzi notshi dzi nukhedza thalazwiliwa dzi tshi shumisa zwiphuphuledzi zwadzo.

Arali notshi dzi tshi pfana na muthetshelo na munukho wa nyamunaithi yañu dzi ðo thetshesela thalazwiliwa iyi nga vhuronwane. Thalazwiliwa i isa phanda na u davhidzana nadzo nga u tshina.

Kha ri n̄wale

Ni vhona u nga phara iyi i bva ngafhi? Itani thiki tsini na phindulo yaṅu.

Kha guranṅa

Kha bugu
ya zwiṭori

National Geographic
for Children

Ndi ngani ṅotshi yo thetshela nyamunaithi ya kusidzanyana?

Ndi ngani ṅotshi yo humela phakhoni?

Dziṅwe ṅotshi dzi ita mini uri dzi kone u vhona arali dzi tshi takalela zwe ṅotshi ya
ṭhalazwiḽiwa ya vhuya nazwo?

Ipfi “vhuronwane” ḽi amba mini? Itani thiki tsini na tshithihi tsha zwi tevhelaho.

u vha na nzhele

u sendela tsini na ṅotshi

tshigwada tshi re tsini na ṅotshi

ṅotshi dzi ita mini u sumbedza uri zwiḽiwa zwi kule kana zwi tsini?

Kha ri n̄wale

Kha rou iṅwe na iṅwe, livhanyani ipfi ḽa u thoma na zwine ḽa amba
zwi re kha mutevhe. Maṅwe maipfi a re kha mutevhe a amba zwi
no ṭṭṭou fana tshoṭhe. Nangani ipfi ḽa khwiṅesa. Ṇwalani maipfi o
swifhadzwaho a dovha a yelana na dikishinari yaṅu.

lumeme	vala	mukano	fureme	mulomo
tshiko	tshiitisi	tshisima	khukhuni	ṅetshedza
ṭhalazwiḽiwa	muzwimi	muḽisi	muwani	muṭṭṭi

Kha ri n̄wale

Mafhungo aya o khethekanywa a bva zwipiḽa zwiraru zwo vilinganaho.
Livhanyani izwo zwipiḽa.

ṅotshi
Musidzana
Vhaṅwe vhatukana
Ṇwana
Vha hashu
Mudededzi wanga

vha khou ṭalela
u khou lilela
u khou itela
vha khou ḽa
vha khou linedza
dzi khou ṅoṅa

phakhoni.
sangwetshi yavho ya mutoli.
boḽelo ḽa u mama ḽa mutoli.
u rafha ṅotshi phakhoni.
mudededzi wawe sangwetshi ya mutoli
phurogireme ya ṅotshi kha TV.

Kha ri n̄wale

Ṇwalani mafhungo aya e
kha maambiwaita (pasivi).

ṅotshi dzo luma musidzana.

ṅotshi dzo ita mutoli.

Maambiwaita na maambiwaitwa

Fhungo ḽi vha ḽo ṅwalwa ḽi kha maambiwaita
musi ṅefhungo wa fhungo a tshi khou ita
nyito fhungoni, tsumbo, musidzana o vha a
tshi khou ṭanzwa mmbwa.

Fhungo ḽi vha ḽo ṅwalwa ḽi kha
maambiwaitwa musi ṅefhungo wa fhungo a
tshi khou itwa nyito nga muṅwe muthu kana
tshiṅwe tshithu fhungoni, tsumbo, mmbwa
yo vha i tshi khou ṭanzwiwa nga musidzana.

Kha ri ṅwale

Vhekanyani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona. A nomboreni u bva kha 1 u swika kha 6.

Kha ri ite sangwetshi ya mutoli

Tsheani sangwetshi nga vhukati.

Ileni nga u ṭavhanya.

Pwaṭulelani mutoli kha tshiṭai tsha vhurotho tsho ḡodzwaho boṭoro.

Vheani tshiṭai tsha vhurotho ṅṭha ha tshiṅwe.

Ḋodzani boṭoro kha tshiṭai tshithihi nga lufhanga lwa boṭoro.

Dzhiani zwiṭai zwiṭhili zwa vhurotho.

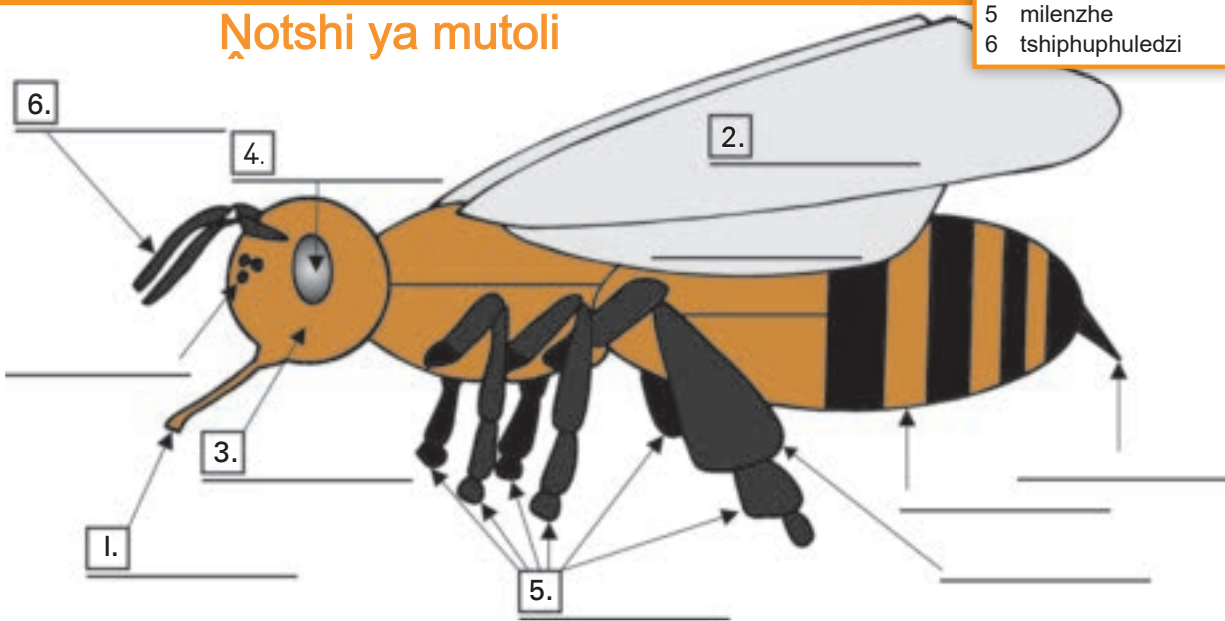
Kha ri ṅwale

Zwibogisi zwi si na tshithu kha tshifanyiso tsha notshi ni khou zwi vhona? Zwo siiwa uri inwi ni kone u ṭebuṭa tshifanyiso nga u ṅwala ipfi ṭi re ṭone tshibogisini tshiṅwe na tshiṅwe.

Shumisani maipfi a re kha mutevhe musi ni tshi ṭebuṭa tshifanyiso itshi.

- 1 lulimi lu no nga tshupu
- 2 besu
- 3 ṭhoho
- 4 ṭito
- 5 milenzhe
- 6 tshiphuphuledzi

Notshi ya mutoli

Kha ri ṅwale

Shumisani maipfi a re zwibogisini kha u ṅwala phara i no ṅea ṅḍivho i no kwama zwipiḍa zwa notshi. Ni vhe na vhuṭanzi uri phara i na fhungoṭhoho na mafhungo a no tikedza ṭhoho, nauri ni shumisa maṭangany i kha u ṭuma mafhungo.

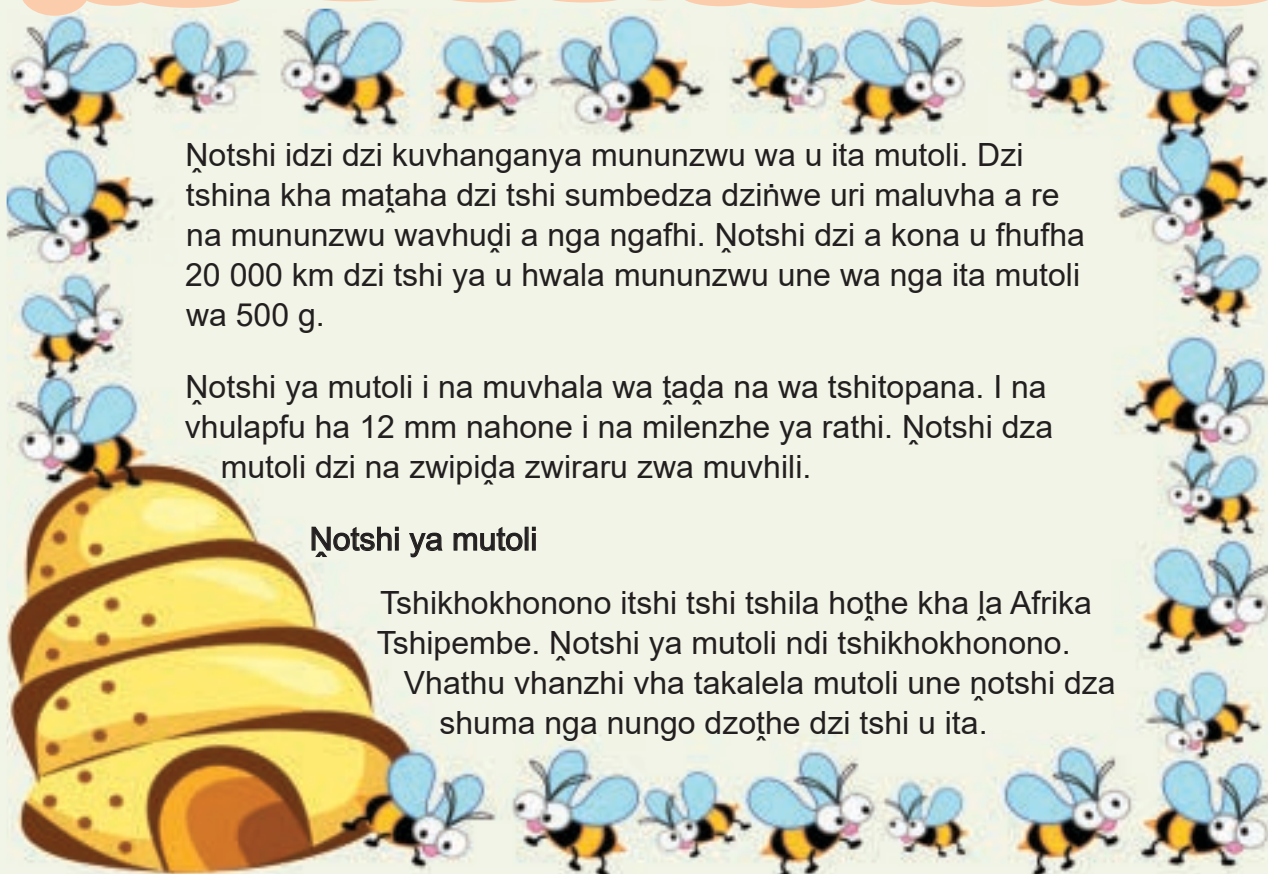
Kha ri h̄wale

Jimmy u pfana na mafhungo a ȳotshi zwino o humbelwa uri a h̄wale muvhigo nga ȳotshi. Fhedziha, hu na zwe zwa bvelela zwe zwa ita uri mafhungo a re kha muvhigo wawe a fhiritane. N̄walululani muvhigo uyu ni vhe na vhuȳanzi uri u na zwi tevhelaho:

- T̄hohe
- Tshitatamennde tsha marangaphanda
- T̄halutshedzo ya mbonalo ya ȳotshi
- Mafhungomatsivhudzi a hune ȳotshi iyi ya dzula hone
- Mafhungomatsivhudzi a zwine ȳotshi iyi ya ita
- Tshitatamennde tsha u fhedza tsha u nweledza muvhigo

Musi no no dzudzanya muvhigo uyu, itani zwi tevhelaho:

- Talelani maȳaluli nga muvhala wa lutombo.
- Tangedzelani masala.
- Talelani maipfi a nyito nga muvhala mutswuku.
- Talelani maipfi ane a ni vhudza uri ȳotshi iyi i vhoneala nga ndilade nga muvhala mudala.

N̄otshi idzi dzi kuvhanganya mununzwu wa u ita mutoli. Dzi tshina kha maȳaha dzi tshi sumbedza dzih̄we uri maluvha a re na mununzwu wavhuȳi a nga ngafhi. N̄otshi dzi a kona u fhufha 20 000 km dzi tshi ya u hwala mununzwu une wa nga ita mutoli wa 500 g.

N̄otshi ya mutoli i na muvhala wa ȳada na wa tshitopana. I na vhulapfu ha 12 mm nahone i na milenzhe ya rathi. N̄otshi dza mutoli dzi na zwipiȳa zwiraru zwa muvhili.

N̄otshi ya mutoli

Tshikhokhonono itshi tshi tshila hoȳhe kha ȳa Afrika Tshipembe. N̄otshi ya mutoli ndi tshikhokhonono. Vhathu vhanzhi vha takalela mutoli une ȳotshi dza shuma nga nungo dzoȳhe dzi tshi u ita.

Kha ri ambe

Khangaru dzi wanala ngei Australia. Ni ñivha phukha ifhio i no wanala Afrika Tshipembe fhedzi? I ðalutshedzeni tshigwada tshanu. Hu na zwine na zwi ñivha nga khangaru? Arali zwo ralo, ndi zwifhio? Lavhelesani zwifanyiso zwa khangaru. Ni ambe ngazwo.

Kha ri vhale

Divhanani na khangaru – mme wa vhumenda na muthamuwi wa biko

Arali muthu a nga ri ni lore nga phukha i seisaho, ni nga wana zwi tshi konða u humbula nga phukha ine ya mangadza nga maandza na u takadza u fhira khangaru.

Khangaru dzi wanala Australia fhedzi. Dzi fula hatsi dza tshimbila nga u thamuwa. Dzi na luvhilo vhukuma lune dza nga gidima khiomitha dza furathi nga awara (luvhilo lu no fhira lwa bere katukutuku).

Dzi a kona u thamuwa vhumtha hu no lingana mithara tharu.

Khangaru dzi shumisa maño a phanda kha u shenga. Musi maño o no vha a kale a a wa, ha bva mañwe. Maño maswa a sendela phanda fhaña he ha vha hu na a kale. Musi khangaru i tshi swikisa miñwaha ya fumbili, i vha i tshi vho shumisa maño ayo a u fhedzisela.

Khangaru i na **tshikwama**. I beba ñwana wayo, ane a pfi “joey”, kha tshikwama itshi u swika ñwana uyu a tshi vho kona u ðitshelela.

Kualutshele kwa joey ku a **mangadza**.

Nga murahu ha mañuvha a furaruraru e kha mbumbelo ya mme, ñwana u a bebwa. U vha a tshi nga tshivhungu tsha pinki tshi sa vhoni. Saizi yawe i vha i tshi lingana na senthimitha tharu. Milenzhe ya murahu ndi hone i tshi vho thoma u **lapfa**.

Milenzhe ya phanda, ine ya vha mitukutuku, i vha i tshi tou kona fhedzi u i thusa uri i gonye mukhwamani wa mme. I ðo dzula mukhwamani wa mme miñwedzi ya rathi, i tshi mama mafhi a mme.

Nga itshi tshifhinga i a aluwa u bva kha tshivhungu tshi sa vhoni tsha pinki u vhuya u swika i tshi vha khangaru thukhu yo putelwaho nga vhukuse. Milenzhe ya phanda na ya murahu i a khwaña. Nðevhe, maño na ningo na zwone zwi a aluwa zwa vhina.

Khangaru ndi mme a no mangadza vhukuma!

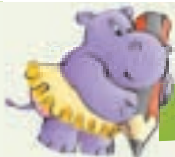
Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maño (u sikima) kha siañari ni wane uri ni ðo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Duvha:

Ni vhona u nga khangaru ndi phukha i sa faniho na dziñwe? Ndi ngani?

Kha ri ñwale

Maño a khangaru o fhambana hani na aṅu?

Khangaru i tshimbila nga ṅdilaḁe?

Ni vhona u nga ndi vhommemme (vha vhukuma)? Ndi ngani?

Khangaru i kona u gidima nga luvhilo lungafhani?

Ñwana wa khangaru u pfi mini?

Ndi ngani mme vha na mukhwama?

Ñwana wa khangaru u dzulisa hani mukhwamani wa mme?

Kha ri ñwale

Nangani ipfi ḽi no bva kha muduba muñwe na muñwe ḽine ḽa vha na ṱhalutshedzo i re tsinisa na ḽo swifhadzwaho. Ñwalani o swifhadzwaho dikishinarini yaṅu.

mangadza	takadza	ḁowelea	sa ḁowelea	seisa
tshikwama	bege	tshipatshi	ngozi	mukhwama
lapfa	naka	tatamuwa	aluwa	tswonzwa
vhina	hula	engedzea	ṱandavhuwa	khunyelela

Kha ri ñwale

Shandukisani mafhungo aya a vhe mbudziso. Ni a thome nga ḽiñwe na ḽiñwe ḽa maipfi a re zwitangeni. Ni songo hangwa tshigambudziso.

Tsumbo

Khangaru dzi wanala Australia fhedzi. (nandi) Nandi khangaru i wanala Australia fhedzi?

Khangaru dzi ḽa mahatsi, beri na ṅduhu (Ndi zwifhio)

Khangaru i thamuwa mithara miraru u ya ṅṱha (Ndi u swika ngafhi)

Kha ri
ñwale

Shumisani
mafhungomatsivhudzi a re
afho fhasi kha u ñwala phara
ya mafhungo a vhukuma a no
kwama khangaru.

Dzina:	khangaru
Vhulapfu:	0,6-1,5 m
Tshileme:	18-95 kg
Luvhilo lwa nthesa:	55 km/h
Vhukale nga miñwaha:	9-20 miñwaha
Muvhala:	theni, buraweni, muora
Zwiñwa zwi no funeswa:	hatsi

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u ñwala
- Ñwalani mvetamveto • Humbelani khonani yañu a dzudzanye mvetamveto yañu • Dovhololani mañwalwa añu ni ite ndulamiso dzo teaho • Zwino ñwalani mañwalwa aya buguni yañu nga vhudele.

Kha ri ñwale

Mme a khangaru u khou vhilahedzwa nga ñwana wawe. U a mu
vhidzelela a ña khae a tshi thamuwa. Hezwi ndi zwiñwe zwa zwe
vha amba. Fhedzisani zwo salaho. Ni shumise zwigagarukela.

KHANGARU:

Thamuwani, no vha ni ngafhi? Vhuyani hayani zwino! Ndo ni vhudza uri
ni vhuye fhano nga hafu u bva kha iri ya vhuṭanu. Ni a zwi ñvha uri
vhusiku ha vhuria a vhu ṭodi muthu a tshi kovhelelwa nṱa.

ÑWANA:

KHANGARU:

ÑWANA:

Hai mmawe, ndo vha ndi tshi kha ḡi tamba. Ndi nga ḡa tshilalelo?

KHANGARU:

ÑWANA:

KHANGARU:

ÑWANA:

Vha eḡele zwavhuḡi. Ndi a vha funa nga maanda!

Kha ri nwale Ni ditalukanya u swika ngafhi?

Didzhieni ni muvhigi wa magazini. Ni nga nwala muvhigo u no amba nga inwi?

Ni nga amba zwifhio? Ndila ya u ditalukanya khei.

Nga fhasi ha thoho inwe na inwe i re afho fhasi nwalani zwine na takalela, khwalithi dzaanu, vhukoni na mikhwa.

Zwine nda takalela

Tsumbo: u tamba volibolo, u ola, u bika

Vhukoni hanga na mpho

Tsumbo: u thivha murahu bolani, u ita miswaswo, u guda zwa khomphiyutha.

Khwalithi dzanga (vhudzivha)

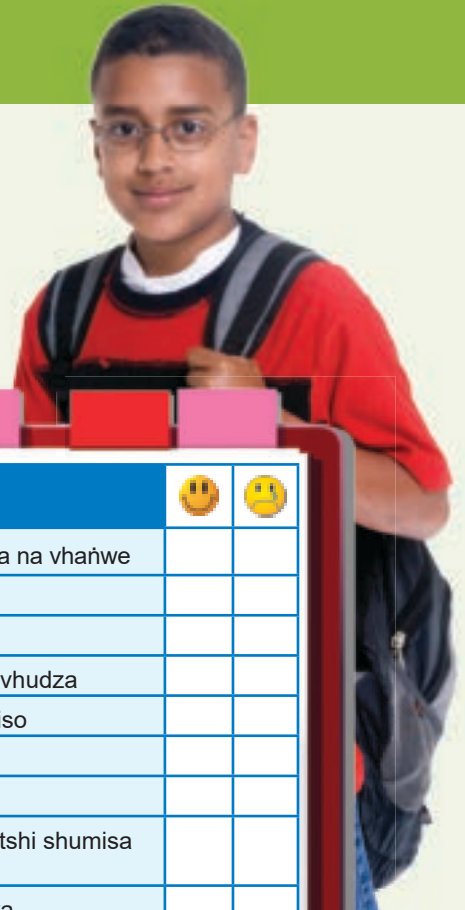
Tsumbo: u londa vhathu, u funa vhathu, u fhumulesa, u seasea.

Mikhwa

Tsumbo: ngoho, u fulufhedzea, u shumesa

Ndi a kona

u shuma tshigwadani na u pfesesa zwiitisi zwa u shuma na vhaŋwe

u shela mulenzhe kha inthaviwu

u vhala maŋwalawa a no tsivhudza

u fhindula mbudziso dzi no kwama maŋwalwa a no tsivhudza

u kuvhanganya mafhungomatsivhudzi na u ita mbudziso

u shumisa ndongazwiga dzo teaho

u saukanya mafhungomatsivhudzi a re kha girafu

u ŋwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa ndi tshi shumisa zwiŋevhe

u ŋwala mbudzisothalutshedzwa na mbudzisothopolwa

u vhekanya mihumbulo na u bula zwiitisi

u nweledza mafhungomatsivhudzi a no bva kha girafu

u shumisa maambiwaita na maambiwaitwa

u vhala muvhigo, a ŋea muvhigo ŋhoho na u u ŋwala

u livhanya maipfi na zwine a amba

u shumisa maŋanganyi kha u ŋuma mafhungo khathihi na u shumisa masala a re one

u ŋwala phara ndi tshi fhedzisa maŋwalwa

u fhedzisa thebuŋu

u shumisa zwifanyiso kha u ŋwala maŋwalwa

u fhedzisa inthaviyu ndi tshi shumisa maipfi a mbudziso o teaho

u nweledza mafhungomatsivhudzi

u shumisa zwifhinga zwa kha ŋi zwo fhiraho na tshi ŋaho

u topola vhubvo (tshiko) ha maŋwalwa

u livhanya zwipiŋa zwa mafhungo

u ŋwala mafhungo ndi tshi shumisa maambiwaita

u vhekanya mafhungomatsivhudzi

u ŋebuŋa nyolo

u ŋwala phara i no ŋea ŋŋivho ndi na vhuŋanzi uri hu na fhungoŋhoho na mafhungo a u ŋi tikedza

u topola maŋaluli a u ŋalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudziso

u shandula zwiŋatamennde zwa vha mbudziso

Z**W****i****r****e****n****g****o****m****u**

Thero ya 4: Ngoho na khumbulelwa

Shango la zwifanyiso

Themo ya 2: Vhege dza 5 - 6

49 Kha ri ite mutevhetsindo 104

U shela mulenzhe kha therisano dza tshigwada.
U vhalala jimeriki.
U topola fomethe ya jimeriki.
U bula mihumbulo.
U fhindula mbudziso ngedede.
U sikena tshirendo.

50 U raima 106

U topola maipfi a no raima.
U rwala mafhungo a no raima.
U shumisa mafanyisi mafhungoni.
U topola phetheni dzi re na raimi.
U rwala jimeriki yawe ene mune.
U topola midivhitho ya madungo.

51 Zwiwwe zwirendo hafhu 108

U amba nga khalañwaha ine ya takaleswa.
U vhalala tshirendo tshi no amba nga tshifhefho.
U fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama tshirendo.
U talutshedza zwine mafurase/maipfi a amba.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U topola maedzamuthu.
U rwala tshirendo tshawe ene mune a tshi shumisa maedzamuthu.

52 U shuma na maipfi 110

U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U rwala maipfi a u talutshedza tshilimo.
U rwala tshirendo tshi re na raimi nga tshilimo.
U rwala mafhungo a no kwama tshifanyiso hu tshi shumiswa tshifhinga tsha zwino tsha khou.
U talela maiiti mafhungoni.
U rwala phara nga matlaluli a u talutshedza.

53 Yoo! Tshirendo tshinwevho! 112

U vhalala tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo a tshi tambela tshigwada tshawe.
U nea tshirendo thoho.
U fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama tshirendo.
U rwala maipfi a u talutshedza.
U topola zwine maipfi a amba.
U bula zwiitisi zwa u takalela kana u sa takalela tshirendo.
U topola manyanyu na zwigagarukela.

54 Kha ri sike zwithu 114

U tala maipfi kha dikishinari (thalusamaipfi).
U tala talutshedzo dza maipfi kha dikishinari a tshi itela u wana mudzi na zwine a amba.
U rwala tshirendo tshawe ene mune a tshi shumisa tshikumu tsha raimi.
U talutshedza nyolo.
U ola tshifanyiso tshi no yelana na tshirendo.
U topola alitharesheni tshirendoni.
U vhumba madzina a zwipuka hu tshi shumiswa alitharesheni.
U rwala tshirendo hu tshi shumiswa alitharesheni.

55 Ndi nge nnyi? 116

U amba na phathinara nga ha iwe mune kana uyo muñwe.
U dibula (ditalutshedza)
U vhalala tshirendo.
U topola murendi wa tshirendo.
U fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama tshirendo.
U bula uri muthu u takalela vhurendi hu re na raimi naa kana vhu si na raimi.
U tangedzela madzinakhumbulelwa.
U rwala madzinakhumbulelwa a iwe mune.
U rwala mafhungo a tshi shumisa madzinakhumbulelwa.

56 Ndi pfala ndi kha khumbulelwa? 118

U rwala phara ya u talutshedza hu tshi shumiswa madzinakhumbulelwa.
U rwala tshirendo a tshi direnda a tshi shumisa mutogo mugele.
U vhalala tshirendo tshi no shumisa dzinakhumbulelwa.
U topola mamethafore tshirendoni.
U shandula mamethafore a vha mafanyisi.

Ndaela

Themo ya 2: Vhege dza 7 - 8

57 Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa) 120

U rera nga tsiko u tshigwadani.
U vhalala nga lungano lwa tsiko ya Vhasan.
U fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama lunganovhubvo.
U topola talutshedzo ya ipfi Vhasan.
U rwala phara.
U wana maipfi kha mahwalwa a livhanywa na zwine a amba.

58 U humbula nga Nyammbulela 122

U dubekanya mafhungo a tshi vhumba phara i no amba.
U shumisa ndogazwiga dzo teaho.
U rwala phara ya u talutshedza.
U shumisa maipfi a u tuma.
U fhedzisa thebulu hu tshi shumiswa matlaluli a mbambedzo.
U shandula zwiitamennde zwa vha mbudziso hu tshi shumiswa maipfi a mbudziso magede.
U shumisa zwigambudziso nga ngona.

59 Phikhokho i wana pfufho 124

U rera nga tshifanyiso tsha phikhokho.
U vhalala lunganovhubvo lwa phikhokho.
U fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama phikhokho.
U nanga thoho ya tshitori.
U talutshedza uri ndi ngani tshitori tsha phikhokho lu lungano (febulu).
U bula mihumbulo hu na u bula zwiitisi.
U topola zwine maidioma a amba.

60 Maiwe hafhu nga Phikhokho 126

U topola fhungothoho na mafhungo a no li tikedza tshirendoni.
U rwalulula tshirendo o sia nnda.

mafhungomatsivhudzi a sa yelani natsho.

U fhedzisa thebulu a tshi topola vhabvumbedza/vhaanewa, zwiitei zwi no vhangwa nga khudano, khudano, zwiitei zwi no vhangwa nga khudano na pfunzo ya tshitori.
U livhanya maipfi na talutshedzo dzao.
U shumisa maipfi kha u talutshedza phikhokho musu i sa athu shanduka.
U shandula mafhungo a bva nga maambwaitwa a ya kha maambwaitwa.

61 Anasi buvhi la tseḁa na tshibodempeḁbe (tshetili) 128

U wana zwine lungano lwa amba hu tshi shumiswa zwifanyiso.
U humbulela uri lungano lu do fhela nga ndilade.
U vhalala na u fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama lungano.
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedza.
U topola pfunzo ya tshitori.
U sikena bugu ya mishumo hu u itela u wana mafhungomatsivhudzi.
U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.

62 Zwiwwe hafhu nga Anasi 130

U pulana tshitori
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedza.
U topola matlaluli a u talutshedza buvhi Anasi.
U rwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi a no talutshedza.
U talutshedza tshigwada nga muthu ane a mu divha, hu tshi shumiswa maipfi a u talutshedza.
U rwala u tevhekana ha zwiitei hu tshi shumiswa matumi.
U fhedzisa maipfi hu tshi shumiswa madzinamaiti/maitidzina.
U longela zwiga zwa u vhalala fhungoni hu tshi shumiswa majederanzini, zwiga zwa u awela, khoma, zwigambudziso na zwiḁevhe.

63 Mbiqi i wana mavhala 132

U topola tshitori tsha kholekhole.
U anetshela tshitori tshakholekhole.
U amba nga khavara ya bugu na u topola muoli hu tshi shumiswa mafhungomatsivhudzi a re kha khavara kha u humbulela uri hu do bvelela mini tshitorini
U vhalala tshitori.
U fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama tshitori.
U topola phambano vhukati ha tshitori tsha vhukuma na lunganovhubvo.
U shumisa matanganyi kha u tuma mafhungo.

64 Disikeleni lunganovhubvo lwanu 134

U topola talutshedzo dza mafanyisi na mamethafore.
U rwala fhungo hu tshi shumiswa lifanyisi.
U shandula mafhungo a bva kha vthuthi a ya kha vhumzhi.
U rwala lunganovhubvo.
Mutevhemuḁoli.

Kha ri ambe

No no vhuya na dzhena khakhathini nge na raha bola ya pwasha tshiñwe tshithu? Vhudzani vha tshigwada tshañu uri ho bvelela mini.

Goloi ya Ferrari i a dura? Bulani muhumbulo wañu. Hu na muthu ane na mu ñivha ane a vha na goloi ya mavhaivhai? Vhudzani muñwe nga inwi (phathinara)uri ndi goloide.

Kha ri vhole

Vhalani zwirendo izwi.

Ho vhuya ha vha na musadzi wa ñaledzi
We a ri a hu na muñholedzi
A no ño swika hune a vha
Ha mbo swika muñholedzi
A mu thefula a wa.

Tshi yelana na tsha Kaitlyn Guenther

Zwirendo zwa lushaka ulu zwi pfi ndi ñimeriki.

Kha ri ñwale

Ndi tshifhio tshirendo
kha izwo zwivhili tshine
na pfa tshi tshi seisa?
Bulani uri ngani.

Munna a no tshimbila nga Ferrari

U phusula buse e Kalahari

A tshi yo renga tshivhoni

Tsha u ñivhona lunako

A tshi dzhena vhe hari!

Tshi yelana na tsha Y. Ganie

Mukalaha wa ngei Peru

U fana na muñwe wa Gweru

We a lora e na bemu.

A tshi phaphama a vhona rimu,

Ye a siamela ya mu phula bemu.

Tshi yelana na tshine muñe watsho a sa
ñivhee.

Lavhelesani ñimeriki idzi nga vhuronwane ni bule uri zwi tevhelaho
ndi ngoho kana a si ngoho.

Itani thiki kha ZW arali “zwi zwone” na AZW “zwi si zwone”.

Ñimeriki dzi na mitaladzi miñanu.	ZW	AZW
Ñimeriki ndi zwirendo zwo dzikaho.	ZW	AZW
Mitaladzi ya ñimeriki i na raimi (pfanapheledzo).	ZW	AZW

Duvha:

Kha ri n̄wale

Ni vhona u nga munna wa Ferrari na musadzi we a vha e n̄aledzi vho vha vha tshi d̄iḑivha? Bulani uri ngani.

Munna wa Ferrari o vha a tshi khou t̄odou ita mini?

Ho bvelela mini kha mukalaha we a lora e na bemu?

Ni vhona u nga l̄imeriki i no amba nga bemu i a seisa? Bulani uri ngani.

Kha ri n̄wale

Musi ni tshi sikena tshirendo, ni vha ni tshi khou sedza mutevhetsindo watsho. Zwo leluwa. D̄ivhaleleni tshirendo ni tshi tou vhalela n̄ṭha, ni thetsheselele madungo ane na a ombedzela. Mañwe madungo a a ombedzelwa, mañwe ha ngo ralo. Tsumbo kheyi, he ra swaya madungo a no khou ombedzelwa nga ✓ ngeno madungo a sa ombedzelwi ro a swaya nga X.

✓ ✓ X X ✓ ✓ X X

Tsumbo:

V̄ha tshimbila v̄ho ḥagala

Zwino itani sikene tsha tshirendo itshi. Shumani na khonani. Thomani nga u vhandelela zwanda, ni kone u swaya madungo a si na u ombedzela.

Luaviavi lu shanduka mivhala yalwo;

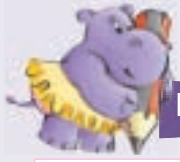
Lwa nga muri, lwa nga maṭari;

Ndi mudziaṭhoni, mudziavhulenda, ndambauvhonwa,

Lu mbo banda fhasi hatsini lwa dalafhala,

Lu ḑiita sa lwo ngalangalaho.

Kha ri ñwale

Ñwalani maipfi a re na raimi na a re afho fhasi:

demba	buto	bande	ngade	pfundo

Kha ri ñwale

Zwino shumisani mavhili a maipfi aya kha u ñwala mafhungo a re na raimi:

Tsumbo:

Vha tshimbila vho hwala demba

Nge nguluvhe ya lila damba.

Kha ri ñwale

Lavhelesani tshirendo tsha luaviavi hafhu. Murendi u ri lu a kona u vhonala sa muri kana maṭari.

Murendi u shumisa ḽifanyisi. Ni vhone u nga murendi u khou amba mini a tshi ri luaviavi lu nga muri?

ḽifanyisi

ḽifanyisi ḽi shumisa maipfi a no nga “sa” na “u fana na” ḽi tshi vhambedza tshithu na tshiñwe kana muhumbulo na muñwe.

Tsumbo: O takala sa ṭhambelamaḽi.

Vhumbani mafanyisi mararu a inwi muṅe ni bule uri a amba mini. Shumisani phere idzi dza maipfi kha mafanyisi aṅu.

takala na

ṭhambelamaḽi

tswa

na

goya

hula

na

ṇḽou

Kha ri ñwale

Zwiñwe zwirendo zwi na raimi ngeno zwiñwe zwi si na. Zwirendo zwine zwi si vhe na raimi zwi na phetheni dza mitaladzi i re na raimi. Hu na ñdila ya tshipentshela ya u sumbedza uri ndi mitaladzi ifhio i re na raimi tshirendoni.

Ñwalani A tsini na mutaladzi wa u thoma. Arali ipfi li re mugumoni wa mutaladzi u tevhelaho li na raimi na ipfi li re mugumoni wa mutaladzi wa u thoma, ñwalani A hafhu. Musi ni tshi swika kha ipfi line la si vhe na raimi na, ñwalani B. Vhalani limeriki iyi ni fhindule mbudziso:

Musidzana wa Mutivhili	(A)
O vha muthu wa tshipimbi.	
Musi we vha mu phula tshitshimbili	
O muma mulomo a sa lili.	
Vha mu livhuha nga rokho mbili.	

Hu na mitaladzi mingana kha limeriki iyi?

Ndi maipfi afhio a re na raimi? Sumbedzani phethi ya raimi. Ro dzula ro ni thomela yone.

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani limeriki yañu inwi muñe, ni thome nga hei ñdila:

Kale ho vha na mutuka wa ñambi

Kha ri ñdiphine

Vhandani zwanda ni tshi sumbedza madungo a maipfi haya. Ni elelwe uri dungo lithihi li lingana na luvhando luthihi. Ni kone u padula maipfi a bve madungo.

Tsumbo:

ñhontsati

ñho/ntsa/ti

Takalani Sesame

vñatambi vña volibolo

Kha ri ambe

Shumani nga zwigwada.

● Khalaṇwaha ine na i funesa ndi ifhio? Bulani uri ngani.

● Khalaṇwaha ine na si i funese ndi ifhio? Bulani uri ngani.

Kha ri vhale

Mishumo ya tshifhefho

Tshilimo tshi kha poipoi;
Tshi ḑo bva tshi tshi eḑela hu si kale;
Maluvha ṭhoho dzi khou kotama,
Ndi khalaṇwaha i khou onesa.

Tshifhefho tsho lindela fhaḷa,
Tshi khou luṇwaluṇwa tshi ṭoḑou
sendela,
Mishumo ndi minzhi yo lindela,
Gambogo i sa athu swika.
“Ndi tea u tengula maṭari,”
“Nga mivhala mitswuku na ya musuku,
Ndi khade zwiṇoni zwi pfuluwe
Zwi sa athu oma vhusiku.

Maḑuvha a masana a vho pfufhifha;
Ndi ḑo sevhedza nga lumuya lu
no rothola;
Ndi tshi awela mufhiso wa tshilimo,
A tho ngo tea u humbela pfarelo.

Ndo salelwa nga kushumo kuṇwe;
Zwenezwino ndi a phetha;
Ndi ḑo shandula maṭari a vha thulwi
dzo omaho,
Uri vhana vha ḑiphine nga tshifhefho
tshi ḑaho!”

Tshi bva kha tsha Joanna Fuchs

Kha ri ṇwale

Rerani na muṇwe nga inwi nga mbudziso idzi ni ṇwale phindulo dzadzo.

Tshirendo itshi ndi tsha khalaṇwaha ifhio? Itani thiki kha phindulo yone.

	Tshimedzi (Luṭavula)	
	Tshilimo	
	Tshifhefho	
	Vhuria	

Duvha:

Hu do bvela mini tshilimo?

Maṭari a shanduka a vha muvhala ufhiio a sa athu wela fhasi?

Tshifhefho tshi do ita mini maṭari u itela uri vhana vha diphine ngao?

Talutshedzani zwine maipfi a tevhelaho a amba.

Tshi khou luṅwaluṅwa tshi toḁou sendela

khalanwaha i khou onesa

Kha ri ṅwale

Livhanyani maipfi kha kholumu i re kha tshanda tsha monde na a re kha tsha u ḽa. Ṽwalani maipfi o swifhadzwaho kha dikishinari yaṅu.

poipoi

tengula

phetha

sevhedza

pfuluwa

luṅwaluṅwa

totiwa thumbuni

fhedza

ṭuwa

ola

bonyabonya

engedza

Limethafore: Limethafore ḽi tou buletshedza kana ḽa ri olela tshifanyiso tsha muhumbulo nga u shumisa mbambedzo. Lifanyisi ḽi bula uri muthu u fana na tshiṅwe tshithu (*luaviavi lu nga sa muri*); limethafore ḽi zwi bula zwi khagala - ḽi ri ni tshiṅwe tshithu (*luaviavi ndi muri*).

ḽiedzamuthu ndi lushaka lwa maambe hune khaḽo zwiito zwa vhathu zwa baḁekanywa na tshithu tshine tshi si vhe muthu. Tsumbo: Lufu, haya hau ndi ngafhi?

Kha ri ṅwale

Talelani tsumbo ṅṅa dza maedzamuthu tshirendoni.

Kha ri ṅwale

Zwino vhalani tshirendo asitshi. Ni a kona u zwi vhona uri mbeu, vhutshele na zwiḁula zwo ṅewa mvumbo dza vhathu?

Sikani tshirendo tsha inwi muṅe hune na shumisa maedzavhathu.

U leḁa ha mauvhelwa tshikhalani,
Hu vho sendela na ngeno Vhurwa;
Ngauri u kovhela ha ḁuvha Duthuni;
Hu sumbedza tshilimo u vhuya.
Dzimbeu dza dzitshaka dzo lindela,
U vuswa nga vhududo vhu ḁaho;
Musi dzo no swura maḁi a mvula;
Shango ḽi do ḁala vhudala.
Madedwana ḽo kovhela'
Ri pfa zwihulu mulamboni;
Zwa mifhululu ya Vholutshele;
Musi yo ṭangana ya Vhoḁula.
Nga Vho Z Mutsila

Kha ri ambe

- Vhalelani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho ntha ni na muñwe nga inwi.
- No kona u zwi vhona uri mañwe a maipfi a na raimi?
- Ndi kha mitaladzi ifhio ine na wana raimi?

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala tshirendo tshañu inwi muñe tshi re na raimi.

Vhalani mitaladzi i re afho fhasi. Ndi mitaladzi i si gathi ya u thoma ya tshirendo tshi no amba nga vhuria. Maipfi a re mugumoni wa phere inwe na inwe ya mitaladzi a na raimi.

Nga Musumbuluwo ho na mvula i no rothola ri ðo tetemela ri tshi hoñola.

Nga Lavhuñanu ho wa mahaña ra pfa ro oma i tshi ri haña.

Zwino ñwalani tshirendo tshi no fana na tshenetshi tshi no amba nga vhege nthihi ya tshilimo.

Thomani nga u ñwala maipfi othe ane a ða muhumbuloni wañu ane a ðalutshedza mutsho wa tshilimo. Lavhelesani ni vhona arali e na raimi. Ñwalani mañwe maipfi hafhu ane na nga a shumisa ane a vha na raimi na maipfi ane ndi kale ni nao. Zwino ni nga shumisa maipfi aya uri a ni thuse kha u ñwala tshirendo.

Ni elelwe u shumisa maipfi a re na raimi magumoni a phere inwe na inwe ya mitaladzi. Ni thome vese inwe na inwe nga “Nga”. Tsumbo: Nga Musumbuluwo, ðuvha ðo vuwa ðo vhaswa Ñwalani tshirendo tshañu inwi muñwe tshi re na raimi hafha.

Vese ndi tshigwada tsha mitaladzi kha tshirendo. Zwiñwe zwiñendo zwi na vese nthihi, zwiñwe zwiñendo zwi na vese nnzhi. Tshirendo tsha “Mishumo ya tshifhefho” tshi na vese ðhanu.

Kha ri n̄wale

Ṭalutshedzani tshigwada tshaṇu uri avha vhathu vha khou ita mini. Shumisani tshifhinga tsha zwino tsha khou. Zwino n̄walani mafhungo aṇu ni talele liiti liṇwe na liṇwe.

Ri shumisa tshifhinga tsha zwino tsha **khou** ri tshi amba nga nyito ine ya khou itea zwino. Ri shumisa "khou" na maiiti. Tsumbo: Vhatukana vha **khou** tamba mudavhini.

Tsumbo: Vhasidzana vha **khou** tamba bola ya milenzhe.

Kha ri n̄wale

Lavhelesani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho hafhu. Murendi u shumisa maṭaluli a u ṭalutshedza musi a tshi ṭalutshedza Tshifhefho. U amba nga mivhala mitswuku na ya musuku, lumuya lu no rothola, thulwi dzo omaho na tshifhefho tshi ḡaho.

N̄walani phara ya mitaladzi miṇa i no amba nga khalaṇwaha ine na funa. Ni shumise maṭaluli a u ṭalutshedza u itela uri mafhungo aṇu a takadze.

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itshi ni itele tshigwada tshaṅu litambwa la vese.

Mphogohogoligi. Igiyagaweeeeegegehe ...
Gohoswighigi kwagatjaga kwagatjaga;
mugukogonegelaga swigiswiginigi.
Mugutagambugudzaga zwigimagamaga;
vhegehege naga vhagalagalaga.

Wogothuguphaga vhogomaga;
khuguluguzwigikegendaga ugubvaga tshaga;
miginwagahaga yaga mbogohogo naga
tsigikigidzigi;
naga nagamugusigi;
liginogo ugutshege wogo igimaga
luguragandalaga.

Vhaga agambaga ngaga igiwege vhaga
tsegengigisaga migitogodzigi.
Ndaga hugumbugulaga duguvhaga legewaga
nkhagakhegedzaga;
mbigilugu yagangaga lgi aga onogomagalaga.
Tshigifhagatuguwogo tshagangaga tshaga
nzwiginzwimagalaga;
mvugulaga tshigikogolegelaga yege thigi taganwigi.
Ndaga igimaga ndaga segedzaga lwaga ugu
tugungugufhalaga.

Nga Gabriel Temudzani

Kha ri ṅwale

Ṇeani tshirendo tḥoho.

Murendi, Gabriel Temudzani, u shumisa maipfi e a tou ḡisikela. Ni vhona u nga ndi nga mini o ita ngaurali? Itani thiki kha phindulo ine na vhona u nga ndi yone.

	O vha a tshi tḡḡou ri tshirendo tshi si tḡalukanyee.
	O vha a tshi tḡḡou ri vhavhali vha shumise maluvhi musi vha tshi vhala itshi tshirendo.
	O vha a tshi khou bvafha u shumisa maipfi a vhukuma.
	O vha a sa tḡḡi uri vhavhali vha kone u tevhela tshirendo tshawe.

Duvha:

No kona u tamba litambwa la zwiḥwe zwa zwipiḍa zwa tshirendo itshi. Ni vhona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Arali na nga tangana na Mphogohogoligi vhusiku u nga ni tshuwisa. Bulani uri ngani.

Ṓwalani zwithu zwiraru zwi no talusa Mphogohogoligi.

Ṓwalani zwine na vhona maipfi aya a tshi amba zwone.

kwagatjaga _____

swigiswiginigi _____

tshaga _____

igimaga _____

mvugulaga _____

tugungugufhagalaga _____

Tshirendo itshi ni a tshi takalela? _____

Kha ri ṓwale

Tḥoho ya bammbiri la u shumela ili **Yoo! Tshirendo tshiḥwevho!** i na zwigagarukela zwivhili. Tshigagarukela tsha u thoma tshi khou shuma na linyanyu line la vha ipfi lipfufhi line la khou shumiswa kha u sumbedza u mangala; tshiga tsha vhuvhili tshi khou shuma na garukela. Talelani manyanyu ni tangedzele zwigagarukela zwi re tshirendoni tshi tevhelaho.

Yoo- Yoo- Yoo. Rruu o tuwesa.

A fhira, a kora.

Ha pfala khombole na zwiṭiriri.

Ahee! Ahee! Bolaa!

Vha thamuwa vho takala...

Mavuvuzela e: Paa! Paa! Puuu!

Vho liwaho vha sokou: Eish-eish-eish!

Manyanyu ndi
maipfi ane a

shumiswa kha u sumbedza
vhuḍipfi hu no bva mbiluni kana ha nga
khathihi fhedzi. A wanala mafhungoni – kanzhi
mathomoni a mafhungo – a tshi sumbedza u
mangala, u nengwa, u takala, u nyanyulea kana
u tuṭulea.

Tshigagarukela(!) tshi shumiswa
magumoni a fhungo line la sumbedza
vhuḍipfi hu no bva mbiluni.

Kha ri n̄wale

Ṭalani maipfi a **igimaga** na **mvugulaga** dikishinarini dza vhoiwe.
Ni nga a wana?

Hai! Ngauri ha tshili. Ndi maipfi a u ḡsikela.

tshaganganga

Zwino sedzani ipfi ḡa **mbigilugu** ndi ḡa u ḡsikela ḡine ḡa amba mbilu.

Shumani ni kha tshigwada.

Bulani uri maipfi aya o vhumbiwa hani.

ṭugungugufhagalaga

nkhagakhegedzaga

ongogomagalaga

swigiswiginigi

mugutagambugudzaga

khuguluguzwigikegendaga

gohoswigihigi

Kha ri n̄wale

N̄walani vese (ndima) yaṇu inwi muṇe ni tshi shumisa maipfi e
na tou ḡsikela. Vese iyi i tea u vha na mitaladzi miṇa. Shumisani
tshikimu tsha raimi tshi re kha tshirendo tsha Mphogohogoligi: a,
b, c, a, a.

Kha ri n̄wale

Lavhelesani tshifanyiso tshi re tsini na
tshirendo itshi. Tshi ṭalutshedzeni.

Tshifanyiso itshi tshi a ni ṇea muhumbulo wa uri tshirendo itshi tshi amba nga mini? Bulani
uri ngani.

Arali ho pfi ni ole tshifanyiso tsha tshirendo tsha Mphogohogoligi no vha ni tshi nga ola
mini? Bulani uri ngani.

Duvha:

Kha ri n̄wale

Musi ri tshi n̄wala tshirendo ri shumisa maipfi nga n̄dila ya tshipentshela. In̄we ya n̄dila idzi dza tshipentshela i pfi ndi alitharesheni.

Vhalani tshirendo itshi ni tangedzele tsumbo dzothe dza alitharesheni.

Alitharesheni ndi musi maipfi ane a vha tsini na tsini a tshi shumisa mibvumo i no fana.

Ni elelwe uri hu khou ambiwa nga mibvumo hu si malegere. tsumbo, ha pfala ipfi pfumo lo vhifha.

Mutambo wa bola ya milenzhe

Vha i bvuvhula i tshi bva murahu
Ha pfala hu tshi bvuma luvhange lwothe.
Ya rwa khana, ya rwiwa shotho ya rwa danda.
Ra vhandu zwanda, ra vhandana.
Zwivhindi zwi khanani.
Vha n̄we vho khanikhala.
Bola ya milenzhe ndi dzanga

Kha ri n̄wale

N̄eani zwipuka madzina ni tshi shumisa alitharesheni.

Tsumbo: N̄dau ya N̄duna, Ligwen̄a N̄ari

	kubevha		mukuku
	luturwa		n̄dou

Kha ri n̄wale

T̄haramudzani mutaladzi uyu u vhe tshirendo.

Bisi ya dubisa buse na bada

(A)

(B)

(A)

(B)

Kha ri ambe

Ambani na muñwe nga inwi nga mbudziso dzi tevhelaho.

- Ni a takadzwa nga zwine na vha zwone kana ni a tama u vha muñwe muthuvho? Bulani uri ngani.
- Vhudzani muñwe nga inwi nga muthu ane a ni pfesesa tshothe.
- Ditalutshedzeni kha muñwe nga inwi. Ni nga amba nga mafhungo a uri ni vhone na ngilade na uri ni muthude.
- Zwino talutshedzani mvumbo ya khonani yañu ya mbiluni. Ni vhona u nga a nga tendelana na talutshedzo ye na nea? Bulani uri ngani.
- Humbulelani ni na lutamo lwa u vha muñwe muthuvho. Ni nga tama u vha nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri vha

Vhalani tshirendo itshi.

Vhañwe vhatu vha humbula uri vha a nḡivha

Vha humbula uri vha nḡivha u fhira vhañwe
Fhedzi ndi vhona u nga vhothe a vha nḡivhi.

Tshiñwe tshifhinga ndi mulapfu
Tshiñwe tshifhinga ndi mupfufhi
Tshiñwe tshifhinga ndi na muvhili
Tshiñwe tshifhinga ndo sekana.

Fhedzi vha ḡi ri vha a nḡivha
Fhedzi a vha nḡivhi
Ngauri a thi khou ḡiamba
Ndi khou amba murunzi wanga.

Joe Mhlontlo

Kha ri ñwale

Ñeani tshirendo
itshi thoho.

Ndi nnyi ane a khou amba tshirendoni itshi?

Vhathu vha anzela u ñwala tshirendo arali
vho nyanyulwa nga tshiñwe tshithu kana tsho
vha humbudza tshiñwe tshithu. Ni vhona u
nga ndi mini tshe tsha tshuwedza murendi uri
a ñwale tshirendo itshi?

Talutshedzani uri zwi da hani uri murunzi wa muthu u none, u sekene, u lapfe, u pfufhifhale?

Tshirendo itshi a tshi na raimi. Vhalani tshi no nga tshenetsho tshi re afho fhasi, tshi re na raimi. Ni vhona u nga itshi tshi khwiṇe? Bulani uri ngani.

Vhaṇwe vhathu vha humbula uri vha a nḽivha

Tshiṇwe tshifhinga ndi mudenya

Vha humbula uri vha ḽivha u nḽivha

Tshiṇwe tshifhinga ndi tou ṇenya

Kha ri ṇwale

Tangedzelani
madzinakhumbulelwa
mafhungoni a re afho fhasi.

Khonani yanga o ri ndi londe vhukonani hashu.

Lufuno lwa mme ndi luhulwane.

Ndi tshi vha sedza maṭoni nda vhona vhuṭungu vhu re mbiluni yavho.

A sedza zwiliwa nga lutamo lu sa timatimisi.

O vhanda zwanda nga dakalo musi vha tshi mu sumbedza rokho ntswa.

Madzinakhumbulelwa ndi madzina
a no kwama mihumbulo, vhuḽipfi
kwana mvumbo sa lufuno, nyofho,
tsinyuwo, vuhali, dakalo, lunako
na vhumvumu. Ha kwamei.

Kha ri ṇwale

Elekanyani nga madzina khumbulelwa a inwi muṇe. A ṇwaleni afho fhasi.

ṇwalani fhungo ni tshi shumisa madzinakhumbulelwa.

Kha ri n'wale

N'walani phara ya mitaladzi mitanu i no ri fha t'halutshedzo yaṅu sa muthu. Lingedzani u shumisa madzinakhumbulelwa mavhili kha t'halutshedzo iyi.

Kha ri n'wale

N'walani tshirendo ni tshi d'irenda. Shumisani muṭodo hoyu.

Mitaladzi wa 1: _____ (Dzina laṅu)

Mitaladzi wa 2: _____, _____, _____

(mvumbo tharu dzaṅu kana nzulele ya muvhili waṅu)

Mitaladzi wa 3: Mukomana/murathu kana khaladzi _____

Mitaladzi wa 4: Ane a funa _____, _____, na _____ (zwiraru: vhatu, zwithu na mihumbulo)

Mitaladzi wa 5: Ane a pfa e na _____ kha _____ (vhuḍipfi ha 1 kha tshithu tsha 1)

Mitaladzi wa 6: Ane a lila _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3 zwine na lila)

Mitaladzi wa 7: A fha vhaṅwe _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3 zwine na fha vhaṅwe)

Mitaladzi wa 8: A no ofha _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3)

Mitaladzi wa 9: A no tama u vhona _____ (fhethu ha 1 kana muthu)

Mitaladzi wa 10: A no lora nga _____ (tshithu tsha 1 kana muhumbulo)

Mitaladzi wa 11: Mugudi wa _____ (tshikolo tsha haṅu kana dzina la mudededzi)

Mitaladzi wa 12: _____ (dzina la miswaswo kana ni dovholole dzina laṅu)

Duvha:

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itshi tshi no shumisa ipfi 'dakalo' sa dzinakhumbulelwa ni kone u n'wala tshirendo tshaṅu inwi muṅe ni tshi shumisa dzinakhumbulelwa. Ni vhalele kīlasi tshirendo tshaṅu.

DAKALO

Dakalo li nga mutshelo

Li nukhelela sa maluvha museni

La dīfha sa tshiliwa tshi no dīfhelela

Li nyanyula u fana na tsimbi tshikolo tshi tshi bva

Li suvhelela sa vhukuse ha kumangana

Ndi dzula naḽo ha hashu dūvha na dūvha

Zwino vhalani tshirendo hetshi.

N'walululani ndima ni shandule mamethafore a vhe mafanyisi.

Duvha ndi khambana tswuku dzithavhani

I no papamala i tshi pfuka maḽanzhe

Ndi swiri li no enda li tshi aṅwa na nḽila

La gonya, la tsa, la nupela.

Blank writing area with horizontal lines.

Kha ri n'wale

Paḽulani maipfi a bve madungo.

Khethekanyani ipfi nga murahu ha dungo liṅwe na liṅwe, tsumbo, khe-the-ka-nya-ni, dī-li-nga, mba-mbe.

Ni songo khethekanya ipfi la dungo liṭhihi.

mu/sḽu/mo

mafḽungomatsivḽudzi

kḽumbulelwa

Kha ri n'wale

murunzi

ngauri

Kha ri ambe

Kha ri vhale

- Ni vhona u nga ipfi tsiko li amba mini?
- No no vhuya na sika tshithu?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika shango?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika inwi?

- Lushaka luñwe na luñwe lu na zwiṭori zwalo zwi no lu takadza zwine vhathu vha zwi anetshela vha tshi dovholola.
- Zwiṭori izwi zwi pfi ndi ngano.

Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa)

U rangani musi li fhasi li tshi sikiwa, Nyammbeula (Mammbeula) o vha e hone.

Notshi yo mu hwala a pfuka magabelo a maḡanzhe a titaho a re li fhasini lothe. Notshi ya pfa yo farwa nga phepho khulu khathihi na u neta. Ya tṱingata i tshi toḡa fhethu ho omaho, hu re na mavu hune ya nga rula muhwalo wayo hone.

- Musi ni sa athu vhal**
- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri maḡwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani maḡo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni ḡo vha ni tshi khou vhal nga mini.

Ya vho fhufha nga u ongolowa tshothe zwino nahone i tsinitsini na maḡi.

Ho no vha fhalā, ya vhona dzuvha li tshena le la vha lo tharamuwa lwa hafu (li songo fhelela). Notshi ya vhea Nyammbeula ngomu mbiluni ya dzuvha ha vha u tṱavha mbeu ya muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula. Mbeu iyi ya dzula yo tsireledzwa kha maḡumbu na maḡi. Ndi fhalaha iḡa notshi i tshi mbo ḡi fa.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni lo tsha lo tou kelengende, ha mbo vha hone u bebwa ha Murwa (Musani) wa u thoma. Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa Vharwa we a sika na u ira madzina zwithu. Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita uri vhazwimi vha wane phukha nnzhi. Nyammbeula u tsireledza vhathu kha malwadze na khombo dzine dza nga vha wela. Fhedziha, Vharwa a vha rabeli Nyammbeula. Vha rabela ḡuvha, ṱwedzi na ṱaledzi, hu si Nyammbeula.

No no vhuya na vhona Nyammbeula u no rabela?

Kha ri ṱwale

Ni nga shumisa ipfi li fhisio u tṱalutshedza Nyammbeula u no rabela?

Nyammbeula a no rabela u itela vhathu vha Vharwa zwivhuya zwifhisio?

Duvha:

Ndi zwithu zwihulwane u itela vhathu zwivhuya?

Ambani nga zwithu zwivhili zwivhuya zwe na vhuya na ita.

Liṁwe dzina la VhaSan ndi liḽhio? Nangani kha maipfi a re afha fhasi:

Vharwa

Xhosa

Zulu

Tsonga

Limethafore ndi figara ya muambo i no ṭalutshedza zwithu kana tshithu. A ḽi shumisi maipfi sa kana fana na.

Ṭotshi na nyammbeula u no rabela vho vha na vhuṭanzi uri ṁwana wa u thoma wa MuSan a bebiwe. Ni vhona u nga ndi ngani ho nangwa ṭotshi. Nangani ipfi la khwiṇe la u fhedzisa fhungo:

Muḽwali o nanga ṭotshi ngauri i a kona u _____ zwiḽwe

luma

vhaisa

raha

ṭhavha

Nyammbeula u tsireledza VhaSan kha mini?

Vharwa vha rabela nnyi?

ḽidzhieni no ṭangana na nyammbeula kha ṭari. Ni nga ita mini?

No vha ni tshi nga ita zwifhio arali no vha ni tshikhokhonono tshiṭuku sa thunzi? Bulani uri ngani?

Kha ri ṁwale

Wanani maipfi kha phara ane a vha na ṭhalutshedzo idzi ni a ṁwale zwikhalani zwo teaho. A ṁwaleni kha dikishinari yaṇu.

lavhelesa ngei na ngei
zwithu zwi no konḽa u hwala
zwi no thivhela khombo
tshithu tsho omelelaho
mimuya i re na vuhali

Kha ri ñwale

Vhekanyani mafhungo aya nga mutevhe wone uri a ite phara. Ni songo hangwa u thoma mafhungo anu nga legeredanzi na u a fhedza nga tshiga tsha u awela.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni
lo tsha lo tou kelengende, ha mbo vha hone
u bebwa ha Murwa (Musan) wa u thoma

Ndi fhalaha ila notshi i tshi mbo di fa

Ho no vha fhal, ya vhona dzuvha litshena
le la vha lo tharamuwa lwa hafu

Notshi ya vhea Nyammbeula ngomu
mbiluni ya dzuvha ha vha u tavha mbeu ya
muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula

U rangani musi lifhasi li tshi sikiwa,
Nyammbeula o vha e hone

Notshi ya mu hwala i tshi pfuka ntha ha
magabelo matswu o tingaho lifhasi liswa

Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa
vharwa we a sika na u ira madzina zwithu

Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita
uri vhazwimi vha wane phukha nnzhi

Kha ri ñwale

Shumisani maipfima talutshedzi na maipfi aya kha u tanganya mafhungo:

wone

musi

nañone

ene

kana

u rembulusa thoho nga 180°; mafo a a kona u tala zwipondwa, u lindela
zwipondwa; u zwima zwipondwa; musekene, muvhala mudala; zwanda zwilapfu
zwine zwa petetshela phanda; mutalo wa mipfa kha milenzhe ya phanda; bata;

Kha ri ñwale

Fhedzisani thebuḽu ni tshi shumisa maṭaluli a u vhambedza.

Tsumbo: ndapfu	ndapfusa	ndapfusesa
tsireledzea		
naka		
ḡifha		
tsini		
kule		

Kha ri ñwale

Shandulani mafhungo aya a vhe mbudziso. Fedzisani mbudziso iñwe na iñwe nga maipfi a re kha zwitange.

Tsumbo

Ṽamusi hu na maḡumbu na mvula. (mini)

Ṽamusi hu na mini?

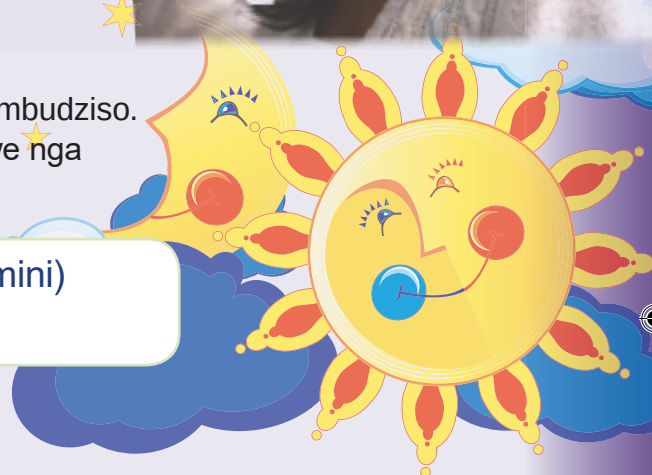
U rangani nyambeula wo vha u hone. (lini)

Ṽotshi i hwala nyammbeula nga mulomo wayo. (mini)

Ṽotshi i vhea nyammbeula ngomu dzuvhani. (ngafhi)

Mbeu yo tsireledzea kha mutsho u si wavhuḡi. (ufhio)

Nyammbeula u tsireledza vhathu kha khombo. (mini)

Kha ri ambe

- Lavhelesani tshifanyiso tsha phikhokho. Ambani nga mithenga, mutshila, milenzhe yayo na ndila ine ya ima ngayo.
- Ni vhona u nga itshi ndi tshinoni tsho nakaho?
- Ho naka mini khatsho?
- Phikhokho ya tshisadzi i pfi mini?

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhala**
- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mahwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani maṱo (u sikima) kha siṱari ni wane uri ni ḡo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kalekale, phikhokho yo vha i tshinoni zwatsho.

Mathenga na mutshila zwi

buraweni na u vha na tshika. Yo vha i na milenzhe ya u vhifha yo onyekanaho. Lihwe ḡuvha mus

Phikhokho i tshi khou tshela, Indra mudzimu wa lutombo (ṱaḡulu), a mbo fhira nga luvhilo.

"Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?" ndi Phikhokho i tshi vhudzisa. "Khosi ya tshiṱuhu Ravan u khou nngidimedza.

"Naho ndi mudzimu ndi tshi kona u rwa vhathu nga lupeny, Ravana ene ha kwamei. Tshine nda nga ita uri ndi ḡitsireledze kha Ravana ndi u tou shavha. Fhedzi a huna hune nda nga dzumbama hone hafha fhethu."

"Idani nga u ṱavhanya. Ndi ḡo imisa mutshila wanga inwi na kona u dzumbama nga ngomu."

Ravana a balelwa u vhona he Indra a dzumbama hone a fhiruludza a tshi dzhena vhukati ha ḡaka. "Ndo livhuha vhukuma," ndi Indra. "U tshinoni tsha u vhifha, fhedzi a u ofhi."

Zwino ngauri wo sumbedza u vha muhali, ndi ḡo u ita tshinoni tsho nakesaho shangoni loṱhe.

Musi Indra a tshi khou amba, phikhokho ya mbo ḡi shanduka. Mathenga a vha mivhala ya lutombo ya u naka, mutshila wa nga baphathi lidala la u naka li re na maṱo a zwiṱaiṱai. Phikhokho ya ḡisedza maḡini ya vhona yo naka vhukuma. Ya thoma u ḡipfa i tshi vho tshimbila yo imisa na mutsinga.

Musi i tshi vhona phikhokho ya phambo, ye ya vha i songo tou naka u yafhi, yo vha i tshi ṱharamudza mutshila u itela u ṱongisa lunako lwa mutshila wayo.

Fhedziha ndi mini tshe tsha kundwa u shanduka? Milenzhe! Tshifhinga tshoṱhe mus i phikhokho i tshi sedza milenzhe yayo ya wana yo vhifha, yo vha i tshi mbo ḡi kokodzela mutshila fhasi i tshi lingedza u dzumba iyo milenzhe ya thoma u zhamba.

Kale India ho vha hu tshi pfi mus i Phikhokho i tshi lila, zwi amba uri hu ḡo vha na mithathabo, phenyo na mvula.

Indra, mudzimu wa mvula na mithathabo ovha o ita Phikhokho muḡinda wawe.

Duvha:

Kha ri n̄wale Phikhokho yo vha yo tou ita hani musi i sa athu shanduka?

Yo vho vhonele nga ndilade musi yo no shanduka?

Yo difara nga ndilade musi yo no nakesa?

Ni a divha muñwe muthu ane a vhona u nga o nakesa?

U difara nga ndilade?

Nangani thoho yoneyone ya tshitori itshi:

Indra u shavha mudzimu wa vuhali.

Ni vhona u nga mafhungo a phikhokho
ndi lungano (febu)u? Ndi ngani ni tshi ralo.

Phikhokho yo wana hani mathenga ayo.

Phikhokho na phikhokho ya phambo

Ndi ngani Indra o shandukisa mathenga na mutshila zwa phikhokho?

Ni vhona u nga phikhokho yo vha yo naka i sa athu shanduka ya vha
tshinoni tsha u naka kana yo naka musi yo no shandukiswa? Tikedzani phindulo yañu.

Febu ndi nganetshelo
i ne kanzhi ya vha na
vhabvubedzwa vha
phukha nahone mafhungo
ayo a si a vhukuma.
Fhedzi i na pfunzo ine ra
guda khayoy.

Kha ri n̄wale

No vhala tshitori tsha phikhokho ya u vhifha ye ya shanduka ya vho
naka. Ni vhona u nga uri “u dikukumusa sa phikhokho” zwi amba mini.

Zwino ambani ni kha
tshigwada tsha vhoiwe
uri ni vhona u nga zwi
tevhelaho zwi amba
mini ni kone u n̄wala
thalutshedzo dza hone.

O tetemela sa
lutanga lu madini

Mulalo o tswuka
sa tshiguluzwana

O fhufha vhavhili
vha sera

O sekana sa
lwatsi

Kha ri ñwale

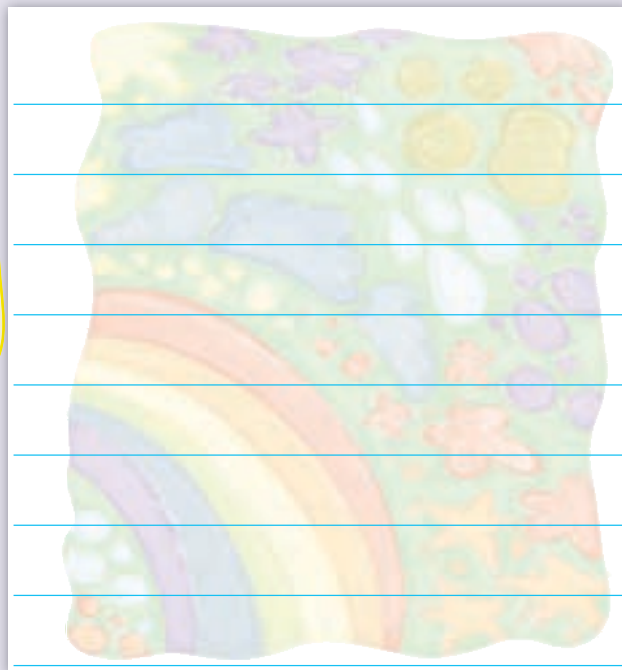
Lavhelesani thoho na mutaladzi wa u thoma wa tshirendo tshi re afho fhasi. Zwi ni vhudza zwine tshirendo tsha amba ngazwo. Miñwe mitaladzi i shuma u tikedza mafhungo a re tshirendoni. I ni vhudza zwinzhi nga ha fhungo lihulwane, fhedzi mañwe a mafhungo ha ngo tea tshirendo itshi. Mafhungo aya ha ni vhudzi zwinzhi nga muhumbulo muhulwane. Ñwalululani tshirendo tshi si na mitaladzi i songo teaho u dzhena khatsho.

Phikhokho

Phikhokho, phikhokho, u na mivhala yavhudi
 Litshere lituku la u takadza
 Muvhala wa lutombo wa u naka, ndi tou tama
 arali wo vha u wanga,
 Phetheni dzi ngaho musengavhadzimu,
 Hu na mivhala midala ya u naka, ya lutombo na ya taḡa,
 Ni thamuya fhano na ya fhaḡa
 Matshimbilele au a u naka, u tshi nyanya nga u dihudza,
 Na lutzhemo lune wa tavha,
 Maḡo a penyaho, madala a u naka
 Tswirr! Tswirr u vhidza khonani dzau
 Ni fusha maḡo a muvhoni.

Kha ri ñwale

Fhedzisani thebuḡu i re afho fhasi. Kha khoḡomo ya u thoma, ñwalani vhaanewa vha re kha lungano lwe na vhala ngei nṡha ni talutshedze fhethuvhupo. Kha khoḡomo ya vuvhili, ñwalani zwiitei zwe zwa ḡisa thaidzo kana khuḡano. Kha khoḡomo ya vharuru, ambani nga khuḡano kana thaidzo, ni kone u ñwala zwe zwa bvelela zwo vhangwa nga thaidzo. Tsha u fhedza, ñwalani zwine ra khou kaidzwa khazwo kana pfunzo ya lungano ulu.

Vhaanewa na Fhethuvhupo	Zwiitei zwe zwa ḡisa khuḡano	Khuḡano i re tshiṡorini	Zwiitei zwi no vhangwa nga khuḡano	Pfunzo

Duvha:

Kha ri ñwale

Vhalani ðhalutshedzo ni ðadze mavhaka nga maipfi a khwiñesa a no bva kha mutevhe.

ðihudza

u vha muhali

vhifha

tzhema

u lilela nðhesa

u sa naka

u ðidzhiela nðha nga zwine wa vha zwone

u kona u livhana na u lwa na khombo

Kha ri ñwale

Shumisani maipfi a re tshibogisini ane a ðalutshedza zwe phikhokho ya vha i zwone musi i sa athu naka na musi yo no naka.

onyana

tshika

seisa

tshinoni zwatsho

u naka

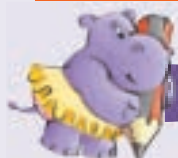
muvhala wa lutombo

mudala

buraweni

mao a penyelelaho

U rangani	Nga murahu

Kha ri ñwale

Shandulani mafhungo a tevhelaho a bve kha maambiwa a ye kha maambelwa.

“Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?” ndi Phikhokho i tshi vhudzisa.

Phikhokho yo vhudzisa Indra.

“Khosi ya tshituhu Ravan u khou nngidimedza.”

Indra a ri

“Zwino ngauri wo sumbedza u vha muhali, ndi do u ita tshinoni tsho nakesaho shangoni lothe.”

Indra a ri

Kha ri
ambe

Shumani ni kha zwigwada.

● Lavhelesani tḡoho ya lungano ulu na zwifanyiso zwawo ni vhudze tshigwada tshaḡu uri ni vhona u nga tshiḡori itshi tshi ḡo amba nga mini.

● Ni vhona u nga tshi ḡo fhela nga ḡḡilade?

Muḡwe musi nga madekwana, buvhi Anasi a dzula fhasi uri a ḡḡikande nga tshilalelo tsha u ḡḡifha. Zwenezwi musi a tshi tou thoma u ḡenza genzu la u thoma, ha pfala u ombaomba vothini. A takuwa a ya a vula vothi. A tshi hasha maḡo a wana hu Tshibodempembe, tshe tsha vha tshi tshi vhone tsho neta vhukuma. Tshibodempembe tsha ri, “Anasi, ndi khou humbela u swielelwa.

Ndo tshimbila lwendo lulapfulapfu ḡamusi, zwino ndo neta nahone ndi na ḡḡala.” Fhedzi Anasi o vha e na tseḡa a sa tḡḡḡi u la zwiliwa zwawe na muḡwe muthu. A vhamba maano a sa takadzi. Zwenezwi Tshibodempembe tshi tshi tou fhasi tḡwee tḡfulani uri tshi lekho zwiliwa, Anasi a thoma u zhamba, “Heiwe Mpembe, zwanda zwau zwo tswuka nga maanda! U nga si le nga zwanda zwi re na mashika ngauralo! Tshimbila u yo tḡamba.” Zwanda zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha vha

tsho fhedza ḡuvha loḡthe tshi ḡḡilani. Nangoho ndi fhalaha Tshibodempembe tshi tshi tshimbila nga u ongolowa tsha vhuya tsha swika mulamboni, tsha tḡamba zwanda, tsha dovha hafhu tsha tshimbila nga u ongolowa tshi tshi vhuya tḡfulani.

Nga itsho tshifhinga ndi musi Anasi o no thoma kale u kapula zwiliwa. Musi Tshibodempembe tshi tshi sala tshi tshi swika ndi musi zwiliwa zwi tsini na u fhela. Zwenezwi Tshibodempembe tshi tshi ḡa tshi tshi tou fhasi tḡwee uri tshi thome u la zwiliwa, Anasi a thoma u zhamba hafhu, “Heiwe Mpembe, zwanda zwau zwi tshee zwo tswuka! Tshimbila u yo tḡamba hafhu!” Zwanda zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha tshimbila ngazwo tshi tshi yo tḡamba mulamboni. Tshibodempembe tsha takutshedza hafhu zwi tshi pfisa vhuḡungu tsha vhuzelela u tḡamba zwanda hafhu.

Tshi tshi sala tshi tshi kokovha tshi tshi vhuya, tsha wana hu si tshee na zwiliwa.

Tshibodempembe tsha lavhelesa Anasi tsha ri, “Ndo livhuha no mmbidza uri ri lalele roḡthe. Arali liḡwe ḡuvha na ḡḡwana ni tsini na muḡḡi wanga, ni dzhene ri lalele roḡthe” Ha mbo fhela tshifhinga, buvhi Anasi a thoma u dzulela u humbula zwe Tshibodempembe tsha mu fulufhedzisa uri tshi ḡo mu fha zwiliwa. Zwenezwoha, liḡwe ḡuvha Anasi a mbo ya muḡḡini wa Tshibodempembe nga tshifhinga tsha tshiswiḡulo, musi ḡuvha li hafhala ḡḡha heneḡho mulamboni. Tshibodempembe tsho vha tsho ḡḡi ganamela zwatsho ḡḡha ha tombo, tshi tshi khou tḡavhela masana, vhunga zwibodempembe zwi tshi tou ralo. Musi Tshibodempembe tshi tshi tou vhona Anasi tsha mbo ri, “Ri a vusa Anasi! Wo ḡa u lalela na ḡḡe ḡamusi?” Anasi a ri, “Ee, zwi nga vha zwavhuḡi nga maanda hezwo, ndi a livhuha.” ḡḡala ya Anasi yo vha i tshi khou ḡḡḡa tshoḡthe. Ndi fhalaha Tshibodempembe tshi tshi dia tshinwi tsha dzhena maḡḡini, Anasi a sala o lindela heneḡho matomboni khunzikhunzini dza mulambo. Hu si kale Tshibodempembe tsha mbo thunya tsha ri “Khezwoha Anasi. Zwiliwa zwo luga. Kha ri lalele roḡthe” Tshibodempembe tsha mbo dia tshinwi hafhu tshi tshi ya u la maḡari madala e tsha a lugisela tshilalelo. Anasi a lingedza u dia tshinwi uri a tsele fhasifhasi maḡḡini, zwe vhutoto vhunga buvhi li si tshibodempembe. Zwa konḡa vhukuma u ḡupela ngauri o vha a tshi sokou papamala hu si na hune a ya. A lingedza u tou fhufhela, a lingedza u ita tshinwi,

zwothe zwa kunda. A kundwa u swika hune zwiliwa zwa vha hone. Ho no vha kale fhaa Anasi a delwa nga muhumbulo.

A panga matombo zwiwamani zwa dzhasi lawe, u swikela a tshi vho lemela lune a kona u nupela madini. A vhone tafula ya tshibodempembe yo tamiwa nga matari madaladala na zwiwe zwiliwa zwa u difha. Fhedziha zwenezwi Anasi a tshi kha di ri u a hovhelela zwiliwa, Tshibodempembe tsha mu dzivhisa, tsha ri, "Anasi, ngohongoho ni nga si le zwiliwa no ambara dzhasi! Fhano mudini a ri iti zwithu ngauralo." Anasi a bvula dzhasi. Zwino khakhathi ya vha uri arali a si na matombo a u mu nupedza, u a papamala a humela ntha nnda ha madi.

Tshitori itshi tshi khou amba nga nnyi?

Tshitori itshi tshi bvelela ngafhi?

Tshitori tshi khou amba nga mini?

Pfunzo ya tshitori itshi ndi ifhio? Itani thiki kha phindulo yoneyone.

	Tshi sa fheli tshi a tula!
	U tshi lingedza u di ita mutali, u nga wana uri muwe o talifha u fhira iwe.
	U songo dzikusa tshisima.

Kha ri nwale

Tshimbizani mato kha bugu yano ya mishumo ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Tshitori tsha Anasi wa Buvhi tshi kha siatari lifhio? _____

Ndi nyito ifhio ya u thoma ine na tea u ita? _____

Ndi nyito ifhio ya u fhedza ine na tea u ita? _____

Ndi kha vhege ifhio hune na guda nga thangi? _____

Kha ri nwale

Shumisani thangi kha u vhumba maipfi maswa:

di

ku

ra

nya

lunako

tshea

mabindu

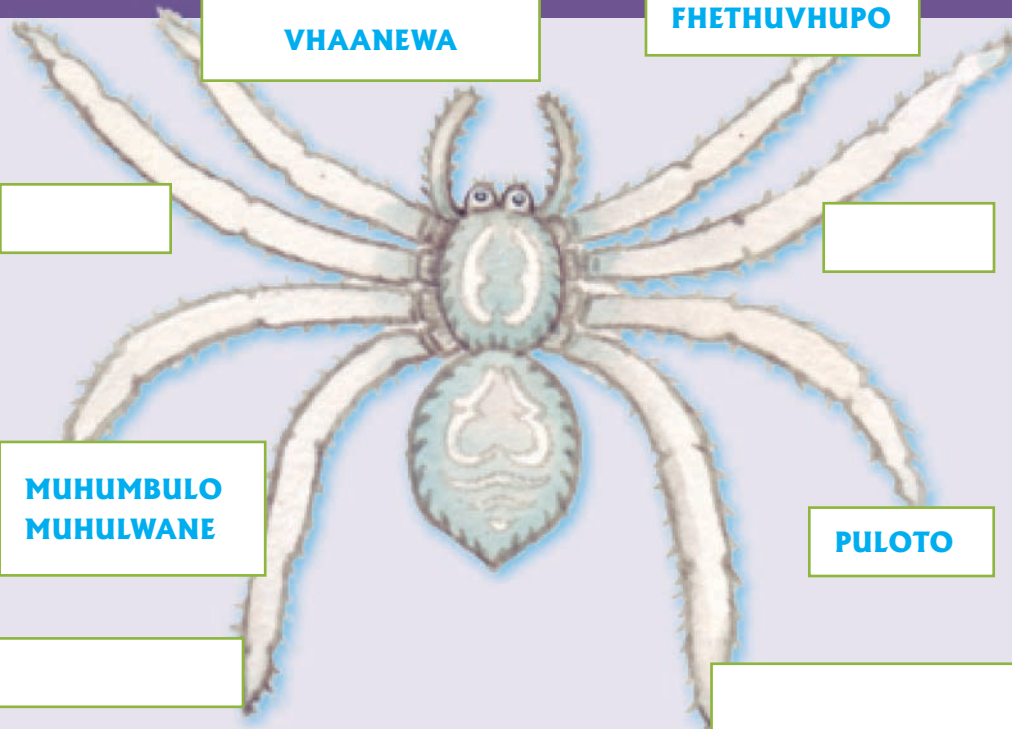
tukana

Thangi ndi zwivhumbi zwine zwa tumiwa kha mudzi kana tsinde la ipfi u itela u shandula zwine ipfi la amba na u vhumba ipfi liswa.

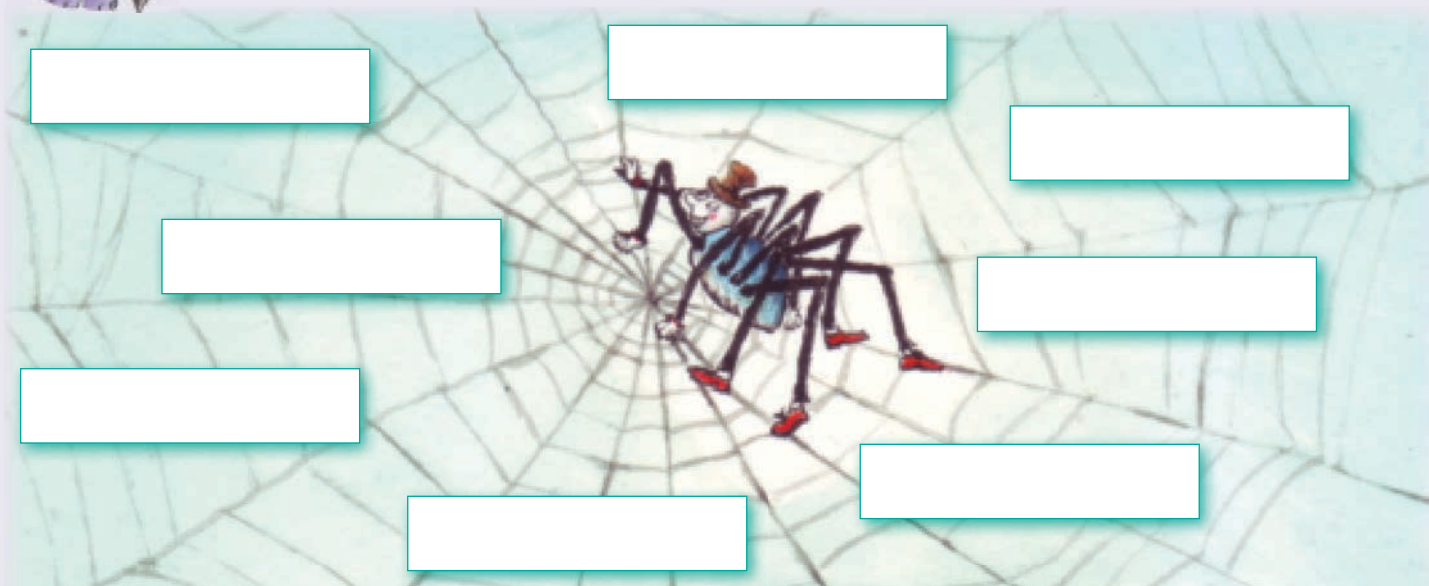
Kha ri ñwale

Itani buvhi la tshitori.
Dadzani mavhaka a
re kha Milenzhe ya
Buvhi. Fhedzisani
mavhaka a re kha
milenzhe ya buvhi nga:
muanewa muhulwane/
vhaanewa vhahulwane,
muhumbulo muhulwane,
fhethuvhuo na puloto.

Kha ri ñwale

Ñwalani mañaluli a no ñalutshedza mvumbo ya Anasi.
Nangani mañwe kha ayo a re tshibogisini.

u na
tseḡau na
mbilummbiu na
vhunwau na
vhutshivha

o naka

u na vhukwila

u hula

u na
nḡalau na
vhulenda

o neta

muswa

o ñalifha

u na mbilu

o ñukufhala

Tshikhalani tshi re afho fhasi, ñwalani mafhungo mararu o fhelelaho ni tshi shumisa maipfi ayo a u ñalutshedza.

Kha ri n'wale

Zwino elekanyani nga muñwe muthu ane na mu ñvha ni ñalutshedze mvumbo yawe ni tshi shumisa maipfi a no bva kha thebuñu iyi.

muswa kana mulala	u na nungo kana ha na nungo	mulapfu kana mupfufhi	u na misipha kana ndi musekene
muñali kana tsilu	u na vhulenda kana u na vhukolikoli	u a ambesa kana o buña	u a vhavhalela kana u na vhutshivha

Kha ri n'wale

Nwalani thovhekano ya zwiitei tshiñtorini itshi.

Tsha u thoma buvhi ño dzula fhasi ña ña zwiñwa zwa u ñvha.

U bva afño

Ha tevhela

Nga murahu

Nga murahu Anasi o ya u dalela tshibodempembe tshi tshi humbula uri tshi ño wana zwiñwa.

U bva afño

Ha tevhela

Tsha u fhedzisela

Kha ri n'wale

Nwalani dzinaliiti/liitidzina.

Kuipfi "u" na maiti zwi vhumba maipfi a no shuma sa madzina. Maipfi ayo a kona u tevhela mañwe maiti na mañaluli. Dzinaliiti/liitidzina ndi u + liiti.

Ro mu ñuñwedza (vhala) ngano nnzhi.

A si zwavhuñi (kombetshedza) muthu

(vhala) nga Anasi arali a sa zwi takaleli.

Ndo vha fulufhedzisa (vhavhalela) mabuvhi fhedzi a thi kholwi uri ndi ño zwi kona.

Filimu i no amba nga mabuvhi yo vha yo tea (vhonwa) ngauri i a takadza.

Ri ño ya (renga) mañegere.

(zwifha) a si tshithu tshavhuñi.

Kha ri ambe

- Ndi tshiḱori tsha kholekhole. Ni vhona u nga tshiḱori tsha kholekhole ndi mini?
- Hu na zwiḱori zwa kholekhole zwine na zwi ḱivha? Huḱwe ṱhamusi makhulu waṅu vho vhuya vha ni anetshela zwone? Arali hu na tshine na tshi ḱivha, tshi anetsheleni tshigwada tsha vhoiwe.
- Ni vhona u nga tshiḱori itshi tshi khou anetshelwa nga huswa?
- Muanewa ndi nnyi?
- Humbulelani uri ni vhona u nga tshiḱori tshi ḱo fhela nga ṅdilaḱe.

Kha ri vhole

Musi ni sa athu vhalo

- Lavhelesani zwifanyiso na ṱoho ni lingedze u humbulela uri maḱwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḱo vha ni tshi khou vhalo nga mini.

Kalekale, Pḱeṅe ḱihuluhulu ḱa vuhali ḱo ya ḱa dzula khunzikhunzini dza mulambo. Pḱeṅe ḱi ḱa vusa pḱiriri kha dziḱwe phukha dze dza vha dzi tshi dzula hanefho khunzikhunzini dza mulambo dzo takala. ḱa vshivhedza fhethu hoṱhe u tsa na mulambo ḱa ri ndi haḱo, ḱa ri a huna muthu we a tendelwa u nwa maḱi a mulambo uyu. Dziḱwe phukha dza sinyuwa nga maanda nahone dza fa nga ḱora fhedziha hu sa vhe na we a vha muhuli kana a vha na maanda a u hanedza Pḱeṅe – nga ṅḱa ha Mbiḱi. Nga itsho tshifhinga, Mbiḱi ndi musi i tshee na mukumba mutshenatshena nahone i tshi fana na bere tshena.

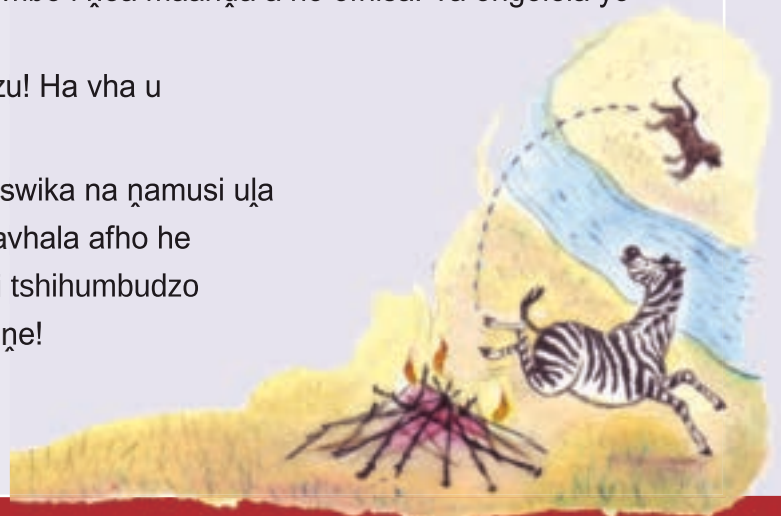
Mbiḱi ya muhali ya wana Pḱeṅe, ḱe ḱa vha ḱo dzula ḱo ḱigeda muliloni muhulu, ya itela Pḱeṅe khaedu uri vha lwe. Ha pḱaniwa uri a no ḱo kundwa u tea u pḱuluwa khunzikhunzini ya mulambo. Phukha idzi mbili dza lwa masiari oṱhe na vhusiku hoṱhe.

Ndi musi Mbiḱi i tshi vho thoma u neta ndi he Pḱeṅe ḱa mbo ḱi i sukumedzela muliloni!

Ha bvelela zwiḱwe zwithu zwi no mangadza. Vhuṱungu he Mbiḱi ya vhu pḱa musi i tshi khou fhiswa nga khuni dze dza vha dzi muliloni ha mbo i ṅea maanda a no ofhisa! Ya ongolela yo sinyuwa, ya raha Pḱeṅe

ḱa levhuwa ḱa swika ḱe seli ha mulambo vhudzu! Ha vha u ngalangala haḱo.

Mbiḱi yone a yo ngo sala i si na mbonzhe. U swika na ṅamusi uḱa mukumba mutshenatshena wa Mbiḱi u na mavhala afho he wa fhiswa nga khuni dzi no khou nyenga. Ndi tshihumbudzo tsha uri yo vha muhali musi we ya lwa na Pḱeṅe!

Kha ri ñwale

Talutshedzani zwe Pfen̄e la ita zwa dina phukha khunzikhunzini dza mulambo.

Ndi mini tshe tsha ñea Mbiḍi maanḍa a u ḍilwela?

Ndi mini tshe tsha ñea Mbiḍi mavhala?

Ni vhona u nga mbiḍi yo vha i muhali? Bulani uri ngani.

Tshiṭori itshi ndi lungano kana ndi ngoho? Bulani uri ngani.

Kha ri ñwale

Dzhenisani maipfi oneone a u tanganya mafhungo a re afho fhasi. A nangen i kha maipfi a re tshibogisini.

naho

nahone

ngauri

fhedzi

kana

musi

zwino

nga nḍa
ha muṣi

u
swika

Liḱanyisi li vhambedza tshithu na tshiñwe, hu tshi shumiswa maipfi “sa” kana “u fana na”.

Tsumbo: Ndalamo o takala sa thambelamaḍi, ngauri o phasa.

Nthambeleni o lapfa sa mupapawe.

Limethafore li vhambedza zwithu zwivhili hu si na u monamona:

Tsumbo: Nthambeleni ndi mupapawe.

1. Tshikolo tsho vha tshi tsha takadzi ndi tshee muṭuku.
2. Ndi a ita tshuñwahaya ndi khou ṭoḍou phasa.
3. Makole o swifhadza hoṭhe i ḍo na.
4. I ḍo na makole o swifhadza hoṭhe.
5. Bugu iyi i a ḍura i na mafhungo manzhi.

Kha ri ñwale

Talelani mafanyisi na mamethafore fhungoni liwe na liñwe.

Nangani thalutshedzo yone ya lifanyisi na limethafore liñwe na liñwe afho tshibogisini. Ni kone u ñwala thalutshedzo kha mutaladzi u re nga fhasi ha fhungo liñwe na liñwe.

u shaya nungo

u tshimbila a
tshi tonga

u sa dina

u hanganea

u sa funa tshika

Zwa u lwala ha Malindi zwo vha zwo fara mme awe thaha. Vhañwe vhana vha kilasini yashu vha na vhudele hu no nga ha tshimange.

Livhalani u tshimbila nga u tou tepa sa lusengele.

Ndi tshi vhona bugu dzanga dzo kherulwa nda pfa ndo kulekana mirado.

Khaladzi a Luvhani ndi phola i sa vhudziswi.

Sandani zwo mu kela matari ngauri o hangwa u ñwala tshuñwahaya yawe.

Ñwalani fhungo la inwi muñe line la vha na lipfanisi ngomu li no vhambedza zwithu zwivhili.

Kha ri n'wale

Shandulani vhuthihi ha madzina vhu vhe kha vhunzhi. Ni vhe na vhuṭanzi uri mapfanisi a madzina a a shanduka na one.

Muthu u fuwa phikhokho uri a i ṭongise.

Vhuṭungu he mbiḍi ya vhu pfa i tshi fhiswa nga tshikuni ho ita uri i wane maanda!

Pfene ḽihuluhulu ḽo vha ḽi tshi dzula khunzikhunzini dza mualambo.

Phikhokho ya ḽi sedza maḽini ya vhona i songo naka zwone.

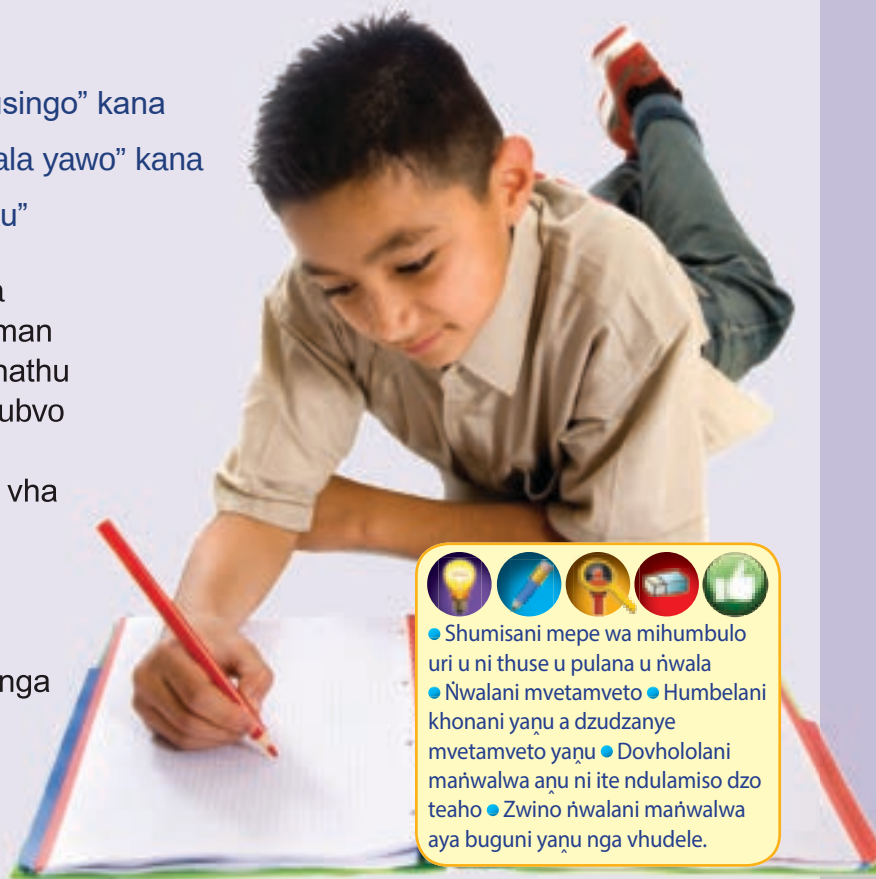
Kha ri n'wale

N'walani lunganovhubvo (kha siatari ḽi tevhelaho). Vhunzhi ha nganovhubvo hu lingedza u ṭalutshedza uri tshithu tsho ḽisa hani shangoni.

Tsumbo khedzi: “Nḽou i tshi wana musingo” kana
“Musengavhadzimu u tshi wana mivhala yawo” kana
“Ndi nga mini n'wedzi u tshi bva musiku”

Vhaanewa vha nganovhubvo vha vha vhathu vha re na maanda (sa Spiderman na Superman), kana zwipuka kana vhathu vha manditi. Vhaanewa vha nganovhubvo vha na zwipfi zwi no nga zwa vhathu (vha nga takala, vha ṭungufhala kana vha sinyuwa).

- N'walani phara tharu - mathomo, mutumbu na magumo.
- N'walani tshiṭori tshine vhathu vha nga tama u tshi thetshelesa.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u n'wala
● N'walani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu ● Dovhololani maṅwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino n'walani maṅwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Nwalani lunganovhubvo lwanu hafha:

Phara ya u thoma:

Phara ya vhuvhili:

Phara ya vhuraru:

Dikishinari yanga

A

a

B

b

C

c

D

d

Dikishinari yanga

E
e

F
f

G
g

H
h

Dikishinari yanga

I

i

J

j

K

k

L

l

Dikishinari yanga

M
m

N
n

O
o

P
p

Dikishinari yanga

Q

q

R

r

S

s

T

t

Dikishinari yanga

U
u

Y
y

V
v

Z
z

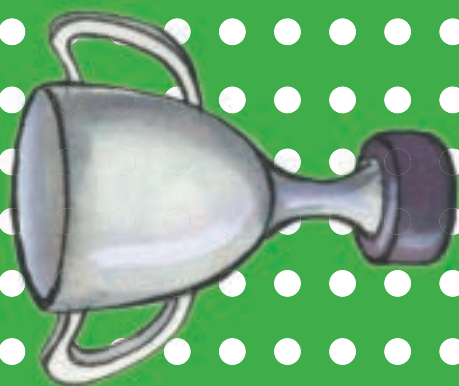

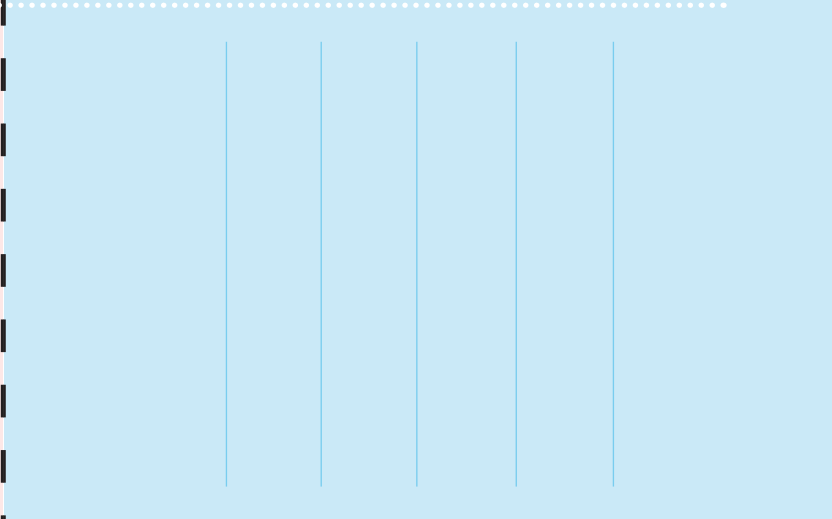
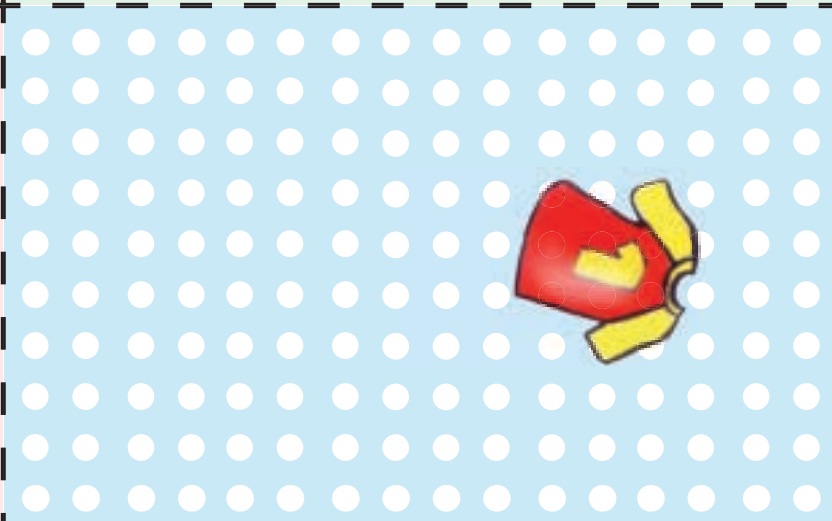
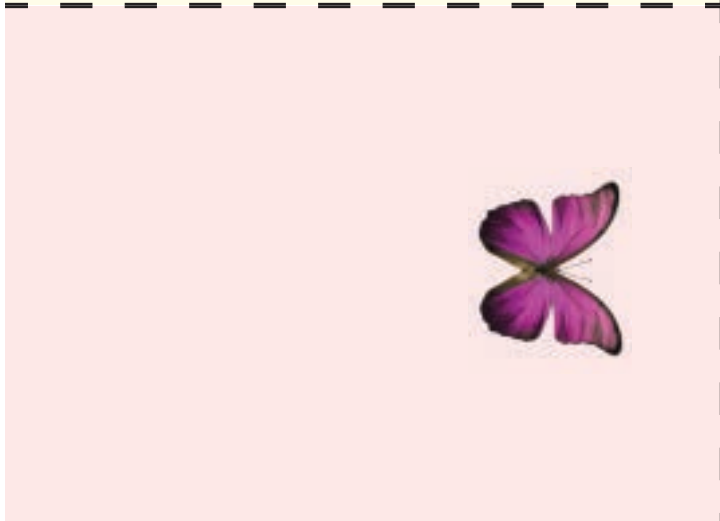
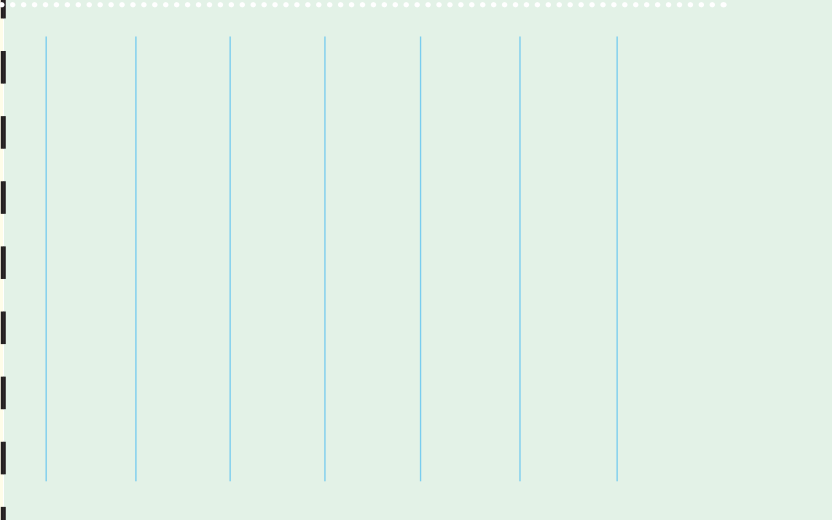
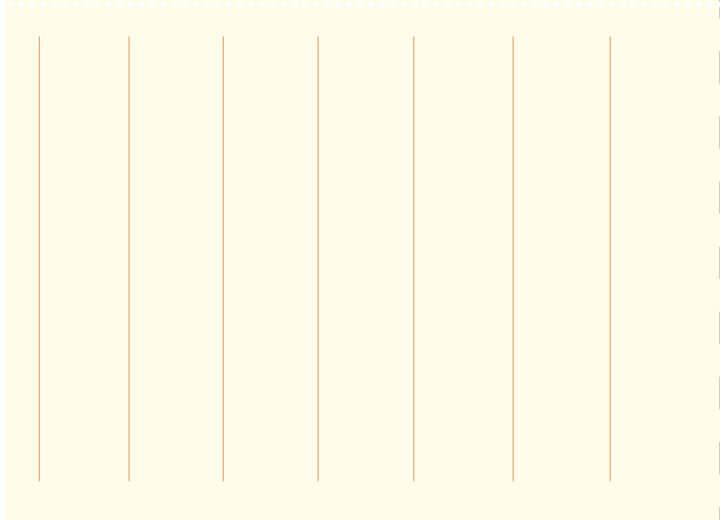
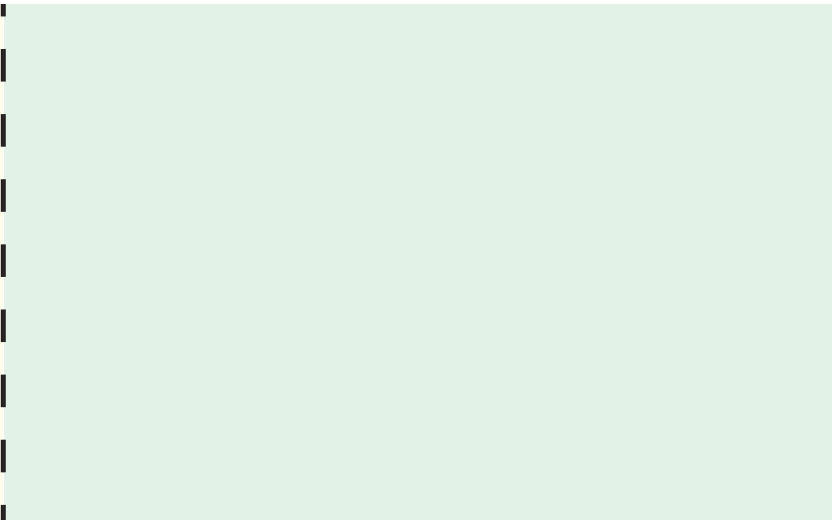
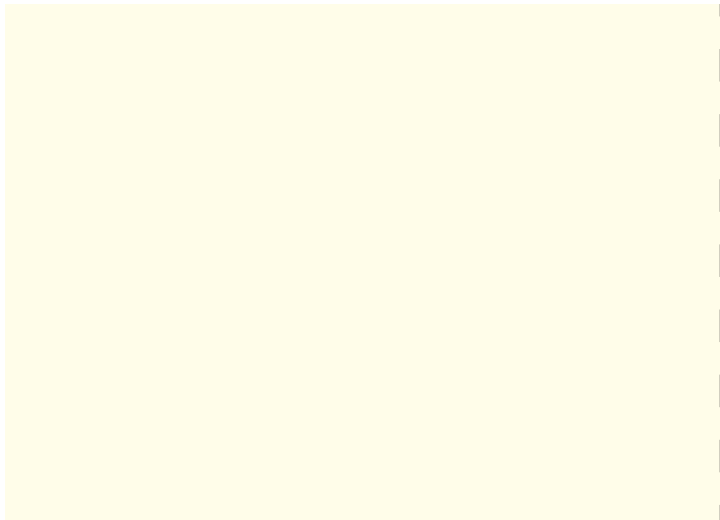
W
w

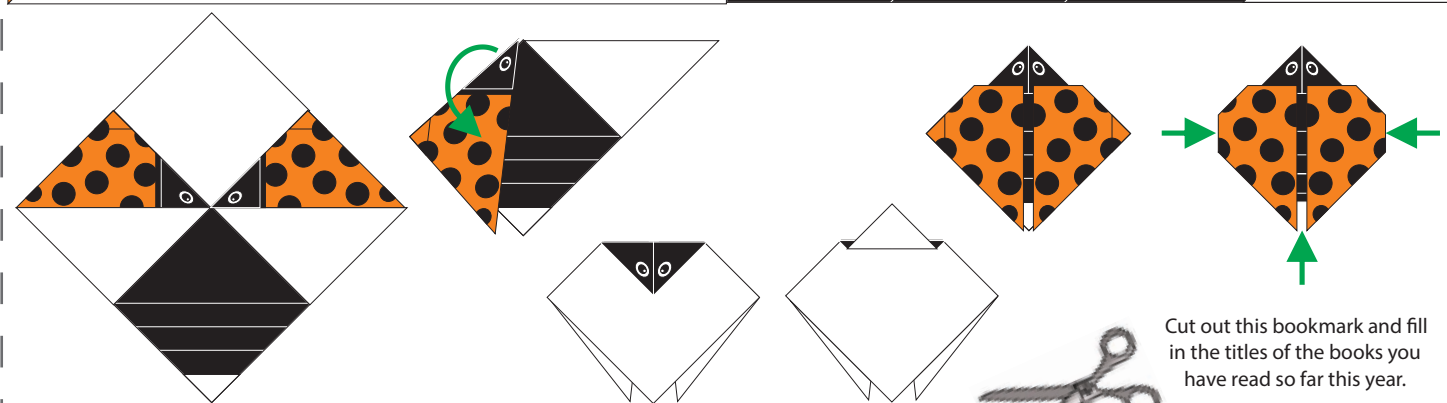
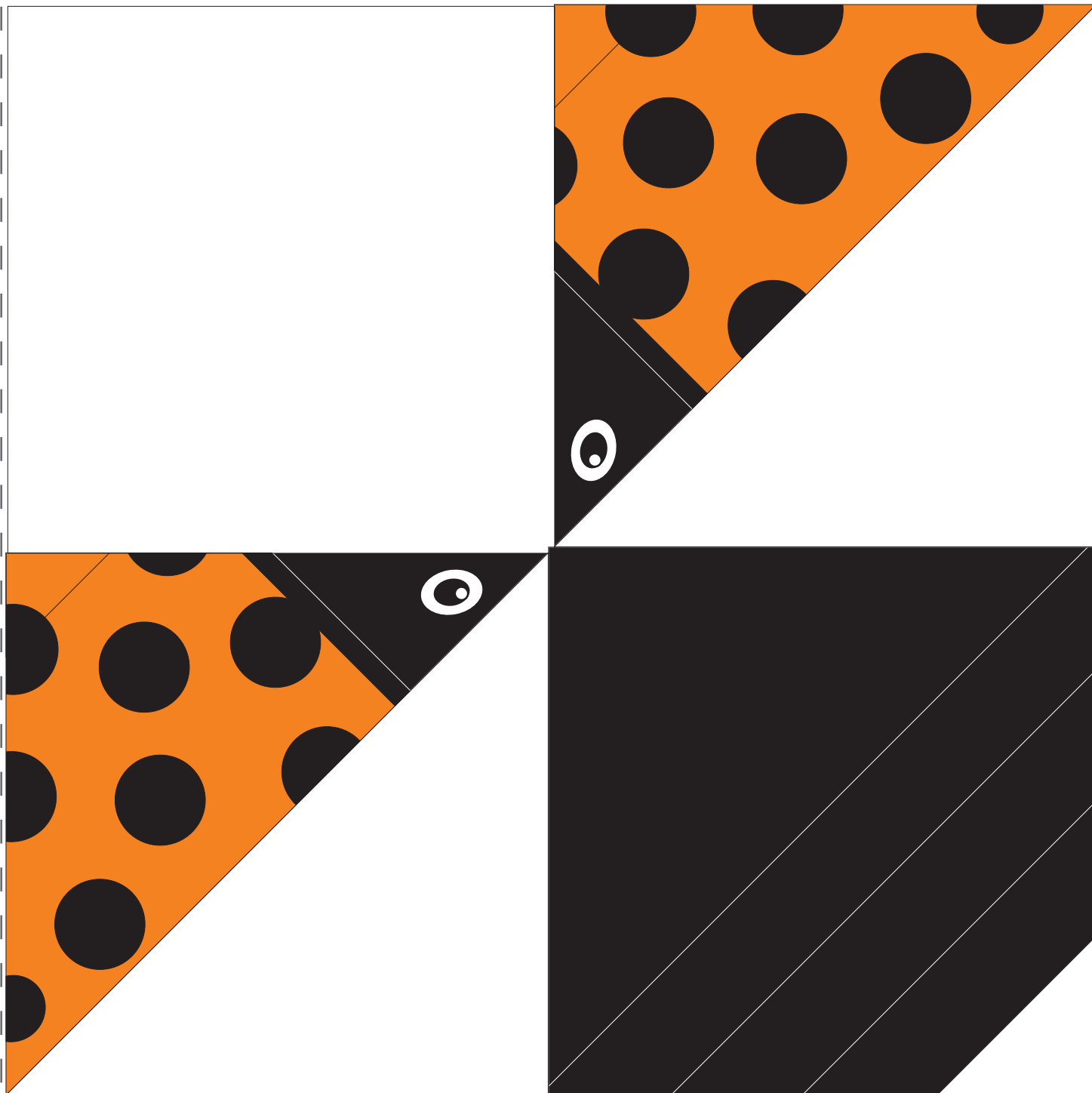

X
x

Cut out this bookmark and fill in the titles of the books you have read so far this year.

name:	
book 1:	
book 2:	
book 3:	
book 4:	
book 5:	
book 6:	
book 7:	

	name:							
	book 1:							
	book 2:							
	book 3:							
	book 4:							
	book 5:							
	book 6:							
	book 7:							